Suggested Curriculum for Sanskrit

Class 1 - 4

(with lesson-by-lesson plans)

EKLAVYA SANSKRIT ACADEMY

||जयतु संस्कृतं जयतु भारतम्||

Core House, Off CG Road Ahmedabad 380 006 India
website: eklavyasanskritacademy.org • **e-mail:** mihiresa@gmail.com • **Mobile:** (91) 98246 16237

April 2015

प्रति, 21 April 2015

आचार्यश्री ,

विषय: - १ त: ८ कक्ष्याया: संस्कृतभाषाया: अभ्यासक्रम: |

श्रीमन् ,

एकलव्य संस्कृत एकेडेमी एकदशकात् संस्कृतभाषाक्षेत्रे कार्यरतास्ति | एकलव्य संस्कृत एकेडेमी संस्कृतभाषाया: प्रचाराय जु.केजीत: आरभ्य ज्येष्ठानां कृते अनेकान् अभ्यासक्रमान् संचालयति | सोमनाथ संस्कृत विश्वविद्यालयेन सह **"Diploma in Sanskrit Teaching"** अभ्यासक्रमेण संस्कृतशिक्षकेभ्य: प्रशिक्षणं ददाति | एवं च "संस्कृतसाम्प्रतम्" इति मासिकी□त्रिकया साहित्यजगति अ□ प्रदानं करोति |

वर्तमानयुगं बहुकौशलयुगं वर्तते | छात्रेभ्य: बहुकौशलज्ञानम् अनिवार्यम् अस्ति | प्रसंगेस्मिन् संस्कृतभाषाया: विशेषं महत्वं वर्तते | अन्यविषयस्य ज्ञानं प्राप्तुं संस्कृतभाषाया: ज्ञानं छात्राणां साहाय्यं करोति | अत: शालासु प्रथमकक्ष्यात: एव संस्कृतभाषाया: शिक्षणं भवेत् इति शिक्षणशास्त्रीभि: निर्दिष्टं वर्तते | अनेकै: शिक्षासंस्थानै: प्रथमकक्ष्यात: संस्कृतभाषाया: शिक्षणस्य इच्छा प्रदर्शिता वर्तते | एतत् अवलोक्य एकलव्य संस्कृत एकेडेमीसंस्थानेन १ त: ८ कक्ष्याया: संस्कृतभाषाया: अभ्यासक्रम: निर्मित: अस्ति |

श्रवणं,कथनं,वाचनं,लेखनं च इति भाषाया: चत्वारि सो□ानानि यदि सिद्धयन्ति तर्हि भाषाया: ज्ञानं सम्भवति | एतानि भाषासो□ानानि अनुश्रुत्य छात्रा: संस्कृतभाषाया: ज्ञानं प्राप्नुयु: इति मनसि कृत्वा एकलव्य संस्कृत एकेडेमीसंस्थानेन अयम् अभ्यासक्रम: रचित: अस्ति | एतस्य अभ्यासक्रमस्य केन्द्रस्थाने संस्कृतभाषाया: अध्या□नं वर्तते | अभ्यासक्रमोयं वयं भवतां कृते प्रेषयन्त: स्म: | एष: अभ्यासक्रम: संस्कृतभाषाया: ज्ञानं प्राप्तुं शिक्षकानां छात्राणां च साहाय्यं करिष्यति इति अस्माकं शुभाषय: |

धन्यवाद:

प्रा. मिहिर उ□ाध्याय:

निदेशक:

एकलव्य संस्कृत एकेडेमी

EKLAVYA SANSKRIT ACADEMY
|| जयतु संस्कृतं जयतु भारतम् ||

પ્રતિ,   21 April 2015

આચાર્યશ્રી,

વિષય : ધોરણ 1 થી 8 નો સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસક્રમ મોકલવા બાબત.

શ્રીમાન,

ઉપરોક્ત વિષયે જણાવવાનું કે, એકલવ્ય સંસ્કૃત એકેડમી છેલ્લા એક દાયકાથી સંસ્કૃત ભાષાના ક્ષેત્રમાં કાર્યરત છે. સંસ્કૃત ભાષાના પ્રચાર અને પ્રસારને માટે જુ.કેજી થી માંડીને સીનીયર સીટીઝન માટેના વર્ગો ચલાવે છે. સોમનાથ સંસ્કૃત યુનિવર્સિટી સાથેના જોડાણથી "Diploma in Sanskrit Teaching" અભ્યાસક્રમ દ્વારા સંસ્કૃત શિક્ષકોને પ્રશિક્ષણ આપે છે. આ ઉપરાંત શૈક્ષણિક ક્ષેત્રે "સંસ્કૃતસામ્પ્રતમ" નામના માસિક મેગેઝિન દ્વારા સાહિત્ય ક્ષેત્રે પ્રદાન કરી રહી છે.

વર્તમાનયુગ બહુકૌશલ્યયુગ છે. આ યુગ સાથે તાલ મિલાવવા માટે બાળકને બહુ કૌશલ્ય વર્ધન જ્ઞાન આપવું જરૂરી બની જાય છે. આ સંદર્ભમાં સંસ્કૃતભાષા મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન બાળકને અન્ય ભાષાઓ અને અન્ય વિષયના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં મદદરૂપ નીવડે છે. અને એથીજ ઘણા શિક્ષણ શાસ્ત્રીઓ એ સંસ્કૃત ભાષાનું અધ્યાપન શાળામાં પહેલા ધોરણથી થવું જોઇએ એવો મત દર્શાવ્યો છે. ઘણા શિક્ષણ સંસ્થાનોએ પહેલા ધોરણથી શિક્ષણનું અધ્યાપન કરાવવાની ઇચ્છા પણ દર્શાવી છે. આ બાબતને ધ્યાનમાં લેતા એકલવ્ય સંસ્કૃત એકેડમી દ્વારા ધોરણ 1 થી 8 સુધીનો સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસક્રમ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે.

ભાષાના મુખ્ય ચાર કૌશલ્યો શ્રવણ , કથન, વાચન અને લેખન સિદ્ધ થાય ત્યારે જ તે ભાષા પૂર્ણ રીતે આત્મસાત કરી શકાય છે. સંસ્કૃત ભાષાને પણ બાળકો તેના ચારેય કૌશલ્યો સાથે રસપ્રદ રીતે સરળતાથી આત્મસાત કરી શકે તે હેતુથી એકલવ્ય સંસ્કૃત એકેડમી દ્વારા ધોરણ 1 થી 8 માટે અભ્યાસક્રમનું સૂક્ષ્મ માળખું તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. આ અભ્યાસક્રમના કેન્દ્રમાં સંસ્કૃત ભાષાનું અધ્યાપન છે. આ અભ્યાસક્રમ આપને મોકલવામાં આવે છે, જે વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકોને આ ભાષાને આત્મસાત કરવામાં મદદરૂપ નીવડશે.

આભાર

मिहिरः उपाध्यायः

પ્રા.મિહિર ઉપાધ્યાય

નિદેશક

એકલવ્ય સંસ્કૃત એકેડમી

Sanskrit Curriculum

Class - 1

।। माहेश्वराणि सूत्राणि।।

(१) अइउण्	(२) ऋलृक्
(३) एओङ्	(४) ऐऔच्
(५) हयवरट्	(६) लण्
(७) ञमङणनम्	(८) झभञ्
(९) घढधष्	(१०) जबगडदश्
(११) खफछठथचटतव्	(१२) कपय्
(१३) शषसर्	(१४) हल्

पाणिनिः मुनिः ज्ञानप्राप्तिहेतवे घोरां तपश्चर्यां कर्तुं वनम् अगच्छत् तस्य तपसा शिवः प्रसन्नः भूत्वा चतुर्दशवारं ढक्कां अवादयत् । तन्नादेन चतुर्दशसूत्राणि पाणिनिमुनिना श्रुतानि। तदनन्तरं सः संस्कृतव्याकरणं रचितवान् ।

शिक्षणस्य आरम्भे भाषाध्ययनस्य विशेषं महत्त्वं वर्तते । भाषायाः अध्ययने उच्चारणं महत्त्वपूर्णं वर्तते । उच्चारणस्य अभ्यासाय माहेश्वरसूत्राणि अद्वितीयानि सन्ति । माहेश्वरसूत्राणाम् अभ्यासेन छात्रस्य मुखे स्थितानि उच्चारण स्थानानि स्पष्टानि भवन्ति । एतेन छात्रस्य वाणी प्रभाविका भवति । तर्हि आगच्छन्तु महेश्वरात् प्राप्तानि माहेश्वरसूत्राणि वयं छात्रान् पाठयामः ।

श्लोकानां सूक्तिनां च उच्चारणेन छात्राणां वाणी शुद्धा परिस्कृता च भवति। श्लोकोच्चारणेन छात्रस्य ग्रहणशक्ते; स्मरणशक्ते: च विकास: जायते। छात्र: मेधावी भवति।

।। सूक्तयः ।।

(१) श्री सरस्वत्यै नमः ।

अवधेयम् - सूक्तिनां पाठने तत्सम्बन्धी अर्थः परिज्ञातव्यः । यथा एतस्यां सूक्तौ सरस्वतीदेव्याः स्वरूपनिर्देशः । श्वेतपद्मस्थिता, वीणा एवं पुस्तकधारिणी, कण्ठे कुन्दमाला, ब्रह्मणः पुत्री , विद्यादात्री देवी इत्यादयः अंशाः ज्ञातव्याः ।

(२) मातृदेवो भव ,पितृदेवो भव ,आचार्यदेवो भव ,अतिथिदेवो भव ।

अवधेयम् -अस्यां सूक्तौ मातुः पितुः आचार्यस्य, अतिथेः महत्वनिरुपणं करणीयम्। अस्मिन् श्रवणस्य उदाहरणं दातुं शक्यते येन प्रथमायाः एवं द्वितीयायाः सूक्तेः ज्ञानं भवेद् च तृतीयायाः उदाहरणं गुरुद्रोणः, चतुर्थ्याः सुदामा-द्वारिका गमनम् - आतिथ्यं च ।

(३) ॐ सत्यं वद , धर्मं चर , स्वाध्यायान् मा प्रमदः ।

अवधेयम् -सत्यमेव वक्तव्यम् । सत्येन एव लाभः । एकम् असत्यं शतवारम् असत्यं भाषयते। धर्मेण एव जीवाः जीवन्ति। भगवन्नाम संकीर्तनं मनसः प्रफुल्लतां ददाति। स्वाध्यायात् आलस्यं न करणीयम् । पठितानान् अंशान् यदि पुनरावर्तयामः तेन कदापि विस्मरणं न भवेत् इति ।

।। मन्त्रपाठः ।।

ॐ असतो मा सद्गमय, तमसो मा ज्योतिर्गमय ,
मृत्योर्मा अमृतं गमय ।।

अवधेयम् - अस्मिन् मन्त्रपाठे दीपस्य च दीपज्योतेः महत्वम् अस्ति । यथा दीपः अन्धकारं - तिमिरं /तमसं विनाश्य ज्योतिं वा प्रकाशं ददाति । मृत्योः अमृतं गमयति। असतः सत् प्रति गमयति इति ।

।। देववन्दनम् ।।

(१) ॐ वक्रतुण्डमहाकाय सूर्यकोटिसमप्रभ ।
निर्विघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ।।

अस्मिन् श्लोके भगवतः गणेशस्य स्वरूपनिरूपणं विद्यते । सः कीदृशः इति प्रश्ने वक्रतुण्डः,महाकायः , कोटिसूर्यसदृशं प्रकाशमानः, विघ्नहर्ता, देवाधिपः अस्ति, मोदकप्रियः इति ।

(२) गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुः गुरुर्देवो महेश्वरः ।
गुरुः साक्षात् परं ब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः ।।

अवधेयम् - गु अर्थात् अन्धकारः रुः अर्थात् प्रकाशः / ज्ञानं अन्धकारात् ज्ञानं प्रति यः गमयति सः गुरुः उच्यते । ब्रह्मा, विष्णुः एवं महेश्वरः जगतः गुरुरूपेण स्थिताः । तस्मै गुरुवे नमः ।

गुरुर्ब्रह्मा इति उक्तम् अर्थात् यथा ब्रह्मा सृष्टेः सर्जनं करोति तथैव गुरुः अर्थात् विष्णुः तस्याः सृष्ट्याः पालनं, पोषणं च करोति । गुरुः महेश्वरः अर्थात् महेशः शंकरः सृष्टेः दोषस्य नाशं करोति। गुरुः अपि शंकररुपः सः अज्ञानस्य विनाशं करोति ।

(३) या देवी सर्वभूतेषु विद्यारुपेण संस्थिता ।
नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ।।

अवधेयम् - सरस्वती देवी प्राणिमात्रेषु अपि ध्वनिरुपेण स्थिता अस्ति ।सा विद्यायाः देवी । तस्या आराधनेन सर्वविधं ज्ञानं प्राप्यते । एषः श्लोकः दुर्गासप्तशत्याः उद्धृतः अस्ति । दुर्गासप्तशती-पुस्तकं दृष्टव्यं च परिचयितव्यं यत् ७०० श्लोकाः, त्रयोदश अध्यायाः, मार्कण्डेयेन विरचिता च इति ।

(४) कराग्रे वसते लक्ष्मी करमूले सरस्वती ।
करमध्ये तु गोविंदः प्रभाते करदर्शनम् ।।

अवधेयम् - हस्तः / करः अस्माकं शरीरस्य महदङ्गम् । करे सर्वाणि तीर्थाणि कल्पन्ते जनाः, देवान् अपि कल्पन्ते । करस्याग्रभागे लक्ष्मीः, मूले सरस्वती एवं मध्ये गोविन्दः कल्प्यते । प्रभाते करदर्शनेन सर्वेषां तीर्थानाम् एवं भगवतः विग्रहदर्शनं भवति ।

(५) मंगलं भगवान् विष्णुः मंगलं गरुडध्वजः ।
मंगलं पुंडरीकाक्षो मंगलाय तनो हरिः ।।

अवधेयम् - विष्णुः सर्वकल्याणानां प्रणेता अस्ति । यस्य वाहनं गरुडः अस्ति एवं यः कमलनयनः अस्ति, तस्मै कल्याणकारीणे मंगलाय नमः ।

**(६) ॐकारं बिन्दुसंयुक्तं नित्यं ध्यायन्ति योगिनः ।
कामदं मोक्षदं चैव ॐकाराय नमो नमः ।।**

अवधेयम् - ऋषि- मुनयः "ॐ" ध्यात्वा एव परमां शक्तिं लभन्ते । अ = विष्णुः , उ = महेश्वरः, म् = ब्रह्मा इति त्रिदेवानाम् एकत्रमेलनमेव "ॐ" कथ्यते ।

**(७) समुद्रवसने देवी पर्वतस्तनमण्डले ।
विष्णुपत्नि नमस्तुभ्यं पादस्पर्शं क्षमस्व मे ।।**

अवधेयम् - विष्णोः पत्नी या पृथ्वीरूपा अस्ति । पर्वताः यस्याः वक्षमण्डलं विद्यन्ते । समुद्रवासिनि देवि भूमौ पादस्पर्शं करोमि । क्षम्यतां मे । इमां भावनां विभाव्य भूमेः स्पर्शं कुर्यात् ।

**(८) नमस्ते शारदे देवि काश्मीरपुरवासिनि ।
अहं त्वां प्रार्थये नित्यं विद्यां बुद्धिं च देहि मे ।।**

सरस्वती वर्णनम् । विद्या एवं बुद्धिदात्री देवी नित्यं प्रार्थनीया । सा एव शारदा, सरस्वती, वेदमाता इति विभिन्नैः नामभिः ख्याता विद्यते ।

**(९) मूकं करोति वाचालं पंगुं लंघयते गिरिम् ।
यत्कृपा तमहं वन्दे परमानन्दमाधवम् ।।**

अवधेयम् - भगवान् सर्वं कर्तुं शक्यते । सः एव जगदाधारः । तस्य एव कृपा मूकं वाचालं करोति, पंगुं गिरिं लंघयते । बुद्धिहीने बुद्धिं ददाति । तं परमकृपालुं भगवन्तं परमानन्दम् अहं वन्दे इति भावः।

**(१०) वसुदेवसूतं देवं कंसचाणूरमर्दनम् ।
देवकी परमानन्दं कृष्णं वन्दे जगद् गुरुम् ।।**

अवधेयम् - भगवान् कृष्णः, बालमुकुन्दः , कंसारिः , वसुदेवस्य सुतः - वासुदेवः, देवक्यै परमानन्ददाता । पूतनाहन्ता वन्दनीयः तम् अहं वन्दे। कृष्णपरिचयः चर्चितव्यः-कः माता कः पिता ? केषां हननं कृतं तेन ? कथं जगद्गुरुः सः ?

**(११) सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चित् दुःखभाग् भवेत् ।।**

अत्र एकताभावः परिचयितव्यः । ऋषिभावना साधुभावना सद्भावना इत्थम् एव भवति । सज्जनाः स्वसुखं न चिन्तयन्ति, सर्वेषां सुखं चिन्तयन्ति। वृक्षः, नदी, गौः, इत्यादीनाम् उदाहरणम् । ऋषिभावनया लिखितः श्लोकोऽयम् । सर्वे परस्परं सहयोगेन सुखिनः , निरामयाः कल्याणेच्छुकाः भवेयुः । कोऽपि दुःखं दैन्यं च मा प्राप्नुयात् इति ।

।। शरीरांगानि ।।

शरीरांगनामानि - पाठनसमये अभिनयात्मिकया रीत्या अभ्यासः भवेदिति ध्येयम् ।

कर्णः कान	कण्ठः गला	मस्तकम् शिर
केशः बाल	स्कन्धः कंधा	उदरम् पेट
नेत्रम् आँख	हस्तः हाथ	मुखम् मुँह/चहरा
कटिः कमर	नाभिः नाभि	भृकुटिः भँवें
ललाटः कपाल	अंगुष्ठः अंगुठा	कपोलः गाल
नखः नख	ओष्ठः होंठ	पादः पैर
त्वचा चमड़ी	दन्तः दाँत	पृष्ठः पीठ
नासिका नाक	जिह्वा जीभ	अंगुली उँगली

।। संख्या ।।

१ - एकम्

२ - द्वे

३ - त्रीणि

४ - चत्वारि

५ - पञ्च

६ - षट्

७ - सप्त

८ - अष्ट

९ - नव

१० - दश

।। संख्यागीतम् ।।

(अभिनयेन पाठ्यगेयञ्च ।)

एकं द्वे ,

आगच्छन्तु सर्वे,

त्रीणि चत्वारि

आनय वारि

पञ्च षट्

कराभ्यां फट्

सप्त अष्ट

ध्येयनिष्ठः

नव दश

संस्कृते प्रवेशः

।। सम्भाषणम् ।।

* सुप्रभातम्
* नमस्कारः
* धन्यवादः
* मम नाम ....।
* भवतः नाम किम् ?
* भवत्याः नाम किम् ?
* मम जनकस्य नाम ....।
* मम जनन्याः नाम ....।
* भवतः जनन्याः नाम किम् ?
* भवत्याः जनन्याः नाम किम् ?
* शुभरात्रिः

व्यवहारवाक्यानि

१. क्षम्यताम् ।

२. चिन्ता मास्तु ।

३. पुनः मिलामः ।

४. अस्तु ।

५. बहु समीचीनम् ।

६. अहं पठामि ।

७. अहं खादामि ।

८. भवान् किं करोति ?

९. गृहे सर्वं कुशलम् किम् ?

१०. अहं जलं पिबामि ?

११. आगच्छतु ।

१२. उपविशतु ।

१३. ज्ञातम् ।

१४. अहं जानामि / न जानामि ।

१५. मा विस्मरतु ।

१६. अनन्तरम् / पश्चात् ।

१७. अर्थात् किम् ?

१८. हे मातः / पितः प्रणमामि ।

क्रियापदानि

१. पठामि

२. लिखामि

३. गच्छामि

४. खादामि

५. पिबामि

६. उपविशामि

७. उत्तिष्ठामि

विशेषः *– छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं पठामि, अहं लिखामि ।*

कक्षा- १ , सोपानम् - १

पाठबिन्दुः

(१) श्री सरस्वत्यै नमः ।

अवधेयम् - सूक्तिनां पाठने तत्सम्बन्धी अर्थः परिज्ञातव्यः । यथा एतस्यां सूक्तौ सरस्वतीदेव्याः स्वरूपनिर्देशः । श्वेतपद्मस्थिता, वीणा एवं पुस्तकधारिणी, कण्ठे कुन्दमाला, ब्रह्मणः पुत्री , विद्यादात्री देवी इत्यादयः अंशाः ज्ञातव्याः ।

।। मन्त्रपाठः ।।

ॐ असतो मा सद्गमय, तमसो मा ज्योतिर्गमय ,
मृत्योर्मा अमृतं गमय ।।

अवधेयम् - अस्मिन् मन्त्रपाठे दीपस्य च दीपज्योतेः महत्वम् अस्ति । यथा दीपः अन्धकारं - तिमिरं /तमसं विनाश्य ज्योतिं वा प्रकाशं ददाति । मृत्योः अमृतं गमयति। असतः सत् प्रति गमयति इति ।

।। सम्भाषणम् ।।

* सुप्रभातम्
* नमस्कारः
* धन्यवादः

कक्षा- १, सोपानम् - २

पुनः स्मारणम् - (*पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।*)

पाठबिन्दुः

(१) श्री सरस्वत्यै नमः ।

अवधेयम् - सूक्तिनां पाठने तत्सम्बन्धी अर्थः परिज्ञातव्यः । यथा एतस्यां सूक्तौ सरस्वतीदेव्याः स्वरूपनिर्देशः । श्वेतपद्मस्थिता, वीणा एवं पुस्तकधारिणी, कण्ठे कुन्दमाला, ब्रह्मणः पुत्री , विद्यादात्री देवी इत्यादयः अंशाः ज्ञातव्याः ।

।। मन्त्रपाठः ।।

ॐ असतो मा सद्गमय, तमसो मा ज्योतिर्गमय ,
मृत्योर्मा अमृतं गमय ।।

अवधेयम् - अस्मिन् मन्त्रपाठे दीपस्य च दीपज्योतेः महत्वम् अस्ति । यथा दीपः अन्धकारं - तिमिरं /तमसं विनाश्य ज्योतिं वा प्रकाशं ददाति । मृत्योः अमृतं गमयति। असतः सत् प्रति गमयति इति ।

।। सम्भाषणम् ।।

* सुप्रभातम्
* नमस्कारः
* धन्यवादः
* मम नाम ....।
* भवतः नाम किम् ?
* भवत्याः नाम किम् ?

कक्षा- १, सोपानम् - ३

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

पाठबिन्दुः

(२) मातृदेवो भव ,पितृदेवो भव ,आचार्यदेवो भव ,अतिथिदेवो भव ।

अवधेयम् -अस्यां सूक्तौ मातुः पितुः आचार्यस्य, अतिथेः महत्वनिरुपणं करणीयम्। अस्मिन् श्रवणस्य उदाहरणं दातुं शक्यते येन प्रथमायाः एवं द्वितीयायाः सूक्तेः ज्ञानं भवेद् च तृतीयायाः उदाहरणं गुरुद्रोणः, चतुर्थ्याः सुदामा-द्वारिका गमनम् - आतिथ्यं च ।

।। सम्भाषणम् ।।

* सुप्रभातम्
* नमस्कारः
* धन्यवादः
* मम नाम ....।
* भवतः नाम किम् ?
* भवत्याः नाम किम् ?
* मम जनकस्य नाम ....।
* मम जनन्याः नाम ....।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि ।।

(१) अइउण् (२) ऋलृक्

कक्षा- १, सोपानम् - ४

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। देववन्दनम् ।।

(१) ॐ वक्रतुण्डमहाकाय सूर्यकोटिसमप्रभ ।
निर्विघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ।।

अस्मिन् श्लोके भगवतः गणेशस्य स्वरुपनिरुपणं विद्यते । सः कीदृशः इति प्रश्ने वक्रतुण्डः,महाकायः , कोटिसूर्यसदृशं प्रकाशमानः, विघ्नहर्ता, देवाधिपः अस्ति, मोदकप्रियः इति ।

।। सम्भाषणम् ।।

* सुप्रभातम्
* नमस्कारः
* धन्यवादः
* मम नाम ....।
* भवतः नाम किम् ?
* भवत्याः नाम किम् ?
* मम जनकस्य नाम ....।
* मम जनन्याः नाम ....।
* भवतः जनन्याः नाम किम् ?
* भवत्याः जनन्याः नाम किम् ?
* शुभरात्रिः

कक्षा- १ , सोपानम् - ५

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। देववन्दनम् ।।

(१) ॐ वक्रतुण्डमहाकाय सूर्यकोटिसमप्रभ ।
निर्विघ्नं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ।।

अस्मिन् श्लोके भगवतः गणेशस्य स्वरूपनिरूपणं विद्यते । सः कीदृशः इति प्रश्ने वक्रतुण्डः,महाकायः , कोटिसूर्यसदृशं प्रकाशमानः, विघ्नहर्ता, देवाधिपः अस्ति, मोदकप्रियः इति ।

।। सम्भाषणम् ।।

* सुप्रभातम्
* नमस्कारः
* धन्यवादः
* मम नाम ....।
* भवतः नाम किम् ?
* भवत्याः नाम किम् ?
* मम जनकस्य नाम ....।
* मम जनन्याः नाम ....।
* भवतः जनन्याः नाम किम् ?
* भवत्याः जनन्याः नाम किम् ?
* शुभरात्रिः

EKLAVYA SANSKRIT ACADEMY

कक्षा- १, सोपानम् - ६

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। माहेश्वराणि सूत्राणि ।।

(१) अइउण्

(२) ऋऌक्

(३) एओङ्

(४) ऐऔच्

।। शरीरांगानि ।।

कर्णः

कण्ठः

मस्तकम्

विशेषः *– शरीरांगनामानि - पाठनसमये अभिनयात्मिकया रीत्या अभ्यासः भवेदिति ध्येयम् ।*

प्रयोगः *- छात्राः मम कर्णः, मम कण्ठः इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- १ , सोपानम् - ७

***पुनः स्मारणम् –** (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

(२) गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुः गुरुर्देवो महेश्वरः ।
गुरुः साक्षात् परं ब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः ।।

अवधेयम् - गु अर्थात् अन्धकारः रुः अर्थात् प्रकाशः / ज्ञानं अन्धकारात् ज्ञानं प्रति यः गमयति सः गुरुः उच्यते । ब्रह्मा, विष्णुः एवं महेश्वरः जगतः गुरुरूपेण स्थिताः । तस्मै गुरुवे नमः ।

गुरुर्ब्रह्मा इति उक्तम् अर्थात् यथा ब्रह्मा सृष्टेः सर्जनं करोति तथैव गुरुः अर्थात् विष्णुः तस्याः सृष्ट्याः पालनं, पोषणं च करोति । गुरुः महेश्वरः अर्थात् महेशः शंकरः सृष्टेः दोषस्य नाशं करोति। गुरुः अपि शंकररुपः सः अज्ञानस्य विनाशं करोति ।

।। शरीरांगानि ।।

(पूर्वपाठितं स्मारयित्वा)

केशः

स्कन्धः

उदरम्

नेत्रम्

***विशेषः** – शरीरांगनामानि - पाठनसमये अभिनयात्मिकया रीत्या अभ्यासः भवेदिति ध्येयम् ।*

***प्रयोगः** - छात्राः मम कर्णः, मम कण्ठः इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- १, सोपानम् - ८

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

(२) गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुः गुरुर्देवो महेश्वरः ।
गुरुः साक्षात् परं ब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः ।।

अवधेयम् - गु अर्थात् अन्धकारः रुः अर्थात् प्रकाशः / ज्ञानं अन्धकारात् ज्ञानं प्रति यः गमयति सः गुरुः उच्यते । ब्रह्मा, विष्णुः एवं महेश्वरः जगतः गुरुरूपेण स्थिताः । तस्मै गुरुवे नमः ।

गुरुर्ब्रह्मा इति उक्तम् अर्थात् यथा ब्रह्मा सृष्टेः सर्जनं करोति तथैव गुरुः अर्थात् विष्णुः तस्याः सृष्ट्याः पालनं, पोषणं च करोति । गुरुः महेश्वरः अर्थात् महेशः शंकरः सृष्टेः दोषस्य नाशं करोति। गुरुः अपि शंकररूपः सः अज्ञानस्य विनाशं करोति ।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि।।

(१) अइउण्

(२) ऋलृक्

(३) एओङ्

(४) ऐऔच्

(५) हयवरट्

कक्षा- १ , सोपानम् - ९

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

(३) ॐ सत्यं वद , धर्मं चर , स्वाध्यायान् मा प्रमदः ।

अवधेयम् -सत्यमेव वक्तव्यम् । सत्येन एव लाभः । एकम् असत्यं शतवारम् असत्यं भाषयते। धर्मेण एव जीवाः जीवन्ति। भगवन्नाम संकीर्तनं मनसः प्रफुल्लतां ददाति। स्वाध्यायात् आलस्यं न करणीयम् । पठितानान् अंशान् यदि पुनरावर्तयामः तेन कदापि विस्मरणं न भवेत् इति ।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि।।

(१) अइउण्

(२) ऋलृक्

(३) एओङ्

(४) ऐऔच्

(५) हयवरट्

(६) लण्

कक्षा- १ , सोपानम् - १०

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

(३) ॐ सत्यं वद , धर्मं चर , स्वाध्यायान् मा प्रमदः ।

अवधेयम्   -सत्यमेव वक्तव्यम् । सत्येन एव लाभः । एकम् असत्यं शतवारम् असत्यं भाषयते। धर्मेण एव जीवाः जीवन्ति। भगवन्नाम संकीर्तनं मनसः प्रफुल्लतां ददाति। स्वाध्यायात् आलस्यं न करणीयम् । पठितानान् अंशान् यदि पुनरावर्तयामः तेन कदापि विस्मरणं न भवेत् इति ।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि।।

(१)अइउण्

(२)ऋलृक्

(३)एओङ्

(४)ऐओच्

(५)हयवरट्

(६)लण्

।। संख्या ।।

१ - एकम्
२ - द्वे
३ - त्रीणि
४ - चत्वारि
५ - पञ्च

कक्षा- १, सोपानम् - ११

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

(३) या देवी सर्वभूतेषु विद्यारुपेण संस्थिता ।
नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ।।

अवधेयम् - सरस्वती देवी प्राणिमात्रेषु अपि ध्वनिरुपेण स्थिता अस्ति ।सा विद्यायाः देवी । तस्या आराधनेन सर्वविधं ज्ञानं प्राप्यते । एषः श्लोकः दुर्गासप्तशत्याः उद्धृतः अस्ति । दुर्गासप्तशती-पुस्तकं दृष्टव्यं च परिचयितव्यं यत् ७०० श्लोकाः, त्रयोदश अध्यायाः, मार्कण्डेयेन विरचिता च इति ।

।। संख्या ।।

१ - एकम्
२ - द्वे
३ - त्रीणि
४ - चत्वारि
५ - पञ्च

कक्षा- १ , सोपानम् - १२

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

(३) या देवी सर्वभूतेषु विद्यारुपेण संस्थिता ।
नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमो नमः ।।

अवधेयम् - सरस्वती देवी प्राणिमात्रेषु अपि ध्वनिरुपेण स्थिता अस्ति ।सा विद्यायाः देवी । तस्या आराधनेन सर्वविधं ज्ञानं प्राप्यते । एषः श्लोकः दुर्गासप्तशत्याः उद्धृतः अस्ति । दुर्गासप्तशती-पुस्तकं दृष्टव्यं च परिचयितव्यं यत् ७०० श्लोकाः, त्रयोदश अध्यायाः, मार्कण्डेयेन विरचिता च इति ।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि ।।

(१) अइउण्

(२) ऋलृक्

(३) एओङ्

(४) ऐऔच्

(५) हयवरट्

(६) लण्

।। संख्या ।।

१ - एकम्
२ - द्वे
३ - त्रीणि
४ - चत्वारि
५ - पञ्च

कक्षा- १, सोपानम् - १३

पुनः स्मारणम् – (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)

पाठबिन्दुः

(४) कराग्रे वसते लक्ष्मी करमूले सरस्वती ।
करमध्ये तु गोविंदः प्रभाते करदर्शनम् ।।

अवधेयम् - हस्तः / करः अस्माकं शरीरस्य महदङ्गम् । करे सर्वाणि तीर्थाणि कल्पन्ते जनाः, देवान् अपि कल्पन्ते । करस्याग्रभागे लक्ष्मीः, मूले सरस्वती एवं मध्ये गोविन्दः कल्प्यते । प्रभाते करदर्शनेन सर्वेषां तीर्थानाम् एवं भगवतः विग्रहदर्शनं भवति ।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि ।।

(१) अइउण्

(२) ऋलृक्

(३) एओङ्

(४) ऐऔच्

(५) हयवरट्

(६) लण्

।। संख्या ।।

१ - एकम्
२ - द्वे
३ - त्रीणि
४ - चत्वारि
५ - पञ्च
६ - षट्
७ - सप्त

कक्षा- १, सोपानम् - १४

पुनः स्मारणम् – (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)

पाठबिन्दुः

(४) कराग्रे वसते लक्ष्मी करमूले सरस्वती ।
करमध्ये तु गोविंदः प्रभाते करदर्शनम् ।।

अवधेयम् - हस्तः / करः अस्माकं शरीरस्य महदङ्गम् । करे सर्वाणि तीर्थाणि कल्पन्ते जनाः, देवान् अपि कल्पन्ते । करस्याग्रभागे लक्ष्मीः, मूले सरस्वती एवं मध्ये गोविन्दः कल्प्यते । प्रभाते करदर्शनेन सर्वेषां तीर्थानाम् एवं भगवतः विग्रहदर्शनं भवति ।

।। शरीरांगानि ।।

हस्तः

मुखम

कटिः

नाभिः

विशेषः *– शरीरांगनामानि - पाठनसमये अभिनयात्मिकया रीत्या अभ्यासः भवेदिति ध्येयम् ।*

प्रयोगः *- छात्राः मम कर्णः, मम कण्ठः इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- १, सोपानम् - १५

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

(४) कराग्रे वसते लक्ष्मी करमूले सरस्वती ।
करमध्ये तु गोविंदः प्रभाते करदर्शनम् ।।

अवधेयम् - हस्तः / करः अस्माकं शरीरस्य महदङ्गम् । करे सर्वाणि तीर्थाणि कल्पन्ते जनाः, देवान् अपि कल्पन्ते । करस्याग्रभागे लक्ष्मीः, मूले सरस्वती एवं मध्ये गोविन्दः कल्प्यते । प्रभाते करदर्शनेन सर्वेषां तीर्थानाम् एवं भगवतः विग्रहदर्शनं भवति ।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि ।।

(१) अइउण्

(२) ऋलृक्

(३) एओङ्

(४) ऐऔच्

(५) हयवरट्

(६) लण्

(७) ञमङणनम्

★ **परिचयः स्मारणीयः**

कक्षा- १, सोपानम् - १६

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

(५) मंगलं भगवान् विष्णुः मंगलं गरुडध्वजः ।
मंगलं पुंडरीकाक्षो मंगलाय तनो हरिः ।।

अवधेयम् - विष्णुः सर्वकल्याणानां प्रणेता अस्ति । यस्य वाहनं गरुडः अस्ति एवं यः कमलनयनः अस्ति, तस्मै कल्याणकारीणे मंगलाय नमः ।

व्यवहारवाक्यानि

१. क्षम्यताम् ।

२. चिन्ता मास्तु ।

कक्षा- १, सोपानम् - १७

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

(५) मंगलं भगवान् विष्णुः मंगलं गरुडध्वजः ।
मंगलं पुंडरीकाक्षो मंगलाय तनो हरिः ।।

अवधेयम् - विष्णुः सर्वकल्याणानां प्रणेता अस्ति । यस्य वाहनं गरुडः अस्ति एवं यः कमलनयनः अस्ति, तस्मै कल्याणकारीणे मंगलाय नमः ।

व्यवहारवाक्यानि

१. क्षम्यताम् ।
२. चिन्ता मास्तु ।
३. पुनः मिलामः ।
४. अस्तु ।

कक्षा- १ , सोपानम् - १८

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

(५) मंगलं भगवान् विष्णुः मंगलं गरुडध्वजः ।
मंगलं पुंडरीकाक्षो मंगलाय तनो हरिः ।।

अवधेयम् - विष्णुः सर्वकल्याणानां प्रणेता अस्ति । यस्य वाहनं गरुडः अस्ति एवं यः कमलनयनः अस्ति, तस्मै कल्याणकारीणे मंगलाय नमः ।

।। शरीरांगानि ।।

भृकुटिः

ललाटः

अंगुष्ठः

कपोलः

विशेषः *– शरीरांगनामानि - पाठनसमये अभिनयात्मिकया रीत्या अभ्यासः भवेदिति ध्येयम् ।*

प्रयोगः *- छात्राः मम कर्णः, मम कण्ठः इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- १, सोपानम् - १९

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

(६) ॐकारं बिन्दुसंयुक्तं नित्यं ध्यायन्ति योगिनः ।
कामदं मोक्षदं चैव ॐकाराय नमो नमः ।।

अवधेयम् - ऋषि- मुनयः "ॐ" ध्यात्वा एव परमां शक्तिं लभन्ते । अ = विष्णुः , उ = महेश्वरः, म् = ब्रह्मा इति त्रिदेवानाम् एकत्रमेलनमेव "ॐ" कथ्यते ।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि ।।

(१) अइउण्

(२) ऋऌक्

(३) एओङ्

(४) ऐऔच्

(५) हयवरट्

(६) लण्

(७) ञमङणनम्

कक्षा- १, सोपानम् - २०

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

(६) ॐकारं बिन्दुसंयुक्तं नित्यं ध्यायन्ति योगिनः ।
कामदं मोक्षदं चैव ॐकाराय नमो नमः ॥

अवधेयम् - ऋषि- मुनयः "ॐ" ध्यात्वा एव परमां शक्तिं लभन्ते । अ = विष्णुः , उ = महेश्वरः, म् = ब्रह्मा इति त्रिदेवानाम् एकत्रमेलनमेव "ॐ" कथ्यते ।

॥ संख्या ॥

१ - एकम्

२ - द्वे

३ - त्रीणि

४ - चत्वारि

५ - पञ्च

६ - षट्

७ - सप्त

८ - अष्ट

९ - नव

१० - दश

कक्षा- १, सोपानम् - २१

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

(६) ॐकारं बिन्दुसंयुक्तं नित्यं ध्यायन्ति योगिनः ।
कामदं मोक्षदं चैव ॐकाराय नमो नमः ।।

अवधेयम् - ऋषि- मुनयः "ॐ" ध्यात्वा एव परमां शक्तिं लभन्ते । अ = विष्णुः , उ = महेश्वरः, म् = ब्रह्मा इति त्रिदेवानाम् एकत्रमेलनमेव "ॐ" कथ्यते ।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि ।।

(१) अइउण्
(२) ऋऌक्
(३) एओङ्
(४) ऐऔच्
(५) हयवरट्
(६) लण्
(७) ञमङणनम्

।। संख्या ।।

१ - एकम्
२ - द्वे
३ - त्रीणि
४ - चत्वारि
५ - पञ्च
६ - षट्
७ - सप्त
८ - अष्ट
९ - नव
१० - दश

कक्षा- १, सोपानम् - २२

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। संख्यागीतम् ।।

(अभिनयेन पाठ्यगेयञ्च ।)

एकं द्वे ,

आगच्छन्तु सर्वे,

त्रीणि चत्वारि

आनय वारि

पञ्च षट्

कराभ्यां फट्

सप्त अष्ट

ध्येयनिष्ठः

नव दश

संस्कृते प्रवेशः

क्रियापदानि

१. पठामि

२. लिखामि

विशेषः *- अभिनयेन् शिक्षकः क्रियापदं पाठयेत् ।*

प्रयोगः *- छात्राः एतेषां क्रियापदानाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं पठामि, अहं लिखामि ।*

कक्षा- १, सोपानम् - २३

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। संख्यागीतम् ।।

(अभिनयेन पाठ्यगेयञ्च ।)

एकं द्वे ,

आगच्छन्तु सर्वे,

त्रीणि चत्वारि

आनय वारि

पञ्च षट्

कराभ्यां फट्

सप्त अष्ट

ध्येयनिष्ठः

नव दश

संस्कृते प्रवेशः

क्रियापदानि

१. पठामि

२. लिखामि

३. गच्छामि

४. खादामि

विशेषः *- अभिनयेन शिक्षकः क्रियापदं पाठयेत् ।*

प्रयोगः *- छात्राः एतेषां क्रियापदानाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं पठामि, अहं लिखामि ।*

कक्षा- १, सोपानम् - २४

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। संख्यागीतम् ।।

(अभिनयेन पाठ्यगेयञ्च ।)

एकं द्वे ,

आगच्छन्तु सर्वे,

त्रीणि चत्वारि

आनय वारि

पञ्च षट्

कराभ्यां फट्

सप्त अष्ट

ध्येयनिष्ठः

नव दश

संस्कृते प्रवेशः

क्रियापदानि

१. पठामि

२. लिखामि

३. गच्छामि

४. खादामि

५. पिबामि

६. उपविशामि

विशेषः *– अभिनयेन शिक्षकः क्रियापदं पाठयेत् ।*

प्रयोगः *– छात्राः एतेषां क्रियापदानाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं पठामि, अहं लिखामि ।*

कक्षा- १, सोपानम् - २५

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दु</u>

(७) समुद्रवसने देवी पर्वतस्तनमण्डले ।
विष्णुपत्नि नमस्तुभ्यं पादस्पर्शं क्षमस्व मे ।।

अवधेयम् - विष्णोः पत्नी या पृथ्वीरूपा अस्ति । पर्वताः यस्याः वक्षमण्डलं विद्यन्ते । समुद्रवासिनि देवि भूमौ पादस्पर्शं करोमि । क्षम्यतां मे । इमां भावनां विभाव्य भूमेः स्पर्शं कुर्यात् ।

।। सम्भाषणम् ।।

* सुप्रभातम्
* नमस्कारः
* धन्यवादः
* मम नाम ....।
* भवतः नाम किम् ?
* भवत्याः नाम किम् ?
* मम जनकस्य नाम ....।
* मम जनन्याः नाम ....।
* भवतः जनन्याः नाम किम् ?
* भवत्याः जनन्याः नाम किम् ?
* शुभरात्रिः

कक्षा- १, सोपानम् - २६

पुनः स्मारणम्* – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)

पाठबिन्दुः

(७) समुद्रवसने देवी पर्वतस्तनमण्डले ।
विष्णुपत्नि नमस्तुभ्यं पादस्पर्शं क्षमस्व मे ।।

अवधेयम् - विष्णोः पत्नी या पृथ्वीरूपा अस्ति । पर्वताः यस्याः वक्षमण्डलं विद्यन्ते । समुद्रवासिनि देवि भूमौ पादस्पर्शं करोमि । क्षम्यतां मे । इमां भावनां विभाव्य भूमेः स्पर्शं कुर्यात् ।

।। शरीरांगानि ।।

नखः

ओष्ठः

पादः

त्वचा

विशेषः *– शरीरांगनामानि - पाठनसमये अभिनयात्मिकया रीत्या अभ्यासः भवेदिति ध्येयम् ।*

प्रयोगः *- छात्राः मम कर्णः, मम कण्ठः इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- १, सोपानम् - २७

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

(७) समुद्रवसने देवी पर्वतस्तनमण्डले ।
विष्णुपत्नि नमस्तुभ्यं पादस्पर्शं क्षमस्व मे ।।

अवधेयम् - विष्णोः पत्नी या पृथ्वीरूपा अस्ति । पर्वताः यस्याः वक्षमण्डलं विद्यन्ते । समुद्रवासिनि देवि भूमौ पादस्पर्शं करोमि । क्षम्यतां मे । इमां भावनां विभाव्य भूमेः स्पर्शं कुर्यात् ।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि ।।

(१) अइउण् (२) ऋलृक्

(३) एओङ् (४) ऐऔच्

(५) हयवरट् (६) लण्

(७) ञमङणनम् (८) झभञ्

कक्षा- १, सोपानम् - २८

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

(८) नमस्ते शारदे देवि काश्मीरपुरवासिनि ।
अहं त्वां प्रार्थये नित्यं विद्यां बुद्धिं च देहि मे ।।

सरस्वती वर्णनम् । विद्या एवं बुद्धिदात्री देवी नित्यं प्रार्थनीया । सा एव शारदा, सरस्वती, वेदमाता इति विभिन्नैः नामभिः ख्याता विद्यते ।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि ।।

(१) अइउण्
(२) ऋलृक्
(३) एओङ्
(४) ऐऔच्
(५) हयवरट्
(६) लण्
(७) ञमङणनम्
(८) झभञ्
(९) घढधष्

कक्षा- १, सोपानम् - २९

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

(८) नमस्ते शारदे देवि काश्मीरपुरवासिनि ।
अहं त्वां प्रार्थये नित्यं विद्यां बुद्धिं च देहि मे ।।

सरस्वती वर्णनम् । विद्या एवं बुद्धिदात्री देवी नित्यं प्रार्थनीया । सा एव शारदा, सरस्वती, वेदमाता इति विभिन्नैः नामभिः ख्याता विद्यते ।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि ।।

(१) अइउण्
(२) ऋलृक्
(३) एओङ्
(४) ऐऔच्
(५) हयवरट्
(६) लण्
(७) ञमङणनम्
(८) झभञ्
(९) घढधष्

क्रियापदानि

१. पठामि
२. लिखामि
३. गच्छामि
४. खादामि
५. पिबामि
६. उपविशामि
७. उत्तिष्ठामि

विशेषः *– अभिनयेन शिक्षकः क्रियापदं पाठयेत् ।*

प्रयोगः *– छात्राः एतेषां क्रियापदानाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं पठामि, अहं लिखामि ।*

कक्षा- १, सोपानम् - ३०

पुनः स्मारणम्* – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)

पाठबिन्दुः

(८) नमस्ते शारदे देवि काश्मीरपुरवासिनि ।
अहं त्वां प्रार्थये नित्यं विद्यां बुद्धिं च देहि मे ।।

सरस्वती वर्णनम् । विद्या एवं बुद्धिदात्री देवी नित्यं प्रार्थनीया । सा एव शारदा, सरस्वती, वेदमाता इति विभिन्नैः नामभिः ख्याता विद्यते ।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि ।।

(१) अइउण् (२) ऋलृक्

(३) एओङ् (४) ऐऔच्

(५) हयवरट् (६) लण्

(७) ञमङणनम् (८) झभञ्

(९) घढधष्

।। शरीरांगानि ।।

दन्तः
पृष्ठः
नासिका
जिह्वा
अंगुली

विशेषः *– शरीरांगनामानि - पाठनसमये अभिनयात्मिकया रीत्या अभ्यासः भवेदिति ध्येयम् ।*

प्रयोगः *- छात्राः मम कर्णः, मम कण्ठः इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- १, सोपानम् - ३१

पुनः स्मारणम् – (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)

<u>पाठबिन्दुः</u>

(९) मूकं करोति वाचालं पंगुं लंघयते गिरिम् ।
यत्कृपा तमहं वन्दे परमानन्दमाधवम् ।।

अवधेयम् - भगवान् सर्वं कर्तुं शक्यते । सः एव जगदाधारः । तस्य एव कृपा मूकं वाचालं करोति, पंगुं गिरिं लंघयते । बुद्धिहीने बुद्धिं ददाति । तं परमकृपालुं भगवन्तं परमानन्दम् अहं वन्दे इति भावः।

।। सम्भाषणम् ।।

* सुप्रभातम्
* नमस्कारः
* धन्यवादः
* मम नाम ....।
* भवतः नाम किम् ?
* भवत्याः नाम किम् ?
* मम जनकस्य नाम ....।
* मम जनन्याः नाम ....।
* भवतः जनन्याः नाम किम् ?
* भवत्याः जनन्याः नाम किम् ?
* शुभरात्रिः

व्यवहारवाक्यानि

५. बहु समीचीनम् ।

६. अहं पठामि ।

७. अहं खादामि ।

८. भवान् किं करोति ?

कक्षा- १, सोपानम् - ३२

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

(९) मूकं करोति वाचालं पंगुं लंघयते गिरिम् ।
यत्कृपा तमहं वन्दे परमानन्दमाधवम् ।।

अवधेयम् - भगवान् सर्वं कर्तुं शक्यते । सः एव जगदाधारः । तस्य एव कृपा मूकं वाचालं करोति, पंगुं गिरिं लंघयते । बुद्धिहीने बुद्धिं ददाति । तं परमकृपालुं भगवन्तं परमानन्दम् अहं वन्दे इति भावः।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि ।।

(१) अइउण्	(२) ऋलृक्
(३) एओङ्	(४) ऐऔच्
(५) हयवरट्	(६) लण्
(७) ञमङणनम्	(८) झभञ्
(९) घढधष्	(१०) जबगडदश्

व्यवहारवाक्यानि

९. गृहे सर्वं कुशलम् किम् ?

१०. अहं जलं पिबामि ?

कक्षा- १ , सोपानम् - ३३

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

(१०) वसुदेवसूतं देवं कंसचाणूरमर्दनम् ।
देवकी परमानन्दं कृष्णं वन्दे जगद् गुरुम् ।।

अवधेयम् - भगवान् कृष्णः, बालमुकुन्दः , कंसारिः , वसुदेवस्य सुतः - वासुदेवः, देवक्यै परमानन्ददाता । पूतनाहन्ता वन्दनीयः तम् अहं वन्दे। कृष्णपरिचयः चर्चितव्यः-कः माता कः पिता ? केषां हननं कृतं तेन ? कथं जगद्गुरुः सः ?

।। संख्यागीतम् ।।

(अभिनयेन पाठ्यगेयञ्च ।)

एकं द्वे ,

आगच्छन्तु सर्वे,

त्रीणि चत्वारि

आनय वारि

पञ्च षट्

कराभ्यां फट्

सप्त अष्ट

ध्येयनिष्ठः

नव दश

संस्कृते प्रवेशः

कक्षा- १, सोपानम् - ३४

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

(१०) वसुदेवसूतं देवं कंसचाणूरमर्दनम् ।
देवकी परमानन्दं कृष्णं वन्दे जगद् गुरुम् ।।

अवधेयम् - भगवान् कृष्णः, बालमुकुन्दः , कंसारिः , वसुदेवस्य सुतः - वासुदेवः, देवक्यै परमानन्ददाता । पूतनाहन्ता वन्दनीयः तम् अहं वन्दे। कृष्णपरिचयः चर्चितव्यः-कः माता कः पिता ? केषां हननं कृतं तेन ? कथं जगद्गुरुः सः ?

।। माहेश्वराणि सूत्राणि।।

(१) अइउण् (२) ऋलृक्

(३) एओङ् (४) ऐओच्

(५) हयवरट् (६) लण्

(७) ञमङणनम् (८) झभञ्

(९) घढधष् (१०) जबगडदश्

(११) खफछठथचटतव्

★ शरीराङ्गानां पुनः स्मारणम् ।

कक्षा- १, सोपानम् - ३५

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

(१०) वसुदेवसूतं देवं कंसचाणूरमर्दनम् ।
देवकी परमानन्दं कृष्णं वन्दे जगद् गुरुम् ।।

अवधेयम् - भगवान् कृष्णः, बालमुकुन्दः , कंसारिः , वसुदेवस्य सुतः - वासुदेवः, देवक्यै परमानन्ददाता । पूतनाहन्ता वन्दनीयः तम् अहं वन्दे। कृष्णपरिचयः चर्चितव्यः-कः माता कः पिता ? केषां हननं कृतं तेन ? कथं जगद्गुरुः सः ?

।। माहेश्वराणि सूत्राणि।।

(१) अइउण् (२) ऋलृक्
(३) एओङ् (४) ऐओच्
(५) हयवरट् (६) लण्
(७) ञमङणनम् (८) झभञ्
(९) घढधष् (१०) जबगडदश्
(११) खफछठथचटतव् (१२) कपय्

व्यवहारवाक्यानि

११. आगच्छतु ।
१२. उपविशतु ।
१३. ज्ञातम् ।

कक्षा- १, सोपानम् - ३६

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

(११) सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चित् दुःखभाग् भवेत् ।।

अत्र एकताभावः परिचयितव्यः । ऋषिभावना साधुभावना सद्भावना इत्थम् एव भवति । सज्जनाः स्वसुखं न चिन्तयन्ति, सर्वेषां सुखं चिन्तयन्ति। वृक्षः, नदी, गौः, इत्यादीनाम् उदाहरणम् । ऋषिभावनया लिखितः श्लोकोऽयम् । सर्वे परस्परं सहयोगेन सुखिनः , निरामयाः कल्याणेच्छुकाः भवेयुः । कोऽपि दुःखं दैन्यं च मा प्राप्नुयात् इति ।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि ।।

(१) अइउण्
(२) ऋऌक्
(३) एओङ्
(४) ऐऔच्
(५) हयवरट्
(६) लण्
(७) ञमङणनम्
(८) झभञ्
(९) घढधष्
(१०) जबगडदश्
(११) खफछठथचटतव्
(१२) कपय्

।। सम्भाषणम् ।।

* सुप्रभातम्
* नमस्कारः
* धन्यवादः
* मम नाम ....।
* भवतः नाम किम् ?
* भवत्याः नाम किम् ?
* मम जनकस्य नाम ....।
* मम जनन्याः नाम ....।
* भवतः जनन्याः नाम किम् ?
* भवत्याः जनन्याः नाम किम् ?
* शुभरात्रिः

कक्षा- १, सोपानम् - ३७

पुनः स्मारणम् – (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)

पाठबिन्दुः

(११) सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चित् दुःखभाग् भवेत् ।।

अत्र एकताभावः परिचयितव्यः । ऋषिभावना साधुभावना सद्भावना इत्थम् एव भवति । सज्जनाः स्वसुखं न चिन्तयन्ति, सर्वेषां सुखं चिन्तयन्ति। वृक्षः, नदी, गौः, इत्यादीनाम् उदाहरणम् । ऋषिभावनया लिखितः श्लोकोऽयम् । सर्वे परस्परं सहयोगेन सुखिनः , निरामयाः कल्याणेच्छुकाः भवेयुः । कोऽपि दुःखं दैन्यं च मा प्राप्नुयात् इति ।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि ।।

(१) अइउण्
(२) ऋऌक्
(३) एओङ्
(४) ऐऔच्
(५) हयवरट्
(६) लण्
(७) ञमङणनम्
(८) झभञ्
(९) घढधष्
(१०) जबगडदश्
(११) खफछठथचटतव्
(१२) कपय्
(१३) शषसर्

कक्षा- १, सोपानम् - ३८

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

(११) सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चित् दुःखभाग् भवेत् ।।

अत्र एकताभावः परिचयितव्यः । ऋषिभावना साधुभावना सद्भावना इत्थम् एव भवति । सज्जनाः स्वसुखं न चिन्तयन्ति, सर्वेषां सुखं चिन्तयन्ति। वृक्षः, नदी, गौः, इत्यादीनाम् उदाहरणम् । ऋषिभावनया लिखितः श्लोकोऽयम् । सर्वे परस्परं सहयोगेन सुखिनः , निरामयाः कल्याणेच्छुकाः भवेयुः । कोऽपि दुःखं दैन्यं च मा प्राप्नुयात् इति ।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि ।।

(१) अइउण्
(२) ऋलृक्
(३) एओङ्
(४) ऐऔच्
(५) हयवरट्
(६) लण्
(७) ञमङणनम्
(८) झभञ्
(९) घढधष्
(१०) जबगडदश्
(११) खफछठथचटतव्
(१२) कपय्
(१३) शषसर्
(१४) हल्

क्रियापदानि

१. पठामि
२. लिखामि
३. गच्छामि
४. खादामि
५. पिबामि
६. उपविशामि
७. उत्तिष्ठामि

विशेषः *– छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं पठामि, अहं लिखामि ।*

कक्षा- १, सोपानम् - ३९

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

(११) सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चित् दुःखभाग् भवेत् ।।

अत्र एकताभावः परिचयितव्यः । ऋषिभावना साधुभावना सद्भावना इत्थम् एव भवति । सज्जनाः स्वसुखं न चिन्तयन्ति, सर्वेषां सुखं चिन्तयन्ति। वृक्षः, नदी, गौः, इत्यादीनाम् उदाहरणम् । ऋषिभावनया लिखितः श्लोकोऽयम् । सर्वे परस्परं सहयोगेन सुखिनः , निरामयाः कल्याणेच्छुकाः भवेयुः । कोऽपि दुःखं दैन्यं च मा प्राप्नुयात् इति ।

।। संख्या ।।

१ - एकम्
२ - द्वे
३ - त्रीणि
४ - चत्वारि
५ - पञ्च
६ - षट्
७ - सप्त
८ - अष्ट
९ - नव
१० - दश

।। संख्यागीतम् ।।

(अभिनयेन पाठ्यगेयञ्च ।)

एकं द्वे ,
आगच्छन्तु सर्वे,

त्रीणि चत्वारि

आनय वारि

पञ्च षट्

कराभ्यां फट्

सप्त अष्ट

ध्येयनिष्ठः

नव दश

संस्कृते प्रवेशः

कक्षा- १, सोपानम् - ४०

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सम्भाषणम् ।।

* सुप्रभातम्
* नमस्कारः
* धन्यवादः
* मम नाम ....।
* भवतः नाम किम् ?
* भवत्याः नाम किम् ?
* मम जनकस्य नाम ....।
* मम जनन्याः नाम ....।
* भवतः जनन्याः नाम किम् ?
* भवत्याः जनन्याः नाम किम् ?
* शुभरात्रिः

व्यवहारवाक्यानि

१४. अहं जानामि / न जानामि ।

१५. मा विस्मरतु ।

१६. अनन्तरम् / पश्चात् ।

१७. अर्थात् किम् ?

१८. हे मातः / पितः प्रणमामि ।

Sanskrit Curriculum

Class - 2

।। सूक्तयः।।

(१) ॐ परमात्मने नमः ।

संसारे जीवितेषु सर्वेषु जीवेषु विद्युतात्मकः तेजोरुपः
आत्मा उपस्थितः भवति। तेषां मूलरुपः आत्मा
अविनाशी आत्मा ईश्वरः । तस्मै नमः ।

(२) ॐ गुरवे नमः ।

गुः इति अन्धकारः (अज्ञानम्) रुः अन्धकारनाशः ।
प्रकाशः (ज्ञानम्) ज्ञानदात्रे जीवनमार्गदर्शकाय गुरवे नमः ।

(३) सत्यं ब्रूयात् । सत्यमेव जयते ।

नित्यं सत्यं वदेत्। सत्यवचनेन मनसि भयं नोत्पद्यते।
सत्यं वाचिकं तपः अस्ति। सत्यासत्ययुद्धे सत्यस्य एव
विजयः भवति। गांधीवार्ता भावितव्या- गांधीमहोदयस्य
कक्षायां निरीक्षकाणां निरीक्षणं आसीत् । पाठकः मोहनदासम्
असत्यं कर्तुं प्रेरयति किन्तु मोहनदासः तथा न आचरति।

।। मन्त्रपाठः ।।

ॐ तेजोऽसि तेजो मयि धेहि , वीर्यमसि वीर्यं मयि धेहि,
बलमसि बलं मयि धेहि। ओजोऽसि ओजो मयि धेहि,
मन्युरसि मन्युं मयि धेहि, सहोऽसि सहो मयि धेहि।

मन्त्रोऽयम् प्रार्थनारूपः ईश्वरस्य स्तुतिं कुर्वन् अहं किं याचे इति वर्णितं ऋषिणा ।
ईश्वरः तेजोरूपः मह्यं तेजः यच्छतु। वीर्यरूपः (पराक्रमरुपः) मह्यं पराक्रमं वीर्यं यच्छतु। बलरूपः सः
मह्यं बलं (शारीरिकीं शक्तिम्) ददातु। मन्युः अर्थात् यज्ञः
यज्ञरूपः ईश्वरः मह्यं यज्ञशक्तिं यच्छतु। सहरूपः धैर्यरूपः मयि धैर्यं स्थापतु।

।। देववन्दना ।।

(१) करारविन्देन पदारविन्दं, मुखारविन्देन विनिवेशयन्तम्।
वटस्य पत्रस्य पुटे शयानं, बालं मुकुन्दं मनसा स्मरामि ।।

श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितस्य गोविंददामोदराष्टकस्य प्रथमः श्लोकोऽयम्। बालसहजलीलायाः वर्णनम्। बालकः स्वहस्तेन स्वपादं स्वमुखे स्थापयन् क्रीडति। वटपत्रपुटे रममाणः सः बालः ईश्वरः अस्ति। तं मनोहरं बालं मनसा स्मरामि।

(२) सर्वमंगलमांगल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।
शरण्ये त्र्यंबके गौरि नारायणि नमोस्तुते ।।

मार्कण्डेयऋषिविरचितात् दुर्गासप्तशतीग्रन्थात् उद्धृतः श्लोकोऽयम्
देवी मंगलरुपा, मंगलकर्त्री, शिवरुपा, कल्याणकर्त्री,
सर्वकामनासाधिका, त्र्यंबका (शिव पत्नी) गौरी नारायणी
(नारायणस्वामिनी) अस्ति। हे देवि तुभ्यं (ते) नमः अस्तु।

(३) राम रामेति रामेति रमे रामे मनोरमे ।
सहस्त्रनामतत्-तुल्यं ,राम नाम वरानने ।।

रामरक्षास्तोत्रस्य श्लोकोऽयम्। रामः दशरथस्य च कौशल्यायाः पुत्रः। परिवारः परिचयितव्यः। रामनाम्नः महिमा महती। सहस्त्रनामभिः तुल्यं एकन्नाम रामः। रामनाम्ना पाषाणखण्डानि अपि सागरे अतरन् ।

(४) काले वर्षतु पर्जन्यः पृथिवीसस्यशालिनी ।
देशोऽयं क्षोभरहितः संस्कृताः सन्तु निर्भयाः ।।

एषः शुभकामनारूपः श्लोकः। पृथिव्यां समयानुसारं वर्षा भवतु। पृथिवी धान्यवती भवतु । येन कोऽपि दरिद्रः न स्यात्। अयं भारतदेशः क्षोभरहितः भवतु। संस्कारयुक्ताः जनाः निर्भयाः भवन्तु। येन दुर्जनता दुष्टता च नष्टा भवेत्।

(५) अच्युतं केशवं रामनारायणं , कृष्णदामोदरं वासुदेवं हरिं ।
श्रीधरं माधवं गोपिकावल्लभं, जानकीनायकं रामचन्द्रं भजे ।।

भगवतः विष्णोः बहूनि नामनि सन्ति । कारणं भिन्नावतारेषु भगवतः नैकाः लीलाः। तदनुसारं भगवतः नामाभिधानम्। अच्युतः, केशवः, रामः,नारायणः, कृष्णदामोदरः वासुदेवः, हरिः, श्रीधरः, माधवः, गोपिकाप्रियः,सीतापतिः, रामचंद्रः तं भजे तं सेवे इति भावः।

।। सुभाषितानि ।।

(१) तैलात् रक्षेत् जलात् रक्षेत्, रक्षेत् शिथिलिबन्धनात् ।
मूर्ख्रहस्ते न दातव्यम् , एवं वदति पुस्तकम् ।।

पुस्तकम् सरस्वतीरूपं भवति। तस्य योग्यता रक्षणं कर्तव्यम्। पुस्तकम् स्वयं वदति मां तैलात् (स्निग्धपदार्थात्) रक्षेत्। जलात् मां रक्षेत्। शिथिलिबन्धात् मां रक्षेत्। कस्यचित् अज्ञस्य हस्ते मां न स्थापयतु इति।

(२) छायामन्यस्य कुर्वन्ति, तिष्ठन्ति स्वयमातपे ।
फलान्यपि परार्थाय , वृक्षाः सत्पुरुषा इव ।।

वृक्षस्य परोपकारस्य महत्वं प्रतिपादयेत्। वृक्षः सर्वेभ्यः छायां यच्छति स्वयं आतपे तिष्ठति। फलानि अपि परेभ्यः अन्येभ्यः समर्पयति। वृक्षः सज्जन इव। वार्ता- एकः बालकः पाषाणखण्डैः वृक्षात् फलं त्रोटयति स्म। ततः मार्गे नृपस्य रथः गच्छन् आसीत्। बालकस्य क्षत्या नृपस्य घातः। बालकस्य परिग्रहणम्। बालकः नृपम् वदति पाषाणखण्डः परताडनेन वृक्षः फलं ददाति। भवान् नृपः पाषाणखण्डप्रताडनेन दण्डं यच्छति ।

(३) नमन्ति फलिनो वृक्षाः, नमन्ति गुणिनो जनाः ।
शुष्कवृक्षाश्च मूर्खाश्च, न नमन्ति कदाचन ।।

फलान्वितस्य वृक्षस्य एकः महान् सद्गुणः । सः नमति । तथैव गुणरुपफलान्विताः, सज्जनाः विनम्राः भवन्ति । शुष्काः वृक्षाः कदापि न नमन्ति। सद्गुणरहिताः जनाः विनम्राः न भवन्ति विनम्रतायाः उदाहरणे मोहनदासस्य वार्ता । भारतभाजने यदा हिन्दुमुस्लिमयोः विग्रहः सञ्जातः तदा गान्धीमहोदयः स्वविनम्रतया सर्वं शान्तम् अकरोत् ।

(४) यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा, विवेको नास्ति यस्य वै ।
तस्य दौर्भाग्ययुक्तस्य, देवोऽपि न सहायकः ।।

प्रज्ञा अर्थात् विशेषबुद्धिः कर्तव्याकर्तव्यभेदात्मिकाबुद्धिः च विवेकः यस्य नास्ति तस्य दुर्भागिनः देवः अपि सहाय्यं न करोति । प्रज्ञया गणेशः पित्रोः प्रसन्नतां च आशिषं प्राप्तवान् ।प्रज्ञया बीरबलः अकबरस्य स्नेहित अभवत्।विवेकरहितः दुर्योधनः तस्य मातुलः शकुनिः च सर्वे बान्धवाः मृताः । प्रज्ञाविवेकरहिताः राक्षसाः मृताः ।

(५) अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानांजन शलाकया ।
चक्षुरुन्मिलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः ।।

यः गुरुः अज्ञानान्धकारं प्राणश्यत् ज्ञानप्रकाशमकरोच्च । तस्मै ज्ञानचक्षून्मिलिताय गुरवे नमः इति ।
- अग्रीमायां सूक्तौ अपि गुरुमहिमा । तस्याः पुनरावर्तनं करणीयम् ।

(६) अलसस्य कुतो विद्या, अविद्यस्य कुतो धनम् ।
अधनस्य कुतो मित्रम्, अमित्रस्य कुतः सुखम् ।।

अलसः विद्यां प्राप्तुं न शक्नोति। विद्यारहितःअर्थोपार्जने अशक्तः भवति । निर्धनः बन्धुसुखं न प्राप्नोति । यस्मात् तस्य सुखं न भवति ।

आलस्यं मनुष्यस्य महान् शत्रुः । विद्यया विना मनुष्यः व्यवहारिकं ज्ञानं कथं ज्ञास्यति व्यवहारिकज्ञानेन विना सम्बन्धविकासः कथं भवेत् । विना सम्बन्धं सुखं न भवति इति चर्चितव्यम् ।

(७) येषां न विद्या न तपो न दानं, ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ।
ते मृत्युलोके भुवि भारभूताः, मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ।।

येषां मनुष्याणां विद्या, तपः, दानं, ज्ञानं, शीलं (चारित्र्यम्), गुणः, धर्मः, न भवति ते मनुष्याः शरीरेण मनुष्याः किन्तु स्वभावेन तु पशवः एव। ते एतस्यां धरायां भाररूपाः सन्ति।

।। प्राणी एवं खगनामानि ।।

सिंहः	व्याघ्रः	चित्रकः
भल्लूकः	श्रृगालः	मूषकः
वानरः	हरिणः	कच्छपः
गजः	अश्वः	शशकः
वृषभः	नकुलः	मार्जारी
गर्दभः	मकरः	अजा
उष्ट्रः	कुक्कुरः	महिषी
सर्पः	पल्ली	मक्षिका
मयूरः	कपोतः	श्येनः
शुकः	सारसः	हंसः
बकः	कुक्कुटः	कोकिला

EKLAVYA SANSKRIT ACADEMY

।। संख्या ।।

१ - एकम्
२ - द्वे
३ - त्रीणि
४ - चत्वारी
५ - पञ्च
६ - षट्
७ - सप्त
८ - अष्ट
९ - नव
१० - दश
११ - एकादश
१२ - द्वादश
१३ - त्रयोदश
१४ - चतुर्दश
१५ - पंचदश
१६ - षोडश
१७ - सप्तदश
१८ - अष्टादश
१९ - नवदश
२० - विंशतिः
२१ - एकविंशतिः
२२ - द्वाविंशतिः
२३ - त्रयोविंशतिः
२४ - चतुर्विंशतिः
२५ - पंचविंशतिः

।। गीतम् ।।

मम माता देवता ।
मम माता देवता ।।

अतिसरला, मयि मृदुला
गृहकुशला, सा अतुला ।। ।। मम माता ।।

पाययति दुग्धं,भोजयति भक्तं
लालयति नित्यं, तोषयति चित्तम् ।। मम माता ।।

सायंकाले नीराजयति
पाठयति च मां शुभं करोति

श्लो ।। शुभं कुरु त्वं कल्याणम्
आरोग्य धनसम्पदः
दुष्टबुद्धिविनाशाय
दीपज्योतिर्नमोऽस्तु ते ।।

पाठयति च मां शुभं करोति ।। मम माता ।।

रात्रौ अंके मां स्वापयति
मधु मधु मधुरं गीतं गायति
आ आ आ आ ।। मम माता।।

।। सम्भाषणम् ।।

* सुप्रभातम् ।
* नमस्ते / नमस्कारः ।
* मम विद्यालयस्य नाम ---------------।
* भवतः विद्यालयस्य नाम किम् ?
* भवत्याः विद्यालयस्य नाम किम् ?
* मम शिक्षकस्य नाम -------------।
* भवतः शिक्षकस्य नाम किम् ?
* भवत्याः शिक्षकस्य नाम किम् ?
* मम देशस्य नाम ---------------।
* भवतः देशस्य नाम किम् ?
* भवत्याः देशस्य नाम किम् ?
* मम राज्यस्य नाम -------------।
* भवतः राज्यस्य नाम किम् ?
* भवत्याः राज्यस्य नाम किम् ?
* मम नगरस्य नाम ------------।
* भवतः नगरस्य नाम किम् ?
* भवत्याः नगरस्य नाम किम् ?
* मम मित्रस्य नाम ------------।
* भवतः मित्रस्य नाम किम् ?
* भवत्याः मित्रस्य नाम किम् ?
* मम सख्याः नाम ---------------।
* भवतः सख्याः नाम किम् ?
* भवत्याः सख्याः नाम किम् ?

व्यवहारवाक्यानि

१. जन्मदिवसस्य शुभकामनाः ।

२. नववर्षस्य शुभकामनाः ।

३. शुभं भूयात् ।

४. सिद्ध्यर्थम् अभिनन्दनानि ।

५. तथा न करोतु ।

६. उच्चैः मा वदतु । नीचैः वदतु ।

७. सम्यक् उपविशतु ।

८. कृपया ध्यानं यच्छतु ।

९. भोजने किम् अस्ति ?

१०. पुनः एकवारं प्रयत्नं कुर्मः ।

११. एतत् सरलम् अस्ति ।

१२. तत् मह्यं रोचते ।

१३. किमर्थं पूर्वं न उक्तवान् ?

१४. भवान् / भवती स्मरति ?

१५. भवत्याः / भवतः वयः किम् ?

१६. अहं षड्वर्षीया / षड्वर्षीयः ।

१७. आलस्यं मा कुरु ।

१८. अहं गृहकार्यं लिखामि ।

१९. हे शिक्षकः/शिक्षिके ! अहं किमपि प्रष्टुम् इच्छामि ।

२०. चलन्तु भोजनं कुर्मः ।

क्रियापदानि

१. गायामि

२. स्मरामि

३. क्रीडामि

४. नमामि

५. कथयामि

६. आनयामि / नयामि

७. वदामि

८. श्रृणोमि

९. पश्यामि

१०. जिघ्रामि

विशेषः *– शालायां व्यवहारसमये शिक्षकः लघु-लघु वाक्यानि सूचनाः च संस्कृतभाषायाम् एव वदेत् । छात्राः अपि कतिपय व्यवहारवाक्यानि प्रतिदिनं संस्कृतवर्गे वदेयुः । शिक्षकेन एतानि वाक्यानि पुनःपुनः वाचनीयानि ।*

कक्षा- २, सोपानम् - १

पुनः स्मारणम् – *(प्रथमकक्षायां पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

– प्रथमकक्षायां पाठितः परिचयः पुनः स्मारणीयः ।

कक्षा- २, सोपानम् - २

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सूक्तयः ।।

(१) ॐ परमात्मने नमः ।

संसारे जीवितेषु सर्वेषु जीवेषु विद्युतात्मकः तेजोरुपः
आत्मा उपस्थितः भवति। तेषां मूलरुपः आत्मा
अविनाशी आत्मा ईश्वरः । तस्मै नमः ।

।। मन्त्रपाठः ।।

ॐ तेजोऽसि तेजो मयि धेहि , वीर्यमसि वीर्यं मयि धेहि,
बलमसि बलं मयि धेहि। ओजोऽसि ओजो मयि धेहि,
मन्युरसि मन्युं मयि धेहि, सहोऽसि सहो मयि धेहि।

मन्त्रोऽयम् प्रार्थनारूपः ईश्वरस्य स्तुतिं कुर्वन् अहं किं याचे इति वर्णितं ऋषिणा ।
ईश्वरः तेजोरूपः मह्यं तेजः यच्छतु। वीर्यरूपः (पराक्रमरुपः) मह्यं पराक्रमं वीर्यं यच्छतु। बलरूपः सः मह्यं बलं (शारीरिकीं शक्तिम्) ददातु। मन्युः अर्थात् यज्ञः
यज्ञरूपः ईश्वरः मह्यं यज्ञशक्तिं यच्छतु। सहरूपः धैर्यरूपः मयि धैर्य स्थापतु।

।। संख्या ।।

प्रथमकक्षायां पाठिताः १ तः १० पुनः स्मारणम् ।

कक्षा- २, सोपानम् - ३

पुनः स्मारणम् - (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)

पाठबिन्दुः

।। सूक्तयः ।।

(१) ॐ परमात्मने नमः ।

संसारे जीवितेषु सर्वेषु जीवेषु विद्युतात्मकः तेजोरुपः
आत्मा उपस्थितः भवति। तेषां मूलरुपः आत्मा
अविनाशी आत्मा ईश्वरः । तस्मै नमः ।

।। मन्त्रपाठः ।।

ॐ तेजोऽसि तेजो मयि धेहि , वीर्यमसि वीर्यं मयि धेहि,
बलमसि बलं मयि धेहि। ओजोऽसि ओजो मयि धेहि,
मन्युरसि मन्युं मयि धेहि, सहोऽसि सहो मयि धेहि।

मन्त्रोऽयम् प्रार्थनारूपः ईश्वरस्य स्तुतिं कुर्वन् अहं किं याचे इति वर्णितं ऋषिणा ।
ईश्वरः तेजोरूपः मह्यं तेजः यच्छतु। वीर्यरूपः (पराक्रमरुपः) मह्यं पराक्रमं वीर्यं यच्छतु। बलरूपः सः मह्यं बलं (शारीरिकीं शक्तिम्) ददातु। मन्युः अर्थात् यज्ञः
यज्ञरूपः ईश्वरः मह्यं यज्ञशक्तिं यच्छतु। सहरूपः धैर्यरूपः मयि धैर्य स्थापतु।

।। सम्भाषणम् ।।

* सुप्रभातम् ।
* नमस्ते / नमस्कारः ।
* मम विद्यालयस्य नाम ---------------।
* भवतः विद्यालयस्य नाम किम् ?
* भवत्याः विद्यालयस्य नाम किम् ?

कक्षा- २, सोपानम् - ४

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सूक्तयः ।।

(१) ॐ परमात्मने नमः ।

संसारे जीवितेषु सर्वेषु जीवेषु विद्युतात्मकः तेजोरुपः
आत्मा उपस्थितः भवति। तेषां मूलरुपः आत्मा
अविनाशी आत्मा ईश्वरः । तस्मै नमः ।

।। मन्त्रपाठः ।।

ॐ तेजोऽसि तेजो मयि धेहि , वीर्यमसि वीर्यं मयि धेहि,
बलमसि बलं मयि धेहि। ओजोऽसि ओजो मयि धेहि,
मन्युरसि मन्युं मयि धेहि, सहोऽसि सहो मयि धेहि।

मन्त्रोऽयम् प्रार्थनारूपः ईश्वरस्य स्तुतिं कुर्वन् अहं किं याचे इति वर्णितं ऋषिणा । ईश्वरः तेजोरूपः मह्यं तेजः यच्छतु। वीर्यरूपः (पराक्रमरुपः) मह्यं पराक्रमं वीर्यं यच्छतु। बलरूपः सः मह्यं बलं (शारीरिकीं शक्तिम्) ददातु। मन्युः अर्थात् यज्ञः
यज्ञरूपः ईश्वरः मह्यं यज्ञशक्तिं यच्छतु। सहरूपः धैर्यरूपः मयि धैर्यं स्थापतु।

।। सम्भाषणम् ।।

* सुप्रभातम् ।
* नमस्ते / नमस्कारः ।
* मम विद्यालयस्य नाम ---------------।
* भवतः विद्यालयस्य नाम किम् ?
* भवत्याः विद्यालयस्य नाम किम् ?

कक्षा- २, सोपानम् - ५

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। देववन्दना ।।

(१) करारविन्देन पदारविन्दं, मुखारविन्दे विनिवेशयन्तम्।
वटस्य पत्रस्य पुटे शयानं, बालं मुकुन्दं मनसा स्मरामि ।।

श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितस्य गोविंददामोदराष्टकस्य प्रथमः श्लोकोऽयम्। बालसहजलीलायाः वर्णनम्। बालकः स्वहस्तेन स्वपादं स्वमुखे स्थापयन् क्रीडति। वटपत्रपुटे रममाणः सः बालः ईश्वरः अस्ति। तं मनोहरं बालं मनसा स्मरामि।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि।।

(१) अइउण्	(२) ऋलृक्
(३) एओङ्	(४) ऐऔच्
(५) हयवरट्	(६) लण्
(७) ञमङणनम्	(८) झभञ्
(९) घढधष्	(१०) जबगडदश्
(११) खफछठथचटतव्	(१२) कपय्
(१३) शषसर्	(१४) हल्

कक्षा- २, सोपानम् - ६

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। देववन्दना ।।

(१) करारविन्देन पदारविन्दं, मुखारविन्देन विनिवेशयन्तम्।
वटस्य पत्रस्य पुटे शयानं, बालं मुकुन्दं मनसा स्मरामि ।।

श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितस्य गोविंददामोदराष्टकस्य प्रथमः श्लोकोऽयम्। बालसहजलीलायाः वर्णनम्। बालकः स्वहस्तेन स्वपादं स्वमुखे स्थापयन् क्रीडति। वटपत्रपुटे रममाणः सः बालः ईश्वरः अस्ति। तं मनोहरं बालं मनसा स्मरामि।

।। प्राणीनामानि ।।

सिंहः
व्याघ्रः
चित्रकः
भल्लूकः

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - *छात्राः सिंहः चलति । व्याघ्रः खादति । इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- २, सोपानम् - ७

पुनः स्मारणम् - (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)

पाठबिन्दुः

।। देववन्दना ।।

(१) करारविन्देन पदारविन्दं, मुखारविन्देन विनिवेशयन्तम्।
वटस्य पत्रस्य पुटे शयानं, बालं मुकुन्दं मनसा स्मरामि ।।

श्रीमद्वल्लभाचार्यविरचितस्य गोविंददामोदराष्टकस्य प्रथमः श्लोकोऽयम्। बालसहजलीलायाः वर्णनम्। बालकः स्वहस्तेन स्वपादं स्वमुखे स्थापयन् क्रीडति। वटपत्रपुटे रममाणः सः बालः ईश्वरः अस्ति। तं मनोहरं बालं मनसा स्मरामि।

व्यवहारवाक्यानि

३. जन्मदिवसस्य शुभकामनाः।

४. नववर्षस्य शुभकामनाः।

प्रयोगः *- शालायां व्यवहारसमये छात्राः व्यवहारवाक्यानां प्रयोगं कुर्युः।*

कक्षा- २, सोपानम् - ८

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(१) तैलात् रक्षेत् जलात् रक्षेत्, रक्षेत् शिथिलिबन्धनात् ।
मूर्खहस्ते न दातव्यम् , एवं वदति पुस्तकम् ।।

पुस्तकम् सरस्वतीरूपं भवति। तस्य योग्यता रक्षणं कर्तव्यम्। पुस्तकम् स्वयं वदति मां तैलात् (स्निग्धपदार्थात्) रक्षेत्। जलात् मां रक्षेत्। शिथिलिबन्धात् मां रक्षेत्। कस्यचित् अज्ञस्य हस्ते मां न स्थापयतु इति।

।। संख्यागीतम् ।।

(अभिनयेन पाठ्यगेयञ्च ।)

एकं द्वे ,

आगच्छन्तु सर्वे,

त्रीणि चत्वारि

आनय वारि

पञ्च षट्

कराभ्यां फट्

सप्त अष्ट

ध्येयनिष्ठः

नव दश

संस्कृते प्रवेशः

कक्षा- २, सोपानम् - ९

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(१) तैलात् रक्षेत् जलात् रक्षेत्, रक्षेत् शिथिलिबन्धनात् ।
मूर्खहस्ते न दातव्यम् , एवं वदति पुस्तकम् ।।

पुस्तकम् सरस्वतीरूपं भवति। तस्य योग्यता रक्षणं कर्तव्यम्। पुस्तकम् स्वयं वदति मां तैलात् (स्निग्धपदार्थात्) रक्षेत्। जलात् मां रक्षेत्। शिथिलिबन्धात् मां रक्षेत्। कस्यचित् अज्ञस्य हस्ते मां न स्थापयतु इति।

।। संख्या ।।

१ - एकम्	११ - एकादश	२१ - एकविंशतिः
२ - द्वे	१२ - द्वादश	२२ - द्वाविंशतिः
३ - त्रीणि	१३ - त्रयोदश	२३ - त्रयोविंशतिः
४ - चत्वारी	१४ - चतुर्दश	२४ - चतुर्विंशतिः
५ - पञ्च	१५ - पंचदश	

कक्षा- २, सोपानम् - १०

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(१) तैलात् रक्षेत् जलात् रक्षेत्, रक्षेत् शिथिलिबन्धनात् ।
मूर्खहस्ते न दातव्यम्, एवं वदति पुस्तकम् ।।

पुस्तकम् सरस्वतीरूपं भवति। तस्य योग्यता रक्षणं कर्तव्यम्। पुस्तकम् स्वयं वदति मां तैलात् (स्निग्धपदार्थात्) रक्षेत्। जलात् मां रक्षेत्। शिथिलिबन्धात् मां रक्षेत्। कस्यचित् अज्ञस्य हस्ते मां न स्थापयतु इति।

क्रियापदानि

१. गायामि

२. स्मरामि

विशेषः *- छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः। यथा अहं गायामि, अहं स्मरामि।*

कक्षा- २, सोपानम् - ११

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। देववन्दना ।।

(२) सर्वमंगलमांगल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।
शरण्ये त्र्यंबके गौरि नारायणि नमोस्तुते ।।

मार्कण्डेयऋषिविरचितात् दुर्गासप्तशतीग्रन्थात् उद्धृतः श्लोकोऽयम्
देवी मंगलरुपा, मंगलकर्त्री, शिवरुपा, कल्याणकर्त्री,
सर्वकामनासाधिका, त्र्यंबका (शिव पत्नी) गौरी नारायणी
(नारायणस्वामिनी) अस्ति। हे देवि तुभ्यं (ते) नमः अस्तु।

।। संख्या ।।

१ - एकम्	९ - नव
२ - द्वे	१० - दश
३ - त्रीणि	११ - एकादश
४ - चत्वारी	१२ - द्वादश
५ - पञ्च	१३ - त्रयोदश
६ - षट्	१४ - चतुर्दश
७ - सप्त	१५ - पंचदश
८ - अष्ट	

कक्षा- २, सोपानम् - १२

पुनः स्मारणम् - (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। देववन्दना ।।

(२) **सर्वमंगलमांगल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।**
शरण्ये त्र्यंबके गौरि नारायणि नमोस्तुते ।।

मार्कण्डेयऋषिविरचितात् दुर्गासप्तशतीग्रन्थात् उद्धृतः श्लोकोऽयम्
देवी मंगलरुपा, मंगलकर्त्री, शिवरुपा, कल्याणकर्त्री,
सर्वकामनासाधिका, त्र्यंबका (शिव पत्नी) गौरी नारायणी
(नारायणस्वामिनी) अस्ति। हे देवि तुभ्यं (ते) नमः अस्तु।

।। प्राणीनामानि ।।

श्रृगालः
मूषकः
वानरः
हरिणः

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - *छात्राः सिंहः चलति । व्याघ्रः खादति । इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- २, सोपानम् - १३

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

पाठबिन्दुः

।। देववन्दना ।।

(२) सर्वमंगलमांगल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।
शरण्ये त्र्यंबके गौरि नारायणि नमोस्तुते ।।

मार्कण्डेयऋषिविरचितात् दुर्गासप्तशतीग्रन्थात् उद्धृतः श्लोकोऽयम्
देवी मंगलरुपा, मंगलकर्त्री, शिवरुपा, कल्याणकर्त्री,
सर्वकामनासाधिका, त्र्यंबका (शिव पत्नी) गौरी नारायणी
(नारायणस्वामिनी) अस्ति। हे देवि तुभ्यं (ते) नमः अस्तु।

।। सूक्तयः ।।

(२) ॐ गुरवे नमः ।

गुः इति अन्धकारः (अज्ञानम्) रुः अन्धकारनाशः ।
प्रकाशः (ज्ञानम्) ज्ञानदात्रे जीवनमार्गदर्शकाय गुरवे नमः ।

।। सम्भाषणम् ।।

* मम शिक्षकस्य नाम -------------।
* भवतः शिक्षकस्य नाम किम् ?
* भवत्याः शिक्षकस्य नाम किम् ?

EKLAVYA SANSKRIT ACADEMY

कक्षा- २, सोपानम् - १४

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(२) छायामन्यस्य कुर्वन्ति, तिष्ठन्ति स्वयमातपे ।
फलान्यपि परार्थाय , वृक्षाः सत्पुरुषा इव ।।

वृक्षस्य परोपकारस्य महत्वं प्रतिपादयेत्। वृक्षः सर्वेभ्यः छायां यच्छति स्वयं आतपे तिष्ठति। फलानि अपि परेभ्यः अन्येभ्यः समर्पयति। वृक्षः सज्जन इव। वार्ता- एकः बालकः पाषाणखण्डैः वृक्षात् फलं त्रोटयति स्म। ततः मार्गे नृपस्य रथः गच्छन् आसीत्। बालकस्य क्षत्या नृपस्य घातः। बालकस्य परिग्रहणम्। बालकः नृपम् वदति पाषाणखण्डः परताडनेन वृक्षः फलं ददाति। भवान् नृपः पाषाणखण्डप्रताडनेन दण्डं यच्छति ।

।। संख्या ।।

१ - एकम्	११ - एकादश
२ - द्वे	१२ - द्वादश
३ - त्रीणि	१३ - त्रयोदश
४ - चत्वारी	१४ - चतुर्दश
५ - पञ्च	१५ - पंचदश
६ - षट्	१६ - षोडश
७ - सप्त	१७ - सप्तदश
८ - अष्ट	१८ - अष्टादश
९ - नव	१९ - नवदश
१० - दश	२० - विंशतिः

कक्षा- २, सोपानम् - १५

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(२) छायामन्यस्य कुर्वन्ति, तिष्ठन्ति स्वयमातपे ।
फलान्यपि परार्थाय , वृक्षाः सत्पुरुषा इव ।।

वृक्षस्य परोपकारस्य महत्वं प्रतिपादयेत्। वृक्षः सर्वेभ्यः छायां यच्छति स्वयं आतपे तिष्ठति। फलानि अपि परेभ्यः अन्येभ्यः समर्पयति। वृक्षः सज्जन इव। वार्ता- एकः बालकः पाषाणखण्डैः वृक्षात् फलं त्रोटयति स्म। ततः मार्गे नृपस्य रथः गच्छन् आसीत्। बालकस्य क्षत्या नृपस्य घातः। बालकस्य परिग्रहणम्। बालकः नृपम् वदति पाषाणखण्डः परताडनेन वृक्षः फलं ददाति। भवान् नृपः पाषाणखण्डप्रताडनेन दण्डं यच्छति ।

क्रियापदानि

१. गायामि

२. स्मरामि

३. क्रीडामि

४. नमामि

विशेषः *- छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं गायामि, अहं स्मरामि ।*

कक्षा- २, सोपानम् - १६

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(२) छायामन्यस्य कुर्वन्ति, तिष्ठन्ति स्वयमातपे ।
फलान्यपि परार्थाय , वृक्षाः सत्पुरुषा इव ।।

वृक्षस्य परोपकारस्य महत्वं प्रतिपादयेत्। वृक्षः सर्वेभ्यः छायां यच्छति स्वयं आतपे तिष्ठति। फलानि अपि परेभ्यः अन्येभ्यः समर्पयति। वृक्षः सज्जन इव। वार्ता- एकः बालकः पाषाणखण्डैः वृक्षात् फलं त्रोटयति स्म। ततः मार्गे नृपस्य रथः गच्छन् आसीत्। बालकस्य क्षत्या नृपस्य घातः। बालकस्य परिग्रहणम्। बालकः नृपम् वदति पाषाणखण्डः परताडनेन वृक्षः फलं ददाति। भवान् नृपः पाषाणखण्डप्रताडनेन दण्डं यच्छति ।

।। सम्भाषणम् ।।

* सुप्रभातम् ।
* नमस्ते / नमस्कारः ।
* मम विद्यालयस्य नाम ---------------।
* भवतः विद्यालयस्य नाम किम् ?
* भवत्याः विद्यालयस्य नाम किम् ?
* मम शिक्षकस्य नाम -------------।
* भवतः शिक्षकस्य नाम किम् ?
* भवत्याः शिक्षकस्य नाम किम् ?
* मम देशस्य नाम ---------------।
* भवतः देशस्य नाम किम् ?
* भवत्याः देशस्य नाम किम् ?

कक्षा- २, सोपानम् - १७

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। गीतम् ।।

मम माता देवता ।
मम माता देवता ।।

अतिसरला, मयि मृदुला
गृहकुशला, सा अतुला ।। ।। मम माता ।।

पाययति दुग्धं,भोजयति भक्तं
लालयति नित्यं, तोषयति चित्तम् ।। मम माता ।।

।। संख्या ।।

१ - एकम्	११ - एकादश
२ - द्वे	१२ - द्वादश
३ - त्रीणि	१३ - त्रयोदश
४ - चत्वारी	१४ - चतुर्दश
५ - पञ्च	१५ - पंचदश
६ - षट्	१६ - षोडश
७ - सप्त	१७ - सप्तदश
८ - अष्ट	१८ - अष्टादश
९ - नव	१९ - नवदश
१० - दश	२० - विंशतिः

कक्षा- २, सोपानम् - १८

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। गीतम् ।।

मम माता देवता ।
मम माता देवता ।।

अतिसरला, मयि मृदुला
गृहकुशला, सा अतुला ।। ।। मम माता ।।

पाययति दुग्धं,भोजयति भक्तं
लालयति नित्यं, तोषयति चित्तम् ।। मम माता ।।

सायंकाले नीराजयति
पाठयति च मां शुभं करोति

श्लो ।। शुभं कुरु त्वं कल्याणम्
आरोग्य धनसम्पदः
दुष्टबुद्धिविनाशाय
दीपज्योतिर्नमोऽस्तु ते ।।

।। सम्भाषणम् ।।

* मम राज्यस्य नाम -------------।
* भवतः राज्यस्य नाम किम् ?
* भवत्याः राज्यस्य नाम किम् ?

कक्षा- २, सोपानम् - १९

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। गीतम् ।।

मम माता देवता ।
मम माता देवता ।।

अतिसरला, मयि मृदुला
गृहकुशला, सा अतुला ।। ।। मम माता ।।

पाययति दुग्धं,भोजयति भक्तं
लालयति नित्यं, तोषयति चित्तम् ।। मम माता ।।

सायंकाले नीराजयति
पाठयति च मां शुभं करोति

श्लो ।। शुभं कुरु त्वं कल्याणम्
आरोग्य धनसम्पदः
दुष्टबुद्धिविनाशाय
दीपज्योतिर्नमोऽस्तु ते ।।

पाठयति च मां शुभं करोति ।। मम माता ।।

रात्रौ अंके मां स्वापयति
मधु मधु मधुरं गीतं गायति
आ आ आ आ ।। मम माता।।

क्रियापदानि

१. गायामि

२. स्मरामि

३. क्रीडामि

४. नमामि

विशेषः *- छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं गायामि, अहं स्मरामि ।*

कक्षा- २, सोपानम् - २०

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। गीतम् ।।

मम माता देवता ।
मम माता देवता ।।

अतिसरला, मयि मृदुला
गृहकुशला, सा अतुला ।। ।। मम माता ।।

पाययति दुग्धं,भोजयति भक्तं
लालयति नित्यं, तोषयति चित्तम् ।। मम माता ।।

सायंकाले नीराजयति
पाठयति च मां शुभं करोति

श्लो ।। शुभं कुरु त्वं कल्याणम्
आरोग्य धनसम्पदः
दुष्टबुद्धिविनाशाय
दीपज्योतिर्नमोऽस्तु ते ।।

पाठयति च मां शुभं करोति ।। मम माता ।।

रात्रौ अंके मां स्वापयति
मधु मधु मधुरं गीतं गायति
आ आ आ आ ।। मम माता।।

।। प्राणीनामानि ।।

कच्छपः
गजः
अश्वः
शशकः

विशेषः - *शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - *छात्राः सिंहः चलति । व्याघ्रः खादति । इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- २, सोपानम् - २१

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। देववन्दना ।।

(३) राम रामेति रामेति रमे रामे मनोरमे ।
सहस्त्रनामतत्-तुल्यं ,राम नाम वरानने ।।

रामरक्षास्तोत्रस्य श्लोकोऽयम्। रामः दशरथस्य च कौशल्यायाः
पुत्रः। परिवारः परिचयितव्यः। रामनाम्नः महिमा महती।
सहस्त्रनामभिः तुल्यं एकन्नाम रामः। रामनाम्ना पाषाणखण्डानि अपि सागरे अतरन् ।

।। सम्भाषणम् ।।

* सुप्रभातम् ।
* नमस्ते / नमस्कारः ।
* मम विद्यालयस्य नाम ---------------।
* भवतः विद्यालयस्य नाम किम् ?
* भवत्याः विद्यालयस्य नाम किम् ?
* मम शिक्षकस्य नाम -------------।
* भवतः शिक्षकस्य नाम किम् ?
* भवत्याः शिक्षकस्य नाम किम् ?
* मम देशस्य नाम ---------------।
* भवतः देशस्य नाम किम् ?
* भवत्याः देशस्य नाम किम् ?
* मम राज्यस्य नाम -------------।
* भवतः राज्यस्य नाम किम् ?
* भवत्याः राज्यस्य नाम किम् ?

कक्षा- २, सोपानम् - २२

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। देववन्दना ।।

(३) राम रामेति रामेति रमे रामे मनोरमे ।
सहस्त्रनामतत्-तुल्यं ,राम नाम वरानने ।।

रामरक्षास्तोत्रस्य श्लोकोऽयम्। रामः दशरथस्य च कौशल्यायाः पुत्रः। परिवारः परिचयितव्यः। रामनाम्नः महिमा महती। सहस्त्रनामभिः तुल्यं एकन्नाम रामः। रामनाम्ना पाषाणखण्डानि अपि सागरे अतरन् ।

क्रियापदानि

१. गायामि
२. स्मरामि
३. क्रीडामि
४. नमामि
५. कथयामि
६. आनयामि
७. नयामि

विशेषः *- छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं गायामि, अहं स्मरामि ।*

कक्षा- २, सोपानम् - २३

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। देववन्दना ।।

(३) राम रामेति रामेति रमे रामे मनोरमे ।
सहस्त्रनामतत्-तुल्यं ,राम नाम वरानने ।।

रामरक्षास्तोत्रस्य श्लोकोऽयम्। रामः दशरथस्य च कौशल्यायाः पुत्रः। परिवारः परिचयितव्यः। रामनाम्नः महिमा महती। सहस्त्रनामभिः तुल्यं एकन्नाम रामः। रामनाम्ना पाषाणखण्डानि अपि सागरे अतरन् ।

व्यवहारवाक्यानि

५. जन्मदिवसस्य शुभकामनाः ।
६. नववर्षस्य शुभकामनाः ।
३. शुभं भूयात् ।
४. सिद्ध्यर्थम् अभिनन्दनानि ।
५. तथा न करोतु ।
६. उच्चैः मा वदतु । नीचैः वदतु ।

कक्षा- २, सोपानम् - २४

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(३) नमन्ति फलिनो वृक्षाः, नमन्ति गुणिनो जनाः ।
शुष्कवृक्षाश्च मूर्खाश्च, न नमन्ति कदाचन ।।

फलान्वितस्य वृक्षस्य एकः महान् सद्गुणः । सः नमति । तथैव गुणरुपफलान्विताः, सज्जनाः विनम्राः भवन्ति । शुष्काः वृक्षाः कदापि न नमन्ति। सद्गुणरहिताः जनाः विनम्राः न भवन्ति विनम्रतायाः उदाहरणे मोहनदासस्य वार्ता । भारतभाजने यदा हिन्दुमुस्लिमयोः विग्रहः सञ्जातः तदा गान्धीमहोदयः स्वविनम्रतया सर्वं शान्तम् अकरोत् ।

।। संख्या ।।

१ - एकम्
२ - द्वे
३ - त्रीणि
४ - चत्वारी
५ - पञ्च
६ - षट्
७ - सप्त
८ - अष्ट
९ - नव
१० - दश
११ - एकादश
१२ - द्वादश
१३ - त्रयोदश
१४ - चतुर्दश
१५ - पंचदश
१६ - षोडश
१७ - सप्तदश
१८ - अष्टादश
१९ - नवदश
२० - विंशतिः
२१ - एकविंशतिः
२२ - द्वाविंशतिः
२३ - त्रयोविंशतिः
२४ - चतुर्विंशतिः
२५ - पंचविंशतिः

कक्षा- २, सोपानम् - २५

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(३) नमन्ति फलिनो वृक्षाः, नमन्ति गुणिनो जनाः ।
शुष्कवृक्षाश्च मूर्खाश्च, न नमन्ति कदाचन ।।

फलान्वितस्य वृक्षस्य एकः महान् सद्गुणः । सः नमति । तथैव गुणरुपफलान्विताः, सज्जनाः विनम्राः भवन्ति । शुष्काः वृक्षाः कदापि न नमन्ति। सद्गुणरहिताः जनाः विनम्राः न भवन्ति विनम्रतायाः उदाहरणे मोहनदासस्य वार्ता । भारतभाजने यदा हिन्दुमुस्लिमयोः विग्रहः सञ्जातः तदा गान्धीमहोदयः स्वविनम्रतया सर्वं शान्तम् अकरोत् ।

।। सम्भाषणम् ।।

* मम नगरस्य नाम ------------।
* भवतः नगरस्य नाम किम् ?
* भवत्याः नगरस्य नाम किम् ?

कक्षा- २, सोपानम् - २६

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(३) नमन्ति फलिनो वृक्षाः, नमन्ति गुणिनो जनाः ।
शुष्कवृक्षाश्च मूर्खाश्च, न नमन्ति कदाचन ।।

फलान्वितस्य वृक्षस्य एकः महान् सद्गुणः । सः नमति । तथैव गुणरुपफलान्विताः, सज्जनाः विनम्राः भवन्ति । शुष्काः वृक्षाः कदापि न नमन्ति। सद्गुणरहिताः जनाः विनम्राः न भवन्ति विनम्रतायाः उदाहरणे मोहनदासस्य वार्ता । भारतभाजने यदा हिन्दुमुस्लिमयोः विग्रहः सञ्जातः तदा गान्धीमहोदयः स्वविनम्रतया सर्वं शान्तम् अकरोत् ।

क्रियापदानि

१. गायामि
२. स्मरामि
३. क्रीडामि
४. नमामि
५. कथयामि
६. आनयामि
८. नयामि
९. वदामि
१०. श्रृणोमि

विशेषः *- छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं गायामि, अहं स्मरामि ।*

कक्षा- २, सोपानम् - २७

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। देववन्दना ।।

(४) काले वर्षतु पर्जन्यः पृथिवीसस्यशालिनी ।
देशोऽयं क्षोभरहितः संस्कृताः सन्तु निर्भयाः ।।

एषः शुभकामनारूपः श्लोकः। पृथिव्यां समयानुसारं वर्षा भवतु। पृथिवी धान्यवती भवतु । येन कोऽपि दरिद्रः न स्यात्। अयं भारतदेशः क्षोभरहितः भवतु। संस्कारयुक्ताः जनाः निर्भयाः भवन्तु। येन दुर्जनता दुष्टता च नष्टा भवेत्।

क्रियापदानि

१. गायामि
२. स्मरामि
३. क्रीडामि
४. नमामि
५. कथयामि
६. आनयामि
८. नयामि
९. वदामि
१०. श्रृणोमि

विशेषः *- छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं गायामि, अहं स्मरामि ।*

कक्षा- २, सोपानम् - २८

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। देववन्दना ।।

(४) काले वर्षतु पर्जन्यः पृथिवीसस्यशालिनी ।
देशोऽयं क्षोभरहितः संस्कृताः सन्तु निर्भयाः ।।

एषः शुभकामनारूपः श्लोकः। पृथिव्यां समयानुसारं वर्षा भवतु। पृथिवी धान्यवती भवतु । येन कोऽपि दरिद्रः न स्यात्। अयं भारतदेशः क्षोभरहितः भवतु। संस्कारयुक्ताः जनाः निर्भयाः भवन्तु। येन दुर्जनता दुष्टता च नष्टा भवेत्।

।। सम्भाषणम् ।।

* मम नगरस्य नाम ------------।
* भवतः नगरस्य नाम किम् ?
* भवत्याः नगरस्य नाम किम् ?
* मम मित्रस्य नाम ------------।
* भवतः मित्रस्य नाम किम् ?
* भवत्याः मित्रस्य नाम किम् ?

कक्षा- २, सोपानम् - २९

पुनः स्मारणम् - (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। देववन्दना ।।

(४) काले वर्षतु पर्जन्यः पृथिवीसस्यशालिनी ।
देशोऽयं क्षोभरहितः संस्कृताः सन्तु निर्भयाः ।।

एषः शुभकामनारूपः श्लोकः। पृथिव्यां समयानुसारं वर्षा भवतु। पृथिवी धान्यवती भवतु । येन कोऽपि दरिद्रः न स्यात्। अयं भारतदेशः क्षोभरहितः भवतु। संस्कारयुक्ताः जनाः निर्भयाः भवन्तु। येन दुर्जनता दुष्टता च नष्टा भवेत्।

व्यवहारवाक्यानि

७. जन्मदिवसस्य शुभकामनाः ।
८. नववर्षस्य शुभकामनाः ।
३. शुभं भूयात् ।
४. सिद्ध्यर्थम् अभिनन्दनानि ।
५. तथा न करोतु ।
६. उच्चैः मा वदतु । नीचैः वदतु ।
७. सम्यक् उपविशतु ।
८. कृपया ध्यानं यच्छतु ।
९. भोजने किम् अस्ति ?

कक्षा- २, सोपानम् - ३०

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(४) यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा, विवेको नास्ति यस्य वै ।
तस्य दौर्भाग्ययुक्तस्य, देवोऽपि न सहायकः ।।

प्रज्ञा अर्थात् विशेषबुद्धिः कर्तव्याकर्तव्यभेदात्मिकाबुद्धिः च विवेकः यस्य नास्ति तस्य दुर्भागिनः देवः अपि सहाय्यं न करोति । प्रज्ञया गणेशः पित्रोः प्रसन्नतां च आशिषं प्राप्तवान् ।प्रज्ञया बीरबलः अकबरस्य स्नेहित अभवत्।विवेकरहितः दुर्योधनः तस्य मातुलः शकुनिः च सर्वे बान्धवाः मृताः । प्रज्ञाविवेकरहिताः राक्षसाः मृताः ।

क्रियापदानि

१. गायामि

२. स्मरामि

३. क्रीडामि

४. नमामि

५. कथयामि

६. आनयामि

८. नयामि

९. वदामि

१०. श्रृणोमि

विशेषः *- छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं गायामि, अहं स्मरामि ।*

कक्षा- २, सोपानम् - ३१

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(४) यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा, विवेको नास्ति यस्य वै ।
तस्य दौर्भाग्ययुक्तस्य, देवोऽपि न सहायकः ।।

प्रज्ञा अर्थात् विशेषबुद्धिः कर्तव्याकर्तव्यभेदात्मिकाबुद्धिः च विवेकः यस्य नास्ति तस्य दुर्भागिनः देवः अपि सहाय्यं न करोति । प्रज्ञया गणेशः पित्रोः प्रसन्नतां च आशिषं प्राप्तवान् ।प्रज्ञया बीरबलः अकबरस्य स्नेहित अभवत्।विवेकरहितः दुर्योधनः तस्य मातुलः शकुनिः च सर्वे बान्धवाः मृताः । प्रज्ञाविवेकरहिताः राक्षसाः मृताः ।

क्रियापदानि

११. पश्यामि

१२. जिघ्रामि

विशेषः *- छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं गायामि, अहं स्मरामि ।*

कक्षा- २, सोपानम् - ३२

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(४) यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा, विवेको नास्ति यस्य वै ।
तस्य दौर्भाग्ययुक्तस्य, देवोऽपि न सहायकः ।।

प्रज्ञा अर्थात् विशेषबुद्धिः कर्तव्याकर्तव्यभेदात्मिकाबुद्धिः च विवेकः यस्य नास्ति तस्य दुर्भागिनः देवः अपि सहाय्यं न करोति । प्रज्ञया गणेशः पित्रोः प्रसन्नतां च आशिषं प्राप्तवान् ।प्रज्ञया बीरबलः अकबरस्य स्नेहित अभवत्।विवेकरहितः दुर्योधनः तस्य मातुलः शकुनिः च सर्वे बान्धवाः मृताः । प्रज्ञाविवेकरहिताः राक्षसाः मृताः ।

।। प्राणीनामानि ।।

वृषभः
नकुलः
मार्जारी
गर्दभः

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत्।*

प्रयोगः - *छात्राः सिंहः चलति। व्याघ्रः खादति। इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः।*

कक्षा- २, सोपानम् - ३३

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। देववन्दना ।।

(५) अच्युतं केशवं रामनारायणं , कृष्णदामोदरं वासुदेवं हरिं ।
श्रीधरं माधवं गोपिकावल्लभं, जानकीनायकं रामचन्द्रं भजे ।।

भगवतः विष्णोः बहूनि नामनि सन्ति । कारणं भिन्नावतारेषु भगवतः नैकाः लीलाः। तदनुसारं भगवतः नामाभिधानम्। अच्युतः, केशवः, रामः,नारायणः, कृष्णदामोदरः वासुदेवः, हरिः, श्रीधरः, माधवः, गोपिकाप्रियः,सीतापतिः, रामचंद्रः तं भजे तं सेवे इति भावः।

।। प्राणीनामानि ।।
(पुनः स्मारणम्)

सिंहः	व्याघ्रः	चित्रकः
भल्लूकः	श्रृगालः	मूषकः
वानरः	हरिणः	कच्छपः
गजः	अश्वः	शशकः
वृषभः	नकुलः	मार्जारी
गर्दभः		

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - *छात्राः सिंहः चलति । व्याघ्रः खादति । इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- २, सोपानम् - ३४

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। देववन्दना ।।

(५) अच्युतं केशवं रामनारायणं , कृष्णदामोदरं वासुदेवं हरिं ।
श्रीधरं माधवं गोपिकावल्लभं, जानकीनायकं रामचन्द्रं भजे ।।

भगवतः विष्णोः बहूनि नामनि सन्ति । कारणं भिन्नावतारेषु भगवतः नैकाः लीलाः। तदनुसारं भगवतः नामाभिधानम्। अच्युतः, केशवः, रामः,नारायणः, कृष्णदामोदरः वासुदेवः, हरिः, श्रीधरः, माधवः, गोपिकाप्रियः,सीतापतिः, रामचंद्रः तं भजे तं सेवे इति भावः।

।। माहेश्वराणि सूत्राणि।।

(१) अइउण्	(२) ऋऌक्
(३) एओङ्	(४) ऐऔच्
(५) हयवरट्	(६) लण्
(७) ञमङणनम्	(८) झभञ्
(९) घढधष्	(१०) जबगडदश्
(११) खफछठथचटतव्	(१२) कपय्
(१३) शषसर्	(१४) हल्

कक्षा- २, सोपानम् - ३५

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। देववन्दना ।।

(५) अच्युतं केशवं रामनारायणं , कृष्णदामोदरं वासुदेवं हरिं ।
श्रीधरं माधवं गोपिकावल्लभं, जानकीनायकं रामचन्द्रं भजे ।।

भगवतः विष्णोः बहूनि नामनि सन्ति । कारणं भिन्नावतारेषु भगवतः नैकाः लीलाः। तदनुसारं भगवतः नामाभिधानम्। अच्युतः, केशवः, रामः,नारायणः, कृष्णदामोदरः वासुदेवः, हरिः, श्रीधरः, माधवः, गोपिकाप्रियः,सीतापतिः, रामचंद्रः तं भजे तं सेवे इति भावः।

।। सम्भाषणम् ।।

* मम मित्रस्य नाम ------------।
* भवतः मित्रस्य नाम किम् ?
* भवत्याः मित्रस्य नाम किम् ?
* मम सख्याः नाम ---------------।
* भवतः सख्याः नाम किम् ?
* भवत्याः सख्याः नाम किम् ?

कक्षा- २, सोपानम् - ३६

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(५) अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानांजन शलाकया ।
चक्षुरुन्मिलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः ।।

यः गुरुः अज्ञानान्धकारं प्राणश्यत् ज्ञानप्रकाशमकरोच्च । तस्मै ज्ञानचक्षून्मिलिताय गुरवे नमः इति ।
- अग्रीमायां सूक्तौ अपि गुरुमहिमा । तस्याः पुनरावर्तनं करणीयम् ।

।। प्राणीनामानि ।।

मकरः
अजा
उष्ट्रः
कुक्कुरः

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः **-** *छात्राः सिंहः चलति । व्याघ्रः खादति । इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- २, सोपानम् - ३७

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(५) अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानांजन शलाकया ।
चक्षुरुन्मिलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः ।।

यः गुरुः अज्ञानान्धकारं प्राणश्यत् ज्ञानप्रकाशमकरोच्च । तस्मै ज्ञानचक्षून्मिलिताय गुरवे नमः इति ।
- अग्रीमायां सूक्तौ अपि गुरुमहिमा । तस्याः पुनरावर्तनं करणीयम् ।

।। गीतम् ।।

मम माता देवता ।
मम माता देवता ।।

अतिसरला, मयि मृदुला
गृहकुशला, सा अतुला ।। ।। मम माता ।।

पाययति दुग्धं,भोजयति भक्तं
लालयति नित्यं, तोषयति चित्तम् ।। मम माता ।।

सायंकाले नीराजयति
पाठयति च मां शुभं करोति

श्लो ।। शुभं कुरु त्वं कल्याणम्
आरोग्य धनसम्पदः
दुष्टबुद्धिविनाशाय
दीपज्योतिर्नमोऽस्तु ते ।।

पाठयति च मां शुभं करोति ।। मम माता ।।

रात्रौ अंके मां स्वापयति
मधु मधु मधुरं गीतं गायति
आ आ आ आ ।। मम माता।।

कक्षा- २, सोपानम् - ३८

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(५) अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानांजन शलाकया ।
चक्षुरुन्मिलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः ।।

यः गुरुः अज्ञानान्धकारं प्राणश्यत् ज्ञानप्रकाशमकरोच्च । तस्मै ज्ञानचक्षून्मिलिताय गुरवे नमः इति ।
- अग्रीमायां सूक्तौ अपि गुरुमहिमा । तस्याः पुनरावर्तनं करणीयम् ।

व्यवहारवाक्यानि

१०. पुनः एकवारं प्रयत्नं कुर्मः ।

११. एतत् सरलम् अस्ति ।

१२. तत् मह्यं रोचते ।

कक्षा- २, सोपानम् - ३९

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(६) अलसस्य कुतो विद्या, अविद्यस्य कुतो धनम् ।
अधनस्य कुतो मित्रम्, अमित्रस्य कुतः सुखम् ।।

अलसः विद्यां प्राप्तुं न शक्नोति। विद्यारहितःअर्थोपार्जने अशक्तः भवति । निर्धनः बन्धुसुखं न प्राप्नोति । यस्मात् तस्य सुखं न भवति । आलस्यं मनुष्यस्य महान् शत्रुः । विद्यया विना मनुष्यः व्यवहारिकं ज्ञानं कथं ज्ञास्यति व्यवहारिकज्ञानेन विना सम्बन्धविकासः कथं भवेत् । विना सम्बन्धं सुखं न भवति इति चर्चितव्यम् ।

।। सम्भाषणम् ।।

* नमस्ते / नमस्कारः ।
* मम विद्यालयस्य नाम ---------------।
* भवतः विद्यालयस्य नाम किम् ?
* भवत्याः विद्यालयस्य नाम किम् ?
* मम शिक्षकस्य नाम -------------।
* भवतः शिक्षकस्य नाम किम् ?
* भवत्याः शिक्षकस्य नाम किम् ?
* मम देशस्य नाम ---------------।
* भवतः देशस्य नाम किम् ?
* भवत्याः देशस्य नाम किम् ?
* मम राज्यस्य नाम -------------।
* भवतः राज्यस्य नाम किम् ?
* भवत्याः राज्यस्य नाम किम् ?
* मम नगरस्य नाम ------------।
* भवतः नगरस्य नाम किम् ?
* भवत्याः नगरस्य नाम किम् ?
* मम मित्रस्य नाम ------------।
* भवतः मित्रस्य नाम किम् ?
* भवत्याः मित्रस्य नाम किम् ?
* मम सख्याः नाम ---------------।
* भवतः सख्याः नाम किम् ?
* भवत्याः सख्याः नाम किम् ?

कक्षा- २, सोपानम् - ४०

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(६) अलसस्य कुतो विद्या, अविद्यस्य कुतो धनम् ।
अधनस्य कुतो मित्रम्, अमित्रस्य कुतः सुखम् ।।

अलसः विद्यां प्राप्तुं न शक्नोति। विद्यारहितःअर्थोपार्जने अशक्तः भवति । निर्धनः बन्धुसुखं न प्राप्नोति । यस्मात् तस्य सुखं न भवति । आलस्यं मनुष्यस्य महान् शत्रुः । विद्यया विना मनुष्यः व्यवहारिकं ज्ञानं कथं ज्ञास्यति व्यवहारिकज्ञानेन विना सम्बन्धविकासः कथं भवेत् । विना सम्बन्धं सुखं न भवति इति चर्चितव्यम् ।

।। प्राणीनामानि ।।

महिषी
सर्पः
पल्ली

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - *छात्राः सिंहः चलति । व्याघ्रः खादति । इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- २, सोपानम् - ४१

पुनः स्मारणम् – *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(६) अलसस्य कुतो विद्या, अविद्यस्य कुतो धनम् ।
अधनस्य कुतो मित्रम्, अमित्रस्य कुतः सुखम् ।।

अलसः विद्यां प्राप्तुं न शक्नोति। विद्यारहितःअर्थोपार्जने अशक्तः भवति । निर्धनः बन्धुसुखं न प्राप्नोति । यस्मात् तस्य सुखं न भवति । आलस्यं मनुष्यस्य महान् शत्रुः । विद्यया विना मनुष्यः व्यवहारिकं ज्ञानं कथं ज्ञास्यति व्यवहारिकज्ञानेन विना सम्बन्धविकासः कथं भवेत् । विना सम्बन्धं सुखं न भवति इति चर्चितव्यम् ।

।। खगनामानि ।।

मक्षिका
मयूरः
कपोतः
श्येनः

विशेषः – *शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - *छात्राः सिंहः चलति । व्याघ्रः खादति । इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- २, सोपानम् - ४२

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(७) येषां न विद्या न तपो न दानं, ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ।
ते मृत्युलोके भुवि भारभूताः, मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ।।

येषां मनुष्याणां विद्या, तपः, दानं, ज्ञानं, शीलं (चारित्र्यम्), गुणः, धर्मः, न भवति ते मनुष्याः शरीरेण मनुष्याः किन्तु स्वभावेन तु पशवः एव। ते एतस्यां धरायां भाररूपाः सन्ति।

क्रियापदानि (पुनः स्मारणम्)

१. गायामि
२. स्मरामि
३. क्रीडामि
४. नमामि
५. कथयामि
६. आनयामि
८. नयामि
९. वदामि
१०. श्रृणोमि
११. पश्यामि
१२. जिघ्रामि

विशेषः *- छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः। यथा अहं गायामि, अहं स्मरामि।*

कक्षा- २, सोपानम् - ४३

पुनः स्मारणम् - (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(७) येषां न विद्या न तपो न दानं, ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ।
ते मृत्युलोके भुवि भारभूताः, मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ।।

येषां मनुष्याणां विद्या, तपः, दानं, ज्ञानं, शीलं (चारित्र्यम्), गुणः, धर्मः, न भवति ते मनुष्याः शरीरेण मनुष्याः किन्तु स्वभावेन तु पशवः एव। ते एतस्यां धरायां भाररूपाः सन्ति।

।। संख्या ।।

१ - एकम्	१४ - चतुर्दश
२ - द्वे	१५ - पंचदश
३ - त्रीणि	१६ - षोडश
४ - चत्वारी	१७ - सप्तदश
५ - पञ्च	१८ - अष्टादश
६ - षट्	१९ - नवदश
७ - सप्त	२० - विंशतिः
८ - अष्ट	२१ - एकविंशतिः
९ - नव	२२ - द्वाविंशतिः
१० - दश	२३ - त्रयोविंशतिः
११ - एकादश	२४ - चतुर्विंशतिः
१२ - द्वादश	२५ - पंचविंशतिः
१३ - त्रयोदश	

कक्षा- २, सोपानम् - ४४

पुनः स्मारणम् - (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(७) येषां न विद्या न तपो न दानं, ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ।
ते मृत्युलोके भुवि भारभूताः, मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ।।

येषां मनुष्याणां विद्या, तपः, दानं, ज्ञानं, शीलं (चारित्र्यम्), गुणः, धर्मः, न भवति ते मनुष्याः शरीरेण मनुष्याः किन्तु स्वभावेन तु पशवः एव। ते एतस्यां धरायां भाररूपाः सन्ति।

व्यवहारवाक्यानि

१३. किमर्थं पूर्वं न उक्तवान् ?

१४. भवान् / भवती स्मरति ?

१५. भवत्याः / भवतः वयः किम् ?

१६. अहं षड्वर्षीया / षड्वर्षीयः ।

कक्षा- २, सोपानम् - ४५

पुन: स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिता: सूक्तय:, श्लोका:, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दु:

।। खगनामानि ।।

शुकः
सारसः
हंसः
बकः
कुक्कुटः
कोकिला

विशेष: *- शिक्षक: चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोग: **-** *छात्रा: सिंह: चलति । व्याघ्र: खादति । इत्यादिनि वाक्यानि वदेयु: ।*

व्यवहारवाक्यानि

९. जन्मदिवसस्य शुभकामना: ।

१०. नववर्षस्य शुभकामना: ।

३. शुभं भूयात् ।

४. सिद्ध्यर्थम् अभिनन्दनानि ।

५. तथा न करोतु ।

६. उच्चैः मा वदतु । नीचैः वदतु ।

७. सम्यक् उपविशतु ।

८. कृपया ध्यानं यच्छतु ।

९. भोजने किम् अस्ति ?

१०. पुनः एकवारं प्रयत्नं कुर्मः ।

११. एतत् सरलम् अस्ति ।

१२. तत् मह्यं रोचते ।

१३. किमर्थं पूर्वं न उक्तवान् ?

१४. भवान् / भवती स्मरति ?

१५. भवत्याः / भवतः वयः किम् ?

१६. अहं षड्वर्षीया / षड्वर्षीयः ।

१७. आलस्यं मा कुरु ।

१८. अहं गृहकार्यं लिखामि ।

१९. हे शिक्षकः/शिक्षिके ! अहं किमपि प्रष्टुम् इच्छामि ।

२०. चलन्तु भोजनं कुर्मः ।

Sanskrit Curriculum

Class - 3

।। सूक्तयः ।।

(१) आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः ।

आलसस्य दुष्प्रभावः वर्णनीयः । सः महान् रिपुः मनुष्यस्य । आलस्यात् अनुत्तरदायित्वं प्रादुर्भवति । तेन जनाः अशक्ताः भवन्ति । अशक्ताय जनाय कोऽपि लाभः न भवति न काऽपि सिद्धिः ।

(२) न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।

गीतायाः उद्धृता सूक्तिरियम् - अन्धकारे अपवित्रता भवति । पवित्रता स्यात् तथापि अदृश्या भवति । ज्ञानं प्रकाशात्मकं भवति तेन अज्ञानान्धाकारः नष्टः भवति अपावनता च दूरं गच्छति ।

(३) अनभ्यासे विषं विद्या ।

पठितस्य ज्ञानस्य वारं - वारम् अभ्यासः श्रेयस्करः भवति । विनाभ्यासं कार्यस्य सिद्धिः न प्रभवति । कूपशीलायाः उपरि रज्जोः नित्यं घर्षणं भवति तेन शीलापि चिह्नयुक्ता भवति इत्युदाहरणम् ।

(४) सा विद्या या विमुक्तये ।

सा विद्या अत्र निश्चिता एका विद्या तत्वज्ञानस्वरुपिणी संसारज्ञानसमन्विता अस्ति । सा मुक्त्यर्थम् अस्ति । विद्यया अज्ञानात् मुक्तिः जडत्वात् मुक्तिः, मूर्खत्वात् मुक्तिः च भवति ।

।। मन्त्रपाठः ।।

ॐ त्र्यंबकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।
ऊर्वारुकमिवबन्धात् मृत्युर्मुक्षीय मामृतात् ।।

एषः मन्त्रः यजुर्वेदस्य । शिवाराधनायै एषः मन्त्रः। पुष्टिवर्द्धकः शिवः मां मृत्योः मुक्तं करोतु इति भावः । अज्ञानं मृत्यु इव अज्ञानात् मुक्तं करोतु माम् ।

शिवमहिमावर्णवती काचित् वार्ताः
चोरः एकदा शिवालयं गत्वा अभिषेकपात्रं चोरयितुं शिवलिंगस्योपरि आरोहणं करोति। तस्मात् प्रसन्नः शिवः । प्रसन्नतायाः कारणं चोरः स्वयं शिवलिंगस्योपरि आरोहणम् अकरोत् ।

।। सुभाषितानि ।।

(१) हस्तस्य भूषणं दानं सत्यं कंठस्य भूषणम् ।
श्रोत्रस्य भूषणं शास्त्रं भूषणैः किम् प्रयोजनम् ।।

हस्तस्य / करस्य भूषणं दानम् । कण्ठस्य भूषणं सत्यम् । कर्णस्य आभरणं शास्त्रश्रवणम् । अन्येषां लौकिकाभूषणनाम् का आवश्यकता ।

महादानी- कर्णः, दधिचिः, शिविराजा / कवचकुंडलं पीठास्थि खगाय शरीरांगानि
सत्यवादिनः- हरिश्चन्द्र, महात्मागान्धी / उत्तम श्रोता- ऋषयः, परीक्षितः , अर्जुनः

(२) शनैः पन्था शनैः कन्था शनैः पर्वतमस्तके ।
शनैर्विद्या शनैर्वित्तं पंचैतानि शनैः शनैः ।।

धैर्यं प्रतिपादकोऽयं श्लोकः । अत्र शनैः इति शब्दः (अव्ययः) अस्ति। अत्र शनैः अर्थात् धैर्येण विचारपूर्वकं च न मन्दतार्थः शब्दोऽयम्।मार्गे चलन -चालनंम शनैः कुर्यात्।पर्वतारोहणं शनैः कुर्यात् । विद्या शनैः प्राप्य । शनैः धनं/ वित्तं प्रापणीयम् ।

एतानि कार्याणि शीघ्रतया कुर्मः चेत् वयम् उत्तमम् परिणामं प्राप्तुं न शक्तुमः ।

(३) उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ।।

जीवने उद्यमः परमावश्यकः विद्यते। उद्यमेन विना वयं खादितुम् अपि असमर्थाः स्मः । केवलं विचारैः कल्पनाभिः दिवास्वप्नैश्च न किमपि भवति । उद्यमः एव कार्यसाधकः । वनराज्ञः सिंहस्य मुखे मृगाः स्वेच्छया आगत्य न प्रविशन्ति । सिंह अपि खादितुं धावति उद्यमं करोति च ।

(४) पुस्तकेषु च या विद्या परहस्तगतं धनम् ।
कार्यकाले समुत्पन्ने न सा विद्या न तत् धनम् ।।

अभ्यासेन आवर्तनेन च पठिता विद्या मनसि स्थापितव्या । पुस्तकस्था विद्या आवश्यकतायां सति व्यर्था भवति । यथा परहस्तगतं धनम् । पुराकाले गुरुमुखात् श्रुत्वा एव जनाः विद्यां प्राप्नुवन् । अनया रीत्या स्वान्तः शक्तिः दृढ़ा भवति कार्यशीळा च भवति ।

(५) न चोरहार्यं न च राजहार्यं न भ्रातृ भाज्यं न च भारकारि ।
व्यये कृते वर्धते एव नित्यं विद्या धनं सर्वधनप्रधानम् ।।

विद्याधनं महद्धनं अस्ति । वित्तस्य चौर्यं भवति, आयकरः लगति । भ्रातृषु भाजनं भवति , भारम् अपि- भवति, व्ययेन नष्टं भवति । किन्तु विद्या एतैः प्रकारैः नष्टा न भवति किन्तु वृद्धिं गच्छति ।

(६) जानाति विविधा भाषा जानाति विविधा कला ।
आत्मानं नैव जानाति यो न जानाति संस्कृतम् ।।

स्वात्मज्ञानाय , स्वभावज्ञानाय, स्ववृत्तीज्ञानाय च संस्कृतज्ञानं उत्तमं चावश्यकं वर्तते। विभिन्नाः भाषाः जानाति विविधाः कलाः जानाति किन्तु संस्कृतं न जानाति सः आत्मज्ञाने शीघ्रं सफलः न भवति ।

(७) पठामि संस्कृतं नित्यं वदामि संस्कृतं सदा ।
ध्यायामि संस्कृतं नित्यं वन्दे संस्कृतमातरम् ।।

नित्यम् अहम् संस्कृतं पठामि, नित्यं संस्कृतं वदामि । नित्यं संस्कृतं ध्यायामि । अहं संस्कृतमातरं नमामि । देवाय नमः । अतः देवभाषायै नमः । संस्कृतस्य महत्वं प्रतिपादितव्यम् । संस्कृतपठनेन वयं गूढज्ञानयुक्तान् वेदान् पठितुं शक्नुमः । उपनिषदां च पुराणानाम् ज्ञानं प्राप्तुं शक्नुमः । इतोऽपि संस्कृतं वक्तुं समर्थाः भवामः । अनया रीत्या अहं भारतीयो भूत्वा देशस्य संस्कृति-संस्कृतस्य रक्षणं कर्तुम् अपि शक्नोमि इति भावः ।

(८) अयं निजः परोवेत्ति गणनां लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ।।

संहति कार्यसाधिका, संघे शक्ति कलौ युगे । एकतायां महती शक्तिः वर्तते । अत्रापि एतदेव वक्तुम् इच्छति सुभाषितकारः । अयं स्वकीयः अयं परकीयः इति भावना लघुचेतसाम् कृपणचित्तावनाम् भवति । उदाराणां विशालहृदयानां कृते तु अखिला वसुधा परिवाररुपा भवति। अनया भावनया कलहः नश्यति। जनेषु एकता भवति ष मित्रता वर्धते, शत्रुता नश्यति च ।

(९) शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे ।
सज्जनाः नहि सर्वत्र चंदनं न वने वने ।।

प्रतिपर्वते माणिक्यं रत्नं वा प्राप्तुं न शक्यते । प्रत्येकस्य गजस्य गण्डस्थले मौक्तिकं न भवति । सज्जनाः सर्वत्र न भवन्ति । यथा प्रतिवने चन्दनं न भवति । अत्र भावो यथा सज्जनाः विरलाः भवन्ति । यत्र सज्जनतयाः पूजनं , सेवनं च सम्मानं भवति तत्र सज्जनाः भवन्ति । सामान्यजनाः सर्वत्र भवन्ति किन्तु उद्योगिनः, उत्साहिनः, परुश्रमिणः, सत्याचारिणः, सज्जनाः सर्वत्र न भवन्ति । यत् सरलतया प्राप्तुं न शक्यते तस्य मूल्यम् अधिकं विद्यते ।

(१०) सुन्दरोऽपि सुशीलोऽपि कुलीनोऽपि महाधनः ।
शोभते न विना विद्यां विद्या सर्वस्य भूषणम् ।।

सर्वेषु अलंकारेषु उत्तमम् अलंकारं विद्या वर्तते । कस्यचित् सुन्दरता अस्ति, सुशीलता अस्ति, कुलीनता अस्ति , धनवत्ता अपि अस्ति परंतु तेन किम् ? सः विद्यया विना न शोभते न विभाति इति अर्थः ।

(११) काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः ।
वसन्तसमये प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः ।।

अत्र पिककाकयोः परिचयः कथं ज्ञातव्यः इति वर्णितम् । तद्यथा - काकस्य कृष्णवर्णः भवति, पिकस्य अपि कृष्णवर्णः भवति । तयोः भेदः कथं कर्तव्यः ? वर्णैक्यकारणात् तद् ज्ञातुं न शक्यते । किन्तु कविः अत्र कथयति यत् वसन्तर्तोः आगमनने तद् ज्ञातुं शक्यते । पिकः मधुरं कूजति । काकः कर्कशनादं करोति । तथैव सज्जन- दुर्जनयोः , मित्र-शत्रोः , स्वजनयोः भेदं वयं समयागमने एव कर्तुं शक्नुमः ।

।। फलनामानि ।।

नारंगः	पनसः	दाडिमः
खर्जूरः	ईक्षुः	खर्बूजः
बदरी	कदली	द्राक्षा
जांबिरम्	आम्रम्	चिकूलम्
नारिकेलम्	सीताफलम्	आमलकम्

।। पुष्पनामानि ।।

चंपकः	बकुलः	अर्कः
सूर्यमुखी	कुन्दः	सेवन्तिका
केतकी	पाटलम्	कमलम्

।। गृहोपयोगिनी वस्तुनि ।।

दीपदण्डः	गोलदीपः	आसन्दः
कपाटः	पिंजः	दर्पणः
अतिथिकक्षः	शौचालयः	पर्यंकः
कटः	तल्पः	पादशोधः
सरावः	तालः	उत्पीठिका
पाकशाला	दूरवाणी	जवनिका
स्थालिका	दर्वी	द्रोणी
कूपी	वेल्लनी	चालनी
कुंचिका	छुरिका	अग्निपेटिका
चुल्ली	द्वारम्	वातायनम्
व्यजनम्	स्नानगृहम्	सोपानम्
दूरदर्शनम्	सुखासनम्	उपधानम्

।। संख्या ।।

१ - एकम्
२ - द्वे
३ - त्रीणि
४ - चत्वारी
५ - पञ्च
६ - षट्
७ - सप्त
८ - अष्ट
९ - नव
१० - दश
११ - एकादश
१२ - द्वादश
१३ - त्रयोदश
१४ - चतुर्दश
१५ - पंचदश
१६ - षोडश
१७ - सप्तदश
१८ - अष्टादश
१९ - नवदश
२० - विंशतिः
२१ - एकविंशतिः
२२ - द्वाविंशतिः
२३ - त्रयोविंशतिः
२४ - चतुर्विंशतिः
२५ - पंचविंशतिः
२६ - षड्-विंशतिः
२७ - सप्तविंशतिः
२८ - अष्टाविंशतिः
२९ - नवविंशतिः
३० - त्रिंशत्
३१ - एकत्रिंशत्
३२ - द्वात्रिंशत्
३३ - त्रयस्त्रिंशत्
३४ - चतुस्त्रिंशत्
३५ - पंचत्रिंशत्
३६ - षट्-त्रिंशत्
३७ - सप्तत्रिंशत्
३८ - अष्टत्रिंशत्
३९ - एकोनचत्वारिंशत्
४० - चत्वारिंशत्
४१ - एकचत्वारिंशत्
४२ - द्विचत्वारिंशत्
४३ - त्रयश्चत्वारिंशत्
४४ - चतुश्चत्वारिंशत्
४५ - पंचचत्वारिंशत्
४६ - षट्-चत्वारिंशत्
४७ - सप्तचत्वारिंशत्
४८ - अष्टचत्वारिशत्
४९ - नवचत्वारिंशत्
५० - पंचाशत्

।। सप्तवासराः ।।

(१) रविवासरः
(२) सोमवासरः
(३) मंगलवासरः
(४) बुधवासरः
(५) गुरुवासरः
(६) शुक्रवासरः
(७) शनिवासरः

* **अद्य - श्वः**
* **अद्य - ह्यः**

।। समयः ।।

एकवादनम्	द्विवादनम्
त्रिवादनम्	चर्तुवादनम्
पंचवादनम्	षड्वादनम्
सप्तवादनम्	अष्टवादनम्
नववादनम्	दशवादनम्
एकादशवादनम्	द्वादशवादनम्

।। अथ श्री मधुराष्टकम् ।।

अधरं मधुरं वदनं मधुरं नयनं मधुरं हसितं मधुरम् ।
हृदयं मधुरं गमनं मधुरं मधुराधिपतेरखिलमं मधुरम् ।। १ ।।

वचनं मधुरं चरितं मधुरम् वसनं मधुरं वलितं मधुरम् ।
चलितं मधुरं भ्रमितं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।। २ ।।

वेणुर्मधुरो रेणुर्मधुरः पाणिर्मधुरः पादौ मधुरौ ।
नृत्यं मधुरं सख्यं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।। ३ ।।

गीतं मधुरं पीतं मधुरं भुक्तं मधुरं सुप्तं मधुरम् ।
रूपं मधुरं तिलकं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।। ४ ।।

करणं मधुरं तरणं मधुरं हरणं मधुरं रमणं मधुरम् ।
वमितं मधुरं शमितं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।। ५ ।।

गुंजा मधुरा माला मधुरा यमुना मधुरा वीचिर्मधुरा ।
सलिलं मधुरं कमलं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।। ६ ।।

गोपी मधुरा लीला मधुरा युक्तं मधुरं भुक्तं मधुरम् ।
इष्टं मधुरं शिष्टं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।। ७ ।।

गोपा मधुरा गावो मधुरा यष्टिर्मधुरा सृष्टिर्मधुरा ।
दलितं मधुरं फलितं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।। ८ ।।

गीतेऽस्मिन् श्रीकृष्णस्य मधुरतायाः वर्णनम् कृतं श्रीमद्वल्लभाचार्यचरणैः ।

।। सम्भाषणम् ।।

* मम अग्रजस्य नाम ....।
* भवतः अग्रजस्य नाम किम् ?
* भवत्याः अग्रजस्य नाम् किम् ?
* मम अग्रजायाः नाम ....।
* भवतः अग्रजायाः नाम किम् ?
* भवत्याः अग्रजायाः नाम किम् ?
* मम पितामहस्य नाम ....।
* भवतः पितामहस्य नाम किम् ?
* भवत्याः पितामहस्य नाम किम् ?
* मम पितामह्याः नाम ....।
* भवतः पितामह्याः नाम किम् ?
* भवत्याः पितामह्याः नाम किम् ?
* मम मातुलस्य नाम ....।
* भवतः मातुलस्य नाम किम् ?
* भवत्याः मातुलस्य नाम किम् ?
* मम मातुलान्याः नाम ....।
* भवतः मातुलान्याः नाम किम् ?
* भवत्याः मातुलान्याः नाम किम् ?

व्यवहारवाक्यानि

१. एक – द्वि – त्रि वारं / वारं-वारं

२. .... कथम् अस्ति ? (चित्रं, भवान्, भोजनं)

३. श्लोकः स्मृतः ?

४. अद्य कः वासरः ?

५. कः समयः ?

६. पुस्तकम् अत्र अस्ति ।

७. बहु सुन्दरम् अस्ति खलु ?

८. भोजनं स्वादिष्टम् ।

९. अहं वेगेन धावामि ।

१०. अहं आगच्छानि ?/ प्रविशानि ?

११. .... वासरे भवान् । भवती किं करोति ?

१२. अहम् अतीव श्रान्तः, प्रसन्नः । श्रान्ता, प्रसन्ना ।

१३. मम मस्तके । उदरे पीडा अस्ति ।

१४. उत्साहः एव नास्ति भोः !

१५. एकक्षणं तिष्ठतु ।

१६. अन्तः आगच्छामि किम् ?

१७. अहं प्रयत्नं करोमि ।

१८. नमस्ते पुनः मिलामः ।

१९. कृपया भवतः / भवत्याः पुस्तकं ददातु ।

२०. अहं शीघ्रं पठित्वा ददामि ।

क्रियापदानि

चित्रैः सह क्रियानां प्रयोजनं भविष्यति ।

यथा – दण्डदीपं पश्यामि ।

नारङ्गं खादामि ।

कक्षा- ३, सोपानम् - १

पुनः स्मारणम् – *(द्वितीयकक्षायां पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

– द्वितीयकक्षायां पाठितः परिचयः पुनः स्मारणीयः ।

कक्षा- ३, सोपानम् - २

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सूक्तयः ।।

(१) आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः ।

आलसस्य दुष्प्रभावः वर्णनीयः । सः महान् रिपुः मनुष्यस्य । आलस्यात् अनुत्तरदायित्वं प्रादुर्भवति । तेन जनाः अशक्ताः भवन्ति । अशक्ताय जनाय कोऽपि लाभः न भवति न काऽपि सिद्धिः ।

।। संख्या ।। (पुनः स्मारणम्)

१ - एकम्	१५ - पंचदश
२ - द्वे	१६ - षोडश
३ - त्रीणि	१७ - सप्तदश
४ - चत्वारी	१८ - अष्टादश
५ - पञ्च	१९ - नवदश
६ - षट्	२० - विंशतिः
७ - सप्त	२१ - एकविंशतिः
८ - अष्ट	२२ - द्वाविंशतिः
९ - नव	२३ - त्रयोविंशतिः
१० - दश	२४ - चतुर्विंशतिः
११ - एकादश	२५ - पंचविंशतिः
१२ - द्वादश	
१३ - त्रयोदश	
१४ - चतुर्दश	

कक्षा- ३, सोपानम् - ३

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। मन्त्रपाठः ।।

ॐ त्र्यंबकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।
ऊर्वारुकमिवबन्धात् मृत्युर्मुक्षीय मामृतात् ।।

एषः मन्त्रः यजुर्वेदस्य । शिवाराधनायै एषः मन्त्रः। पुष्टिवर्द्धकः शिवः मां मृत्योः मुक्तं करोतु इति भावः । अज्ञानं मृत्यु इव अज्ञानात् मुक्तं करोतु माम् ।

शिवमहिमावर्णवती काचित् वार्ताः

चोरः एकदा शिवालयं गत्वा अभिषेकपात्रं चोरयितुं शिवलिंगस्योपरि आरोहणं करोति। तस्मात् प्रसन्नः शिवः । प्रसन्नतायाः कारणं चोरः स्वयं शिवलिंगस्योपरि आरोहणम् अकरोत् ।

क्रियापदानि (पुनः स्मारणम्)

१. गायामि

२. स्मरामि

३. क्रीडामि

४. नमामि

५. कथयामि

६. आनयामि / नयामि

७. वदामि

८. श्रृणोमि

९. पश्यामि

१०. जिघ्रामि

विशेषः *- छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं गायामि, अहं स्मरामि ।*

कक्षा- ३ , सोपानम् - ४

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। मन्त्रपाठः ।।

ॐ त्र्यंबकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।
ऊर्वारुकमिवबन्धात् मृत्युर्मुक्षीय मामृतात् ।।

एषः मन्त्रः यजुर्वेदस्य । शिवाराधनायै एषः मन्त्रः। पुष्टिवर्द्धकः शिवः मां मृत्योः मुक्तं करोतु इति भावः । अज्ञानं मृत्यु इव अज्ञानात् मुक्तं करोतु माम् ।

शिवमहिमावर्णवती काचित् वार्ताः

चोरः एकदा शिवालयं गत्वा अभिषेकपात्रं चोरयितुं शिवलिंगस्योपरि आरोहणं करोति। तस्मात् प्रसन्नः शिवः । प्रसन्नतायाः कारणं चोरः स्वयं शिवलिंगस्योपरि आरोहणम् अकरोत् ।

।। सप्तवासराः ।।

(१) रविवासरः
(२) सोमवासरः
(३) मंगलवासरः
(४) बुधवासरः
(५) गुरुवासरः
(६) शुक्रवासरः
(७) शनिवासरः

कक्षा- ३, सोपानम् - ५

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(१) हस्तस्य भूषणं दानं सत्यं कंठस्य भूषणम् ।
श्रोत्रस्य भूषणं शास्त्रं भूषणैः किम् प्रयोजनम् ।।

हस्तस्य / करस्य भूषणं दानम् । कण्ठस्य भूषणं सत्यम् । कर्णस्य आभरणं शास्त्रश्रवणम् । अन्येषां लौकिकाभूषणनाम् का आवश्यकता ।

महादानी- कर्णः, दधिचिः, शिविराजा / कवचकुंडलं पीठास्थि खगाय शरीरांगानि
सत्यवादिनः- हरिश्चन्द्र, महात्मागान्धी / उत्तम श्रोता- ऋषयः, परीक्षितः , अर्जुनः

।। सप्तवासराः ।।

(१) रविवासरः
(२) सोमवासरः
(३) मंगलवासरः
(४) बुधवासरः
(५) गुरुवासरः
(६) शुक्रवासरः
(७) शनिवासरः

* अद्य - श्वः

अद्य रविवासरः
श्वः सोमवासरः

कक्षा- ३, सोपानम् - ६

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(१) हस्तस्य भूषणं दानं सत्यं कंठस्य भूषणम् ।
श्रोत्रस्य भूषणं शास्त्रं भूषणैः किम् प्रयोजनम् ।।

हस्तस्य / करस्य भूषणं दानम् । कण्ठस्य भूषणं सत्यम् । कर्णस्य आभरणं शास्त्रश्रवणम् । अन्येषां लौकिकाभूषणनाम् का आवश्यकता ।

महादानी- कर्णः, दधिचिः, शिविराजा / कवचकुंडलं पीठास्थि खगाय शरीरांगानि
सत्यवादिनः- हरिश्चन्द्र, महात्मागान्धी / उत्तम श्रोता- ऋषयः, परीक्षितः , अर्जुनः

।। सम्भाषणम् ।।

* मम अग्रजस्य नाम ....।
* भवतः अग्रजस्य नाम किम् ?
* भवत्याः अग्रजस्य नाम् किम् ?

कक्षा- ३, सोपानम् - ७

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(१) हस्तस्य भूषणं दानं सत्यं कंठस्य भूषणम् ।
श्रोत्रस्य भूषणं शास्त्रं भूषणैः किम् प्रयोजनम् ।।

हस्तस्य / करस्य भूषणं दानम् । कण्ठस्य भूषणं सत्यम् । कर्णस्य आभरणं शास्त्रश्रवणम् । अन्येषां लौकिकाभूषणनाम् का आवश्यकता ।

महादानी- कर्णः, दधिचिः, शिविराजा / कवचकुंडलं पीठास्थि खगाय शरीरांगानि
सत्यवादिनः- हरिश्चन्द्र, महात्मागान्धी / उत्तम श्रोता- ऋषयः, परीक्षितः , अर्जुनः

।। फलनामानि ।।

नारंगः
पनसः
दाडिमः
खर्जूरः

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - *छात्राः अहं नारंगं खादामि । इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- ३, सोपानम् - ८

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सूक्तयः ।।

(२) न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।

गीतायाः उद्धृता सूक्तिरियम् - अन्धकारे अपवित्रता भवति । पवित्रता स्यात् तथापि अदृश्या भवति । ज्ञानं प्रकाशात्मकं भवति तेन अज्ञानान्धाकारः नष्टः भवति अपावनता च दूरं गच्छति ।

।। सप्तवासराः ।।

(१) रविवासरः
(२) सोमवासरः
(३) मंगलवासरः
(४) बुधवासरः
(५) गुरुवासरः
(६) शुक्रवासरः
(७) शनिवासरः

* **अद्य - ह्यः**

अद्य सोमवासरः
ह्यः रविवासरः

कक्षा- ३, सोपानम् - ९

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(२) शनैः पन्था शनैः कन्था शनैः पर्वतमस्तके ।
शनैर्विद्या शनैर्वित्तं पंचैतानि शनैः शनैः ।।

धैर्यं प्रतिपादकोऽयं श्लोकः । अत्र शनैः इति शब्दः (अव्ययः) अस्ति। अत्र शनैः अर्थात् धैर्येण विचारपूर्वकं च न मन्दतार्थः शब्दोऽयम्।मार्गे चलन -चालनंम शनैः कुर्यात्।पर्वतारोहणं शनैः कुर्यात् । विद्या शनैः प्राप्य । शनैः धनं/ वित्तं प्रापणीयम् ।

एतानि कार्याणि शीघ्रतया कुर्मः चेत् वयम् उत्तमम् परिणामं प्राप्तुं न शक्तुमः ।

क्रियापदानि (पुनः स्मारणम्)

१. गायामि
२. स्मरामि
३. क्रीडामि
४. नमामि
५. कथयामि
६. आनयामि / नयामि
७. वदामि
८. श्रृणोमि
९. पश्यामि
१०. जिघ्रामि

विशेषः - *छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं गायामि, अहं स्मरामि ।*

कक्षा- ३, सोपानम् - १०

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(२) शनैः पन्था शनैः कन्था शनैः पर्वतमस्तके ।
शनैर्विद्या शनैर्वित्तं पंचैतानि शनैः शनैः ।।

धैर्यं प्रतिपादकोऽयं श्लोकः । अत्र शनैः इति शब्दः (अव्ययः) अस्ति। अत्र शनैः अर्थात् धैर्येण विचारपूर्वकं च न मन्दतार्थः शब्दोऽयम्।मार्गे चलन -चालनंम शनैः कुर्यात्।पर्वतारोहणं शनैः कुर्यात् । विद्या शनैः प्राप्य । शनैः धनं/ वित्तं प्रापणीयम् ।

एतानि कार्याणि शीघ्रतया कुर्मः चेत् वयम् उत्तमम् परिणामं प्राप्तुं न शक्तुमः ।

।। पुष्पनामानि ।।

चंपकः
बकुलः
अर्कः
सूर्यमुखी

विशेषः - *शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - *छात्राः अहं चंपकं पश्यामि । इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

EKLAVYA SANSKRIT ACADEMY

कक्षा- ३, सोपानम् - ११

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(२) शनैः पन्था शनैः कन्था शनैः पर्वतमस्तके ।
शनैर्विद्या शनैर्वित्तं पंचैतानि शनैः शनैः ।।

धैर्यं प्रतिपादकोऽयं श्लोकः । अत्र शनैः इति शब्दः (अव्ययः) अस्ति। अत्र शनैः अर्थात् धैर्येण विचारपूर्वकं च न मन्दतार्थः शब्दोऽयम्।मार्गे चलन -चालनंम शनैः कुर्यात्।पर्वतारोहणं शनैः कुर्यात् । विद्या शनैः प्राप्य । शनैः धनं/ वित्तं प्रापणीयम् ।

एतानि कार्याणि शीघ्रतया कुर्मः चेत् वयम् उत्तमम् परिणामं प्राप्तुं न शक्तुमः ।

।। सम्भाषणम् ।।

* मम अग्रजस्य नाम ....।
* भवतः अग्रजस्य नाम किम् ?
* भवत्याः अग्रजस्य नाम् किम् ?
* मम अग्रजायाः नाम ....।
* भवतः अग्रजायाः नाम किम् ?
* भवत्याः अग्रजायाः नाम किम् ?

कक्षा- ३, सोपानम् - १२

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

पाठबिन्दुः

।। सूक्तयः ।।

(३) अनभ्यासे विषं विद्या ।

पठितस्य ज्ञानस्य वारं - वारम् अभ्यासः श्रेयस्करः भवति । विनाभ्यासं कार्यस्य सिद्धिः न प्रभवति । कूपशीलायाः उपरि रज्जोः नित्यं घर्षणं भवति तेन शीलापि चिह्नयुक्ता भवति इत्युदाहरणम् ।

।। गृहोपयोगिनी वस्तुनि ।।

दीपदण्डः
गोलदीपः
आसन्दः
कपाटः
पिंजः
दर्पणः

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत्।*

प्रयोगः - *छात्राः वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- ३, सोपानम् - १३

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(३) उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ।।

जीवने उद्यमः परमावश्यकः विद्यते। उद्यमेन विना वयं खादितुम् अपि असमर्थाः स्मः । केवलं विचारैः कल्पनाभिः दिवास्वप्नैश्च न किमपि भवति । उद्यमः एव कार्यसाधकः । वनराज्ञः सिंहस्य मुखे मृगाः स्वेच्छया आगत्य न प्रविशन्ति । सिंह अपि खादितुं धावति उद्यमं करोति च ।

।। सप्तवासराः ।।

(१) रविवासरः
(२) सोमवासरः
(३) मंगलवासरः
(४) बुधवासरः
(५) गुरुवासरः
(६) शुक्रवासरः
(७) शनिवासरः

❀ **अद्य - श्वः**

अद्य रविवासरः
श्वः सोमवासरः

❀ **अद्य - ह्यः**

अद्य सोमवासरः
ह्यः रविवासरः

कक्षा- ३, सोपानम् - १४

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(३) उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ।।

जीवने उद्यमः परमावश्यकः विद्यते। उद्यमेन विना वयं खादितुम् अपि असमर्थाः स्मः । केवलं विचारैः कल्पनाभिः दिवास्वप्नैश्च न किमपि भवति । उद्यमः एव कार्यसाधकः । वनराज्ञः सिंहस्य मुखे मृगाः स्वेच्छया आगत्य न प्रविशन्ति । सिंह अपि खादितुं धावति उद्यमं करोति च ।

★ ***पूर्वं पाठितानि व्यवहारवाक्यानि***

कक्षा- ३, सोपानम् - १५

पुनः स्मारणम् - (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(३) **उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।**
न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ।।

जीवने उद्यमः परमावश्यकः विद्यते। उद्यमेन विना वयं खादितुम् अपि असमर्थाः स्मः । केवलं विचारैः कल्पनाभिः दिवास्वप्नैश्च न किमपि भवति । उद्यमः एव कार्यसाधकः । वनराज्ञः सिंहस्य मुखे मृगाः स्वेच्छया आगत्य न प्रविशन्ति । सिंह अपि खादितुं धावति उद्यमं करोति च ।

।। समयः ।।

एकवादनम्	द्विवादनम्
त्रिवादनम्	चर्तुवादनम्

विशेषः *- घटीयन्त्रस्य उपयोगेन समयः पाठनीयः ।*

प्रयोगः *- छात्राः समयं वदेयुः ।*

कक्षा- ३, सोपानम् - १६

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(४) पुस्तकेषु च या विद्या परहस्तगतं धनम् ।
कार्यकाले समुत्पन्ने न सा विद्या न तत् धनम् ।।

अभ्यासेन आवर्तनेन च पठिता विद्या मनसि स्थापितव्या । पुस्तकस्था विद्या आवश्यकतायां सति व्यर्था भवति । यथा परहस्तगतं धनम् । पुराकाले गुरुमुखात् श्रुत्वा एव जनाः विद्यां प्राप्नुवन् । अनया रीत्या स्वान्तः शक्तिः दृढा भवति कार्यशीळा च भवति ।

।। समयः ।।

एकवादनम्	द्विवादनम्
त्रिवादनम्	चर्तुवादनम्
पंचवादनम्	षड्वादनम्

विशेषः *- घटीयन्त्रस्य उपयोगेन समयः पाठनीयः ।*

प्रयोगः - *छात्राः समयं वदेयुः ।*

कक्षा- ३, सोपानम् - १७

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(४) पुस्तकेषु च या विद्या परहस्तगतं धनम् ।
कार्यकाले समुत्पन्ने न सा विद्या न तत् धनम् ।।

अभ्यासेन आवर्तनेन च पठिता विद्या मनसि स्थापितव्या । पुस्तकस्था विद्या आवश्यकतायां सति व्यर्था भवति । यथा परहस्तगतं धनम् । पुराकाले गुरुमुखात् श्रुत्वा एव जनाः विद्यां प्राप्नुवन् । अनया रीत्या स्वान्तः शक्तिः दृढ़ा भवति कार्यशीळा च भवति ।

।। समयः ।।

एकवादनम्	द्विवादनम्
त्रिवादनम्	चर्तुवादनम्
पंचवादनम्	षड्वादनम्
सप्तवादनम्	अष्टवादनम्
नववादनम्	दशवादनम्
एकादशवादनम्	द्वादशवादनम्

विशेषः *- घटीयन्त्रस्य उपयोगेन समयः पाठनीयः ।*

प्रयोगः - *छात्राः समयं वदेयुः ।*

कक्षा- ३, सोपानम् - १८

पुनः स्मारणम् - (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(४) पुस्तकेषु च या विद्या परहस्तगतं धनम् ।
कार्यकाले समुत्पन्ने न सा विद्या न तत् धनम् ।।

अभ्यासेन आवर्तनेन च पठिता विद्या मनसि स्थापितव्या । पुस्तकस्था विद्या आवश्यकतायां सति व्यर्था भवति । यथा परहस्तगतं धनम् । पुराकाले गुरुमुखात् श्रुत्वा एव जनाः विद्यां प्राप्नुवन् । अनया रीत्या स्वान्तः शक्तिः दृढ़ा भवति कार्यशीळा च भवति ।

।। फलनामानि ।।

ईक्षुः
खर्बूजः
बदरी
कदली

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः *- छात्राः अहं ईक्षुं खादामि । इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- ३, सोपानम् - १९

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(५) न चोरहार्यं न च राजहार्यं न भ्रातृ भाज्यं न च भारकारि ।
व्यये कृते वर्धते एव नित्यं विद्या धनं सर्वधनप्रधानम् ।।

विद्याधनं महद्धनं अस्ति । वित्तस्य चौर्यं भवति, आयकरः लगति । भ्रातृषु भाजनं भवति , भारम् अपि- भवति, व्ययेन नष्टं भवति । किन्तु विद्या एतैः प्रकारैः नष्टा न भवति किन्तु वृद्धिं गच्छति ।

।। संख्या ।।

१ - एकम्	११ - एकादश	२१ - एकविंशतिः
२ - द्वे	१२ - द्वादश	२२ - द्वाविंशतिः
३ - त्रीणि	१३ - त्रयोदश	२३ - त्रयोविंशतिः
४ - चत्वारी	१४ - चतुर्दश	२४ - चतुर्विंशतिः
५ - पञ्च	१५ - पंचदश	२५ - पंचविंशतिः
६ - षट्	१६ - षोडश	२६ - षड्-विंशतिः
७ - सप्त	१७ - सप्तदश	२७ - सप्तविंशतिः
८ - अष्ट	१८ - अष्टादश	२८ - अष्टाविंशतिः
९ - नव	१९ - नवदश	२९ - नवविंशतिः
१० - दश	२० - विंशतिः	३० - त्रिंशत्

कक्षा- ३, सोपानम् - २०

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(५) न चोरहार्यं न च राजहार्यं न भ्रातृ भाज्यं न च भारकारि ।
व्यये कृते वर्धते एव नित्यं विद्या धनं सर्वधनप्रधानम् ।।

विद्याधनं महद्धनं अस्ति । वित्तस्य चौर्यं भवति, आयकरः लगति । भ्रातृषु भाजनं भवति , भारम् अपि- भवति, व्ययेन नष्टं भवति । किन्तु विद्या एतैः प्रकारैः नष्टा न भवति किन्तु वृद्धिं गच्छति ।

।। पुष्पनामानि ।।

कुन्दः
सेवन्तिका
केतकी
पाटलम्
कमलम्

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः **-** *छात्राः अहं कुन्दं पश्यामि । इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- ३, सोपानम् - २१

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(५) न चोरहार्यं न च राजहार्यं न भ्रातृ भाज्यं न च भारकारि ।
व्यये कृते वर्धते एव नित्यं विद्या धनं सर्वधनप्रधानम् ।।

विद्याधनं महद्धनं अस्ति । वित्तस्य चौर्यं भवति, आयकरः लगति । भ्रातृषु भाजनं भवति , भारम् अपि- भवति, व्ययेन नष्टं भवति । किन्तु विद्या एतैः प्रकारैः नष्टा न भवति किन्तु वृद्धिं गच्छति ।

व्यवहारवाक्यानि

१. एक – द्वि – त्रि वारं / वारं-वारं

२. .... कथम् अस्ति ? (चित्रं, भवान्, भोजनं)

३. श्लोकः स्मृतः ?

४. अद्य कः वासरः ?

कक्षा- ३, सोपानम् - २२

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सूक्तयः ।।

(४) सा विद्या या विमुक्तये ।

सा विद्या अत्र निश्चिता एका विद्या तत्वज्ञानस्वरूपिणी संसारज्ञानसमन्विता अस्ति । सा मुक्त्यर्थम् अस्ति । विद्यया अज्ञानात् मुक्तिः जडत्वात् मुक्तिः, मूर्खत्वात् मुक्तिः च भवति ।

।। सम्भाषणम् ।।

* मम पितामहस्य नाम ....।
* भवतः पितामहस्य नाम किम् ?
* भवत्याः पितामहस्य नाम किम् ?
* मम पितामह्याः नाम ....।
* भवतः पितामह्याः नाम किम् ?
* भवत्याः पितामह्याः नाम किम् ?

कक्षा- ३, सोपानम् - २३

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(६) जानाति विविधा भाषा जानाति विविधा कला ।
आत्मानं नैव जानाति यो न जानाति संस्कृतम् ।।

स्वात्मज्ञानाय , स्वभावज्ञानाय, स्ववृत्तीज्ञानाय च संस्कृतज्ञानं उत्तमं चावश्यकं वर्तते। विभिन्नाः भाषाः जानाति विविधाः कलाः जानाति किन्तु संस्कृतं न जानाति सः आत्मज्ञाने शीध्रं सफलः न भवति ।

।। संख्या ।।

१ - एकम्	११ - एकादश	२१ - एकविंशतिः
२ - द्वे	१२ - द्वादश	२२ - द्वाविंशतिः
३ - त्रीणि	१३ - त्रयोदश	२३ - त्रयोविंशतिः
४ - चत्वारी	१४ - चतुर्दश	२४ - चतुर्विंशतिः
५ - पञ्च	१५ - पंचदश	२५ - पंचविंशतिः
६ - षट्	१६ - षोडश	२६ - षड्-विंशतिः
७ - सप्त	१७ - सप्तदश	२७ - सप्तविंशतिः
८ - अष्ट	१८ - अष्टादश	२८ - अष्टाविंशतिः
९ - नव	१९ - नवदश	२९ - नवविंशतिः
१० - दश	२० - विंशतिः	३० - त्रिंशत्

कक्षा- ३, सोपानम् - २४

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(६) जानाति विविधा भाषा जानाति विविधा कला ।
आत्मानं नैव जानाति यो न जानाति संस्कृतम् ।।

स्वात्मज्ञानाय , स्वभावज्ञानाय, स्ववृत्तीज्ञानाय च संस्कृतज्ञानं उत्तमं चावश्यकं वर्तते। विभिन्नाः भाषाः जानाति विविधाः कलाः जानाति किन्तु संस्कृतं न जानाति सः आत्मज्ञाने शीघ्रं सफलः न भवति ।

व्यवहारवाक्यानि

१. एक – द्वि – त्रि वारं / वारं-वारं
२. .... कथम् अस्ति ? (चित्रं, भवान्, भोजनं)
३. श्लोकः स्मृतः ?
४. अद्य कः वासरः ?
५. कः समयः ?
६. पुस्तकम् अत्र अस्ति ।
७. बहु सुन्दरम् अस्ति खलु ?
८. भोजनं स्वादिष्टम् ।

कक्षा- ३, सोपानम् - २५

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(६) जानाति विविधा भाषा जानाति विविधा कला ।
आत्मानं नैव जानाति यो न जानाति संस्कृतम् ।।

स्वात्मज्ञानाय , स्वभावज्ञानाय, स्ववृत्तीज्ञानाय च संस्कृतज्ञानं उत्तमं चावश्यकं वर्तते। विभिन्नाः भाषाः जानाति विविधाः कलाः जानाति किन्तु संस्कृतं न जानाति सः आत्मज्ञाने शीध्रं सफलः न भवति ।

क्रियापदानि

चित्रैः सह क्रियानां प्रयोजनं भविष्यति।

यथा - दण्डदीपं पश्यामि।

नारङ्गं खादामि।

कक्षा- ३, सोपानम् - २६

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(७) पठामि संस्कृतं नित्यं वदामि संस्कृतं सदा ।
ध्यायामि संस्कृतं नित्यं वन्दे संस्कृतमातरम् ।।

नित्यम् अहम् संस्कृतं पठामि, नित्यं संस्कृतं वदामि । नित्यं संस्कृतं ध्यायामि । अहं संस्कृतमातरं नमामि । देवाय नमः । अतः देवभाषायै नमः । संस्कृतस्य महत्वं प्रतिपादितव्यम् । संस्कृतपठनेन वयं गूढज्ञानयुक्तान् वेदान् पठितुं शक्नुमः । उपनिषदां च पुराणानाम् ज्ञानं प्राप्तुं शक्नुमः । इतोऽपि संस्कृतं वक्तुं समर्थाः भवामः । अनया रीत्या अहं भारतीयो भूत्वा देशस्य संस्कृति-संस्कृतस्य रक्षणं कर्तुम् अपि शक्नोमि इति भावः ।

।। फलनामानि ।।

द्राक्षा
जांबिरम्
आम्रम्
चिकूलम्

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - *छात्राः अहं द्रक्षां खादामि । इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- ३ , सोपानम् - २७

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(७)   पठामि संस्कृतं नित्यं वदामि संस्कृतं सदा ।
ध्यायामि संस्कृतं नित्यं वन्दे संस्कृतमातरम् ।।

नित्यम् अहम् संस्कृतं पठामि, नित्यं संस्कृतं वदामि । नित्यं संस्कृतं ध्यायामि । अहं संस्कृतमातरं नमामि । देवाय नमः । अतः देवभाषायै नमः । संस्कृतस्य महत्वं प्रतिपादितव्यम् । संस्कृतपठनेन वयं गूढज्ञानयुक्तान् वेदान् पठितुं शक्नुमः । उपनिषदां च पुराणानाम् ज्ञानं प्राप्तुं शक्नुमः । इतोऽपि संस्कृतं वक्तुं समर्थाः भवामः । अनया रीत्या अहं भारतीयो भूत्वा देशस्य संस्कृति-संस्कृतस्य रक्षणं कर्तुम् अपि शक्नोमि इति भावः ।

।। संख्या ।।

१ - एकम्
२ - द्वे
३ - त्रीणि
४ - चत्वारी
५ - पञ्च
६ - षट्
७ - सप्त
८ - अष्ट
९ - नव
१० - दश
११ - एकादश
१२ - द्वादश
१३ - त्रयोदश
१४ - चतुर्दश
१५ - पंचदश
१६ - षोडश
१७ - सप्तदश
१८ - अष्टादश
१९ - नवदश
२० - विंशतिः
२१ - एकविंशतिः
२२ - द्वाविंशतिः
२३ - त्रयोविंशतिः
२४ - चतुर्विंशतिः
२५ - पंचविंशतिः
२६ - षड्-विंशतिः
२७ - सप्तविंशतिः
२८ - अष्टाविंशतिः
२९ - नवविंशतिः
३० - त्रिंशत्
३१ - एकत्रिंशत्
३२ - द्वात्रिंशत्
३३ - त्रयस्त्रिंशत्
३४ - चतुस्त्रिंशत्
३५ - पंचत्रिंशत्
३६ - षट्-त्रिंशत्
३७ - सप्तत्रिंशत्
३८ - अष्टत्रिंशत्
३९ - एकोनचत्वारिंशत्
४० - चत्वारिंशत्

कक्षा- ३, सोपानम् - २८

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(७) पठामि संस्कृतं नित्यं वदामि संस्कृतं सदा ।
ध्यायामि संस्कृतं नित्यं वन्दे संस्कृतमातरम् ।।

नित्यम् अहम् संस्कृतं पठामि, नित्यं संस्कृतं वदामि । नित्यं संस्कृतं ध्यायामि । अहं संस्कृतमातरं नमामि । देवाय नमः । अतः देवभाषायै नमः । संस्कृतस्य महत्वं प्रतिपादितव्यम् । संस्कृतपठनेन वयं गूढज्ञानयुक्तान् वेदान् पठितुं शक्नुमः । उपनिषदां च पुराणानाम् ज्ञानं प्राप्तुं शक्नुमः । इतोऽपि संस्कृतं वक्तुं समर्थाः भवामः । अनया रीत्या अहं भारतीयो भूत्वा देशस्य संस्कृति-संस्कृतस्य रक्षणं कर्तुम् अपि शक्नोमि इति भावः ।

।। गृहोपयोगिनी वस्तुनि ।।

अतिथिकक्षः
शौचालयः
पर्यंकः
कटः
तल्पः
पादशोधः

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः **-** *छात्राः वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- ३, सोपानम् - २९

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(८) अयं निजः परोवेत्ति गणनां लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ।।

संहति कार्यसाधिका, संघे शक्ति कलौ युगे । एकतायां महती शक्तिः वर्तते । अत्रापि एतदेव वक्तुम् इच्छति सुभाषितकारः । अयं स्वकीयः अयं परकीयः इति भावना लघुचेतसाम् कृपणचित्तावनाम् भवति । उदाराणां विशालहृदयानां कृते तु अखिला वसुधा परिवाररुपा भवति। अनया भावनया कलहः नश्यति। जनेषु एकता भवति ष मित्रता वर्धते, शत्रुता नश्यति च ।

★ *।। सम्भाषणम् ।। (पुनः स्मारणम्)*

कक्षा- ३, सोपानम् - ३०

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(८) अयं निजः परोवेत्ति गणनां लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ।।

संहति कार्यसाधिका, संघे शक्ति कलौ युगे । एकतायां महती शक्तिः वर्तते । अत्रापि एतदेव वक्तुम् इच्छति सुभाषितकारः । अयं स्वकीयः अयं परकीयः इति भावना लघुचेतसाम् कृपणचित्तावनाम् भवति । उदाराणां विशालहृदयानां कृते तु अखिला वसुधा परिवाररुपा भवति। अनया भावनया कलहः नश्यति। जनेषु एकता भवति ष मित्रता वर्धते, शत्रुता नश्यति च ।

।। सम्भाषणम् ।।

* मम मातुलस्य नाम ....।
* भवतः मातुलस्य नाम किम् ?
* भवत्याः मातुलस्य नाम किम् ?
* मम मातुलान्याः नाम ....।
* भवतः मातुलान्याः नाम किम् ?
* भवत्याः मातुलान्याः नाम किम् ?

कक्षा- ३, सोपानम् - ३१

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(८) अयं निजः परोवेत्ति गणनां लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् ।।

संहति कार्यसाधिका, संघे शक्ति कलौ युगे । एकतायां महती शक्तिः वर्तते । अत्रापि एतदेव वक्तुम् इच्छति सुभाषितकारः । अयं स्वकीयः अयं परकीयः इति भावना लघुचेतसाम् कृपणचित्तावनाम् भवति । उदाराणां विशालहृदयानां कृते तु अखिला वसुधा परिवाररुपा भवति। अनया भावनया कलहः नश्यति। जनेषु एकता भवति ष मित्रता वर्धते, शत्रुता नश्यति च ।

व्यवहारवाक्यानि

८. भोजनं स्वादिष्टम् ।

९. अहं वेगेन धावामि ।

१०. अहं आगच्छानि ?/ प्रविशानि ?

११. .... वासरे भवान् । भवती किं करोति ?

कक्षा- ३, सोपानम् - ३२

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(९) शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे ।
सज्जनाः नहि सर्वत्र चंदनं न वने वने ।।

प्रतिपर्वते माणिक्यं रत्नं वा प्राप्तुं न शक्यते । प्रत्येकस्य गजस्य गण्डस्थले मौक्तिकं न भवति । सज्जनाः सर्वत्र न भवन्ति । यथा प्रतिवने चन्दनं न भवति । अत्र भावो यथा सज्जनाः विरलाः भवन्ति । यत्र सज्जनतयाः पूजनं , सेवनं च सम्मानं भवति तत्र सज्जनाः भवन्ति । सामान्यजनाः सर्वत्र भवन्ति किन्तु उद्योगिनः, उत्साहिनः, परुश्रमिणः, सत्याचारिणः, सज्जनाः सर्वत्र न भवन्ति । यत् सरलतया प्राप्तुं न शक्यते तस्य मूल्यम् अधिकं विद्यते ।

।। संख्या ।।

१ - एकम्	१८ - अष्टादश	३५ - पंचत्रिंशत्
२ - द्वे	१९ - नवदश	३६ - षट्-त्रिंशत्
३ - त्रीणि	२० - विंशतिः	३७ - सप्तत्रिंशत्
४ - चत्वारी	२१ - एकविंशतिः	३८ - अष्टत्रिंशत्
५ - पञ्च	२२ - द्वाविंशतिः	३९ - एकोनचत्वारिंशत्
६ - षट्	२३ - त्रयोविंशतिः	४० - चत्वारिंशत्
७ - सप्त	२४ - चतुर्विंशतिः	४१ - एकचत्वारिंशत्
८ - अष्ट	२५ - पंचविंशतिः	४२ - द्विचत्वारिंशत्
९ - नव	२६ - षड्-विंशतिः	४३ - त्रयश्चत्वारिंशत्
१० - दश	२७ - सप्तविंशतिः	४४ - चतुश्चत्वारिंशत्
११ - एकादश	२८ - अष्टाविंशतिः	४५ - पंचचत्वारिंशत्
१२ - द्वादश	२९ - नवविंशतिः	४६ - षट्-चत्वारिंशत्
१३ - त्रयोदश	३० - त्रिंशत्	४७ - सप्तचत्वारिंशत्
१४ - चतुर्दश	३१ - एकत्रिंशत्	४८ - अष्टचत्वारिशत्
१५ - पंचदश	३२ - द्वात्रिंशत्	४९ - नवचत्वारिंशत्
१६ - षोडश	३३ - त्रयस्त्रिंशत्	५० - पंचाशत्
१७ - सप्तदश	३४ - चतुस्त्रिंशत्	

कक्षा- ३, सोपानम् - ३३

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(९) शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे ।
सज्जनाः नहि सर्वत्र चंदनं न वने वने ।।

प्रतिपर्वते माणिक्यं रत्नं वा प्राप्तुं न शक्यते । प्रत्येकस्य गजस्य गण्डस्थले मौक्तिकं न भवति । सज्जनाः सर्वत्र न भवन्ति । यथा प्रतिवने चन्दनं न भवति । अत्र भावो यथा सज्जनाः विरलाः भवन्ति । यत्र सज्जनतयाः पूजनं , सेवनं च सम्मानं भवति तत्र सज्जनाः भवन्ति । सामान्यजनाः सर्वत्र भवन्ति किन्तु उद्योगिनः, उत्साहिनः, परुश्रमिणः, सत्याचारिणः, सज्जनाः सर्वत्र न भवन्ति । यत् सरलतया प्राप्तुं न शक्यते तस्य मूल्यम् अधिकं विद्यते ।

।। फलनामानि ।।

नारिकेलम्
सीताफलम्
आमलकम्

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - *छात्राः अहं नारिकेलं खादामि । इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- ३, सोपानम् - ३४

पुनः स्मारणम् - (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(१) शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे ।
सज्जनाः नहि सर्वत्र चंदनं न वने वने ।।

प्रतिपर्वते माणिक्यं रत्नं वा प्राप्तुं न शक्यते । प्रत्येकस्य गजस्य गण्डस्थले मौक्तिकं न भवति । सज्जनाः सर्वत्र न भवन्ति । यथा प्रतिवने चन्दनं न भवति । अत्र भावो यथा सज्जनाः विरलाः भवन्ति । यत्र सज्जनतयाः पूजनं , सेवनं च सम्मानं भवति तत्र सज्जनाः भवन्ति । सामान्यजनाः सर्वत्र भवन्ति किन्तु उद्योगिनः, उत्साहिनः, परुश्रमिणः, सत्याचारिणः, सज्जनाः सर्वत्र न भवन्ति । यत् सरलतया प्राप्तुं न शक्यते तस्य मूल्यम् अधिकं विद्यते ।

।। गृहोपयोगिनी वस्तुनि ।।

सरावः
तालः
उत्पीठिका
पाकशाला
दूरवाणी
जवनिका

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः *- छात्राः वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- ३, सोपानम् - ३५

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(१०) सुन्दरोऽपि सुशीलोऽपि कुलीनोऽपि महाधनः ।
शोभते न विना विद्यां विद्या सर्वस्य भूषणम् ।।

सर्वेषु अलंकारेषु उत्तमम् अलंकारं विद्या वर्तते । कस्यचित् सुन्दरता अस्ति, सुशीलता अस्ति, कुलीनता अस्ति , धनवत्ता अपि अस्ति परंतु तेन किम् ? सः विद्यया विना न शोभते न विभाति इति अर्थः ।

।। सप्तवासराः ।।

(१) रविवासरः
(२) सोमवासरः
(३) मंगलवासरः
(४) बुधवासरः
(५) गुरुवासरः
(६) शुक्रवासरः
(७) शनिवासरः

❀ **अद्य - श्वः**

अद्य रविवासरः
श्वः सोमवासरः

❀ **अद्य - ह्यः**

अद्य सोमवासरः
ह्यः रविवासरः

कक्षा- ३, सोपानम् - ३६

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(१०) सुन्दरोऽपि सुशीलोऽपि कुलीनोऽपि महाधनः ।
शोभते न विना विद्यां विद्या सर्वस्य भूषणम् ।।

सर्वेषु अलंकारेषु उत्तमम् अलंकारं विद्या वर्तते । कस्यचित् सुन्दरता अस्ति, सुशीलता अस्ति, कुलीनता अस्ति , धनवत्ता अपि अस्ति परंतु तेन किम् ? सः विद्यया विना न शोभते न विभाति इति अर्थः ।

।। समयः ।।

एकवादनम्	द्विवादनम्
त्रिवादनम्	चर्तुवादनम्
पंचवादनम्	षड्वादनम्
सप्तवादनम्	अष्टवादनम्
नववादनम्	दशवादनम्
एकादशवादनम्	द्वादशवादनम्

विशेषः *- घटीयन्त्रस्य उपयोगेन समयः पाठनीयः ।*

प्रयोगः *- छात्राः समयं वदेयुः ।*

कक्षा- ३, सोपानम् - ३७

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(१०) सुन्दरोऽपि सुशीलोऽपि कुलीनोऽपि महाधनः ।
शोभते न विना विद्यां विद्या सर्वस्य भूषणम् ।।

सर्वेषु अलंकारेषु उत्तमम् अलंकारं विद्या वर्तते । कस्यचित् सुन्दरता अस्ति, सुशीलता अस्ति, कुलीनता अस्ति , धनवत्ता अपि अस्ति परंतु तेन किम् ? सः विद्यया विना न शोभते न विभाति इति अर्थः ।

व्यवहारवाक्यानि

११. .... वासरे भवान् । भवती किं करोति ?

१२. अहम् अतीव श्रान्तः, प्रसन्नः । श्रान्ता, प्रसन्ना ।

१३. मम मस्तके । उदरे पीडा अस्ति ।

१४. उत्साहः एव नास्ति भोः !

कक्षा- ३, सोपानम् - ३८

पुनः स्मारणम् - (*पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।*)

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(११) काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः ।
वसन्तसमये प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः ।।

अत्र पिककाकयोः परिचयः कथं ज्ञातव्यः इति वर्णितम् । तद्यथा - काकस्य कृष्णवर्णः भवति, पिकस्य अपि कृष्णवर्णः भवति । तयोः भेदः कथं कर्तव्यः ? वर्णैक्यकारणात् तद् ज्ञातुं न शक्यते । किन्तु कविः अत्र कथयति यत् वसन्तर्तोः आगमनने तद् ज्ञातुं शक्यते । पिकः मधुरं कूजति । काकः कर्कशनादं करोति । तथैव सज्जन- दुर्जनयोः , मित्र-शत्रोः , स्वजनयोः भेदं वयं समयागमने एव कर्तुं शक्नुमः ।

।। संख्या ।।

१ - एकम्	१९ - नवदश	३७ - सप्तत्रिंशत्
२ - द्वे	२० - विंशतिः	३८ - अष्टत्रिंशत्
३ - त्रीणि	२१ - एकविंशतिः	३९ - एकोनचत्वारिंशत्
४ - चत्वारी	२२ - द्वाविंशतिः	४० - चत्वारिंशत्
५ - पञ्च	२३ - त्रयोविंशतिः	४१ - एकचत्वारिंशत्
६ - षट्	२४ - चतुर्विंशतिः	४२ - द्विचत्वारिंशत्
७ - सप्त	२५ - पंचविंशतिः	४३ - त्रयश्चत्वारिंशत्
८ - अष्ट	२६ - षड्-विंशतिः	४४ - चतुश्चत्वारिंशत्
९ - नव	२७ - सप्तविंशतिः	४५ - पंचचत्वारिंशत्
१० - दश	२८ - अष्टाविंशतिः	४६ - षट्-चत्वारिंशत्
११ - एकादश	२९ - नवविंशतिः	४७ - सप्तचत्वारिंशत्
१२ - द्वादश	३० - त्रिंशत्	४८ - अष्टचत्वारिशत्
१३ - त्रयोदश	३१ - एकत्रिंशत्	४९ - नवचत्वारिंशत्
१४ - चतुर्दश	३२ - द्वात्रिंशत्	५० - पंचाशत्
१५ - पंचदश	३३ - त्रयस्त्रिंशत्	
१६ - षोडश	३४ - चतुस्त्रिंशत्	
१७ - सप्तदश	३५ - पंचत्रिंशत्	
१८ - अष्टादश	३६ - षट्-त्रिंशत्	

कक्षा- ३, सोपानम् - ३९

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(११) काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः ।
वसन्तसमये प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः ।।

अत्र पिककाकयोः परिचयः कथं ज्ञातव्यः इति वर्णितम् । तद्यथा - काकस्य कृष्णवर्णः भवति, पिकस्य अपि कृष्णवर्णः भवति । तयोः भेदः कथं कर्तव्यः ? वर्णैक्यकारणात् तद् ज्ञातुं न शक्यते । किन्तु कविः अत्र कथयति यत् वसन्तर्तोः आगमनने तद् ज्ञातुं शक्यते । पिकः मधुरं कूजति । काकः कर्कशनादं करोति । तथैव सज्जन-दुर्जनयोः, मित्र-शत्रोः , स्वजनयोः भेदं वयं समयागमने एव कर्तुं शक्नुमः ।

।। गृहोपयोगिनी वस्तुनि ।।

स्थालिका
दर्वी
द्रोणी
कूपी
वेल्लनी
चालनी

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - *छात्राः वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- ३, सोपानम् - ४०

पुनः स्मारणम् - (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(११) काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः ।
वसन्तसमये प्राप्ते काकः काकः पिकः पिकः ।।

अत्र पिककाकयोः परिचयः कथं ज्ञातव्यः इति वर्णितम् । तद्यथा - काकस्य कृष्णवर्णः भवति, पिकस्य अपि कृष्णवर्णः भवति । तयोः भेदः कथं कर्तव्यः ? वर्णैक्यकारणात् तद् ज्ञातुं न शक्यते । किन्तु कविः अत्र कथयति यत् वसन्तर्तोः आगमनने तद् ज्ञातुं शक्यते । पिकः मधुरं कूजति । काकः कर्कशनादं करोति । तथैव सज्जन-दुर्जनयोः, मित्र-शत्रोः , स्वजनयोः भेदं वयं समयागमने एव कर्तुं शक्नुमः ।

व्यवहारवाक्यानि

१५. एकक्षणं तिष्ठतु ।

१६. अन्तः आगच्छामि किम् ?

१७. अहं प्रयत्नं करोमि ।

कक्षा- ३, सोपानम् - ४१

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। गृहोपयोगिनी वस्तुनि ।।

कुंचिका
छुरिका
अग्निपेटिका
चुल्ली
द्वारम्
वातायनम्

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - *छात्राः वाक्यानि वदेयुः ।*

।। समयः ।।

एकवादनम्	द्विवादनम्
त्रिवादनम्	चर्तुवादनम्
पंचवादनम्	षड्वादनम्
सप्तवादनम्	अष्टवादनम्
नववादनम्	दशवादनम्
एकादशवादनम्	द्वादशवादनम्

विशेषः *- घटीयन्त्रस्य उपयोगेन समयः पाठनीयः ।*

प्रयोगः - *छात्राः समयं वदेयुः ।*

कक्षा- ३, सोपानम् - ४२

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। गृहोपयोगिनी वस्तुनि ।।

व्यजनम्

स्नानगृहम्

सोपानम्

दूरदर्शनम्

सुखासनम्

उपधानम्

विशेषः - *शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - *छात्राः वाक्यानि वदेयुः ।*

।। सम्भाषणम् ।।

* मम अग्रजस्य नाम ....।
* भवतः अग्रजस्य नाम किम् ?
* भवत्याः अग्रजस्य नाम् किम् ?
* मम अग्रजायाः नाम ....।
* भवतः अग्रजायाः नाम किम् ?
* भवत्याः अग्रजायाः नाम किम् ?
* मम पितामहस्य नाम ....।
* भवतः पितामहस्य नाम किम् ?
* भवत्याः पितामहस्य नाम किम् ?
* मम पितामह्याः नाम ....।
* भवतः पितामह्याः नाम किम् ?
* भवत्याः पितामह्याः नाम किम् ?
* मम मातुलस्य नाम ....।
* भवतः मातुलस्य नाम किम् ?
* भवत्याः मातुलस्य नाम किम् ?
* मम मातुलान्याः नाम ....।
* भवतः मातुलान्याः नाम किम् ?
* भवत्याः मातुलान्याः नाम किम् ?

कक्षा- ३, सोपानम् - ४३

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

व्यवहारवाक्यानि

१८. नमस्ते पुनः मिलामः ।

१९. कृपया भवतः / भवत्याः पुस्तकं ददातु ।

२०. अहं शीघ्रं पठित्वा ददामि ।

क्रियापदानि

चित्रैः सह क्रियानां प्रयोजनं भविष्यति ।

यथा - दण्डदीपं पश्यामि ।

नारङ्गं खादामि ।

कक्षा- ३, सोपानम् - ४४

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। गृहोपयोगिनी वस्तुनि ।।

।। समयः ।।

।। सप्तवासराः ।।

।। फलनामानि ।।

(पुनः स्मारणम्)

कक्षा- ३, सोपानम् - ४५

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। अथ श्री मधुराष्टकम् ।।

अधरं मधुरं वदनं मधुरं नयनं मधुरं हसितं मधुरम् ।
हृदयं मधुरं गमनं मधुरं मधुराधिपतेरखिलमं मधुरम् ।। १ ।।

वचनं मधुरं चरितं मधुरम् वसनं मधुरं वलितं मधुरम् ।
चलितं मधुरं भ्रमितं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।। २ ।।

वेणुर्मधुरो रेणुर्मधुरः पाणिर्मधुरः पादौ मधुरौ ।
नृत्यं मधुरं सख्यं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।। ३ ।।

गीतं मधुरं पीतं मधुरं भुक्तं मधुरं सुप्तं मधुरम् ।
रूपं मधुरं तिलकं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।। ४ ।।

करणं मधुरं तरणं मधुरं हरणं मधुरं रमणं मधुरम् ।
वमितं मधुरं शमितं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।। ५ ।।

गुंजा मधुरा माला मधुरा यमुना मधुरा वीचिर्मधुरा ।
सलिलं मधुरं कमलं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।। ६ ।।

गोपी मधुरा लीला मधुरा युक्तं मधुरं भुक्तं मधुरम् ।
इष्टं मधुरं शिष्टं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।। ७ ।।

गोपा मधुरा गावो मधुरा यष्टिर्मधुरा सृष्टिर्मधुरा ।
दलितं मधुरं फलितं मधुरं मधुराधिपतेरखिलं मधुरम् ।। ८ ।।

गीतेऽस्मिन् श्रीकृष्णस्य मधुरतायाः वर्णनम् कृतं श्रीमद्वल्लभाचार्यचरणैः ।

विशेषः *- समयस्य आयोजनम् कृत्वा पाठनीयम् ।*

Sanskrit Curriculum

Class - 4

EKLAVYA SANSKRIT ACADEMY

|| जयतु संस्कृतं जयतु भारतम् ||

।। सूक्तयः ।।

(१) बुद्धिर्यस्य बलं तस्य ।

शारीरिकं बलं सर्वेषां कृते आवश्यकं वर्तते परंतु बुद्धिबलं सर्वेषां कृते परमावश्यकम् अस्ति । कारणं बलस्य उपयोगाय अपि बुद्धेः आवश्यकता भवति अन्यथा "पाषाणे वार्ता" भवति ।
एकः तृषितः काकः जलार्धभरितं घटं द्रष्टवा याति । किन्तु अन्यः तत्र पाषाणखण्डानि क्षिप्त्वा जलं पीत्वा च गच्छति ।

(२) अविचार्य प्रियं कुर्यात् तन्मित्रं मित्रम् उच्यते ।

- अत्र मित्रलक्षणं प्रतिपादितम् अस्ति । मित्रं नित्यं मित्रमेव भवति । मित्रं मित्रं स्वार्थम् अविचिन्त्य स्वमित्रस्य प्रियं कल्याणं करोति । सः एव उत्तमं मित्रम् अस्ति । कृष्णसुदाम्नोः मित्रता चर्चितव्या ।

(३) बालानाम् अध्ययनं तपः ।

सर्वे जनाः येन - केन प्रकारेण तपः आचरन्ति । एकवारं बालकाः भगवतः समीपं गतवन्तः । ते भगवन्तं अपृच्छन् । हे भगवन् ! वयं किं तपः कुर्मः ? अस्मभ्यम् अपि एकं तपः सृजतु । ईश्वरः तान् औत्तरत् । दिनद्वयस्यान्नतरं कथयिष्यामि । ततः पुनः बालकाः दिनद्वयस्यान्नतरं प्रष्टुं गताः । ईश्वरः तान् अकथयत्
बालानाम् अध्ययनं तपः ।

(४) क्षमा वीरस्य भूषणम् ।

क्षमा वीरस्य आभरणम् अर्थात् विशिष्टः गुणः अस्ति । वीरः बलवान् बलाभिमानेन सर्वत्र सर्वैः सह कलहं न करोति । क्षमां धारयति ।

(५) हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः ।

जननी वारं -वारं पठितुं कथयति । जनकः संस्कारान् उपदिशति। अध्यापकः अपि शिक्षामूल्यं पाठयति।
एतत् सर्वं हितकारकं विद्यते परन्तु एतानि वचनानि प्रायः अप्रियाणि भवन्ति । किन्तु सत्यं एतदेव अस्ति यत् हितकारकाणि वचनानि सदा प्रियाणि न भवन्ति तथापि अनुसरणीयानि भवन्ति ।

।। मन्त्रपाठः ।।

ॐ विश्वानि देव सवितर्दूरितानि परासुव यद् भद्रं तन्न ऽ आसुव ।

यजुर्वेदस्य मन्त्रोऽयम् अत्र सर्वेषां कल्याणमिच्छता ऋषिणा प्रार्थितं यत् हे विश्वसर्जक देव ! अस्माकं दुरितानि दुष्टानि तत्वानि दूरीकृत्य यद् भद्रम् अस्ति तद् यच्छतु ।

।। देववन्दनम् ।।

(१) **शान्ताकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशम्**
विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभांगम् ।
लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्ध्यानगम्यम्
वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकनाथम् ।।

विष्णोः वर्णनम् - शान्तः आकारः यस्य सः , यः भुजगे शयमानः , पद्मनाभः , सुरेशः, विश्वस्य पालकत्वेन आधाररूपः, गगनसदृशः अर्थात् सर्वत्रव्याप्तः । वारिदवर्णः, शुभाङ्गः, लक्ष्मीपतिः, नीरजनयनः, योगिनः ध्यानेनापि अगम्यः, भवभयहरः, सकललोकनाथः, सर्वव्याप्तः विष्णुः विद्यते । तम् अहं वन्दे ।

(२) **आदित्यस्य नमस्कारान् ये कुर्वन्ति दिने दिने ।**
जन्मान्तरसहस्रेषु दारिद्र्यं नोपजायते ।।

सूर्योदयात् पूर्वम् उत्थानं कृत्वा नित्यं सूर्यनमस्कारान् ये कुर्वन्ति । तेषां स्वास्थ्यं सदैव सुष्ठु भवति । तेषां कदापि दारिद्र्यं वा अकल्याणं न भवति ।

(३) **या कुन्देन्दुतुषारहारधवला या शुभ्रवस्त्रावृता**
या वीणावरदण्डमण्डितकरा या श्वेतपद्मासना ।
या ब्रह्माच्युतशंकरप्रभृतिभिर्देवैस्सदा वन्दिता
सा मां पातु सरस्वती भगवती निःशेषजाड्यापहा ।।

देवी सरस्वती ज्ञानाधिष्ठात्री देवी । कवयः श्वेतवर्णबाहुल्येन तां वर्णयन्ति । कारणं श्वेतवर्णः प्रकाशस्वच्छताप्रतीकः अस्ति । अतः श्वेतवर्णः । या श्वेतवर्णा, धवलवस्त्रधृता, या वीणावरदण्डहस्ता ।
श्वेतपद्मासनस्थिता । यां बह्मादि देवाः सदा वन्दन्ते । सा देवी सरस्वती मां पातु च मम जडतां हरतु ।

(४) **माता च पार्वती देवी पिता देवो महेश्वरः ।**
बान्धवाः शिवभक्ताश्च स्वदेशो भुवनत्रयम् ।।

यस्य माता पार्वती, पिता महेश्वरः देवः, बान्धवाः शिवभक्ताः, देशश्च भुवनत्रयं तस्य न काऽपि हानिः ।

।। सुभाषितानि ।।

(१) साहित्यसंगीतकलाविहीनः साक्षात्पशुपुच्छविषाणहीनः ।
तृणं न खादन्नपि जीवमानः तद् भागधेयं परमं पशुनाम् ।।

यस्य साहित्यसंगीतकलादिनां ज्ञानं नास्ति सः स्वयं पुच्छविषाणविहीनः पशुः अस्ति । अन्तरं केवलं अस्ति यत् सः तृणं न खादति तथापि जीवति एतद् अपि पशूनां सौभाग्यम् अन्यथा तेषां खादितुं ग्रासम् अपि न स्यात् ।

(२) काकचेष्टाबकोध्यानं श्वाननिद्रा तथैव च ।
अल्पाहारी गृहत्यागी विद्यार्थी पञ्चलक्षणम् ।।

विद्यार्थीनः पञ्चलक्षणानि - काकचेष्टा (चपलता) , बकोध्यानम् (सारग्रहणम्) , श्वाननिद्रा(सतर्कता), अल्पाहारीत्वम् , गृहत्यागीत्वम् ।

(३) पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि जलमन्नं सुभाषितम् ।
मूढैः पाषाणखण्डेषु रत्नसंज्ञा विधीयते ।।

भूमौ त्रीणि मुख्यानि रत्नानि सन्ति । जलं जनानां तोषणम्, अन्नं जनानां पोषणम् ,सुभाषितं ज्ञानदम् । अन्यानि रत्नानि व्यर्थाणि मूढाः तान् पाषाणखण्डान् "रत्नम् " इति व्याख्यायन्ते ।

(४) अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः ।
चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुर्विद्यायशोबलम् ।।

यः नित्यं वृद्धान् नमति च तेषाम् उपसेवनं करोति तस्य चतुर्रीत्या वृद्धिः भवति । तस्य आयुः वर्धते कारणं वृद्धाः स्वानुभवेन आरोग्यान्तर्गताः सूचनाः दातुं समर्थाः। विद्याविषयेऽपि तेषाम् अनुभवः श्रेष्ठः।
तेषां आज्ञापालनेन अस्माकं ख्यातिः प्रसरति एव । अपरं च बलम् । वृद्धानां सेवनेन एतत् ज्ञातुं शक्नुमः यत् अस्माकं बलं कथं वर्धितव्यम् ।

(५) उद्यमः साहसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः ।
षडेते यत्र वर्तन्ते तत्र देवः सहायकृत् ।।

यत्र यस्य समीपे उद्यमः (श्रमः) , साहसं (कार्येच्छा), धैर्यं (धीरता), बुद्धिः (कर्तव्याकर्तव्यज्ञानम्), शक्तिः (बलम्), पराक्रमः (आत्मविश्वासः)अस्ति, तत्र देवः अपि सहायकः भवति ।

(६) प्रदोषे दीपकः चन्द्रः प्रभाते दीपकः रविः ।
त्रैलोक्ये दीपकः धर्मः सुपुत्रः कुलदीपकः ।।

दीप्यते इति दीपः । प्रदोषे (अन्धकारे), चन्द्रः दीपकः भवति । प्रभाते रविः दीपकः भवति । त्रैलोक्ये धर्मः दीपकः भवति । सुपुत्रः तु कुलदीपकः भवति ।

(७) यद्यदाचरति श्रेष्ठः तत्तदेवेतरो जनः ।
स यत् प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ।।

प्रत्येकः जनः येन केन प्रकारेण श्रेष्ठः अस्ति । जनाः तम् अनुसरन्ति । सः यत् प्रमाणं वा सिद्धिं प्राप्नोति तदेव जनाः अनुसरन्ति ।

EKLAVYA SANSKRIT ACADEMY

।। वृत्तिजीवि नामानि ।।

अध्यापकः	वैद्यः	आरक्षकः
अभियन्ता	नायकः	नृपः
सैनिकः	गोपालकः	अर्चकः
पाचकः	कृषकः	गायकः
कुम्भकारः	पत्रवाहकः	चालकः
लेखकः	न्यायाधीशः	रजकः
अध्यापिका	वैद्या	नायिका
राज्ञी	सेविका	पाचिका
गायिका	लेखिका	नृत्याङ्गना

।। नित्योपयोगिनी वस्तुनि ।

हारः	शाटिका	नथ्निका
पादरक्षा	मुद्रिका	युतकम्
उरुकम्	करांशुकम्	पादांशुकम्
करवस्त्रम्	धौतवस्त्रम्	कंकणम्
कुंडलम्	शिरस्त्राणम्	नूपुरम्
उपनेत्रम्	तिलकम्	पादकोषः

।। सम्बन्धी वर्गः ।।

अग्रजः	अनुजः	पितामहः
मातामहः	मातुलः	आवुत्तः
पुत्रः	जनकः	जननी
अग्रजा	अनुजा	पौत्री
भगिनी	पितामही	मातामही
पितृव्या	मातुलानी	भ्रातृजाया
पितृभगिनी	मातृभगिनी	पुत्री

।। संख्या ।।

१ - एकम्
२ - द्वे
३ - त्रीणि
४ - चत्वारी
५ - पञ्च
६ - षट्
७ - सप्त
८ - अष्ट
९ - नव
१० - दश
११ - एकादश
१२ - द्वादश
१३ - त्रयोदश
१४ - चतुर्दश
१५ - पंचदश
१६ - षोडश
१७ - सप्तदश
१८ - अष्टादश
१९ - नवदश
२० - विंशतिः
२१ - एकविंशतिः
२२ - द्वाविंशतिः
२३ - त्रयोविंशतिः
२४ - चतुर्विंशतिः
२५ - पंचविंशतिः
२६ - षड्-विंशतिः
२७ - सप्तविंशतिः
२८ - अष्टाविंशतिः
२९ - नवविंशतिः
३० - त्रिंशत्
३१ - एकत्रिंशत्
३२ - द्वात्रिंशत्
३३ - त्रयस्त्रिंशत्
३४ - चतुस्त्रिंशत्
३५ - पंचत्रिंशत्
३६ - षट्-त्रिंशत्
३७ - सप्तत्रिंशत्
३८ - अष्टत्रिंशत्
३९ -एकोनचत्वारिंशत्
४० - चत्वारिंशत्
४१ - एकचत्वारिंशत्
४२ - द्विचत्वारिंशत्
४३ - त्रयश्चत्वारिंशत्
४४ - चतुश्चत्वारिंशत्
४५ - पंचचत्वारिंशत्
४६ - षट्-चत्वारिंशत्
४७ - सप्तचत्वारिंशत्
४८ - अष्टचत्वारिशत्
४९ - नवचत्वारिंशत्
५० - पंचाशत्
५१ - एकपंचाशत्
५२ - द्विपंचाशत्
५३ - त्रिपंचाशत्
५४ - चतुःपंचाशत्
५५ - पंचपंचाशत्
५६ - षट्पंचाशत्
५७ - सप्तपचाशत्
५८ - अष्टपंचाशत्
५९ - नवपचाशत्
६० - षष्टिः
६१ - एकषष्टिः
६२ - द्विषष्टिः
६३ - त्रिषष्टिः
६४ - चतुःषष्टिः
६५ - पंचषष्टिः
६६ - षट्षष्टिः
६७ - सप्तषष्टिः
६८ - अष्टषष्टिः
६९ - नवषष्टिः
७० - सप्ततिः
७१ - एकसप्ततिः
७२ - द्विसप्ततिः
७३ - त्रिसप्तति
७४ - चतुःसप्ततिः
७५ - पंचसप्ततिः
७६ - षड् सप्ततिः
७७ - सप्तसप्ततिः
७८ - अष्टसप्ततिः
७९ - नवसप्ततिः
८० - अशीतिः
८१ - एकाशीतिः
८२ - द्वयाशीतिः
८३ - त्र्यशीतिः
८४ - चतुरशीतिः
८५ - पंचाशीतिः
८६ - षडाशीतिः
८७ - सप्ताशीतिः
८८ - अष्टाशीतिः
८९ - नवाशीतिः
९० - नवतिः
९१ - एकनवतिः
९२ - द्विनवतिः
९३ - त्रिनवतिः
९४ - चतुर्नवतिः
९५ - पञ्चनवतिः
९६ - षड्नवतिः
९७ - सप्तनवतिः
९८ - अष्टनवतिः
९९ - नवनवतिः
१०० -शतम्

।। गीतम् ।।

एकः श्रृगालः
एकः श्रृगालः वनं गच्छति
पिपासा , तस्य बुभुक्षा
पिपासया बुभुक्षया वनं गच्छति
सः वनं गच्छति, सः वनं गच्छति

तत्र गच्छति , किमपि न लभते
इतोऽपि गच्छति , किमपि न लभते
श्रान्तः जायते, खिन्नः जायते
सः श्रान्तः जायते, खिन्नः जायते
किं च करोति ? सः किं च करोति ?

वामतः पश्यति, दक्षिणतः पश्यति
अग्रतः पश्यति , पृष्ठतः पश्यति
स्वेदः जायते , तृषा जायते
तस्य स्वेदः जायते तृषा जायते
किं च पश्यति ? सः किं च पश्यति ?

पश्यति द्राक्षालतां
सः पश्यति द्राक्षाफलम्
उपरि उपरि लतासु दृश्यते च तत्फलम्
अनुक्षणं तन्मुखे रसः जायते
किं च करोति ? सः किं च करोति ?

एकवारम् उत्पतति , द्विवारम् उत्पतति
त्रिवारम् उत्पतति , पुनः पुनः उत्पतति
स्वेदः जायते तस्य श्रमः जायते
किं कथयति ? सः किं कथयति ?

आम्लं द्राक्षाफलम्
आम्लं द्राक्षाफलम्
इत्येवं कथयति , पलायते
इत्येवं कथयति , पलाऽऽयते ।।

- **अद्य - श्वः ।**

श्वः		ह्यः
परश्वः	अद्य	परह्यः
प्रपरश्वः		प्रपरह्यः

।। समयः ।।

सपाद एकवादनम्	सार्ध एकवादनम्
पादोन द्विवादनम्	सपादद्विवादनम्
सार्ध द्विवादनम्	पादोन त्रिवादनम्
सपादत्रिवादनम्	सार्ध त्रिवादनम्

पादोन चतुर्वादनम्

।। सम्भाषणम् ।।

* **सः - सा - तत्**
* एषः - एषा - एतत्
* हे मातः ! कृपया जलं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया भोजनं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया गणवेशं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया पुस्तकं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया क्रीडनकं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया चाकलेहं ददातु ।
* मम लेखनी कुत्र ?
* मम अंकनी कुत्र ?
* मम पुस्तकं कुत्र ?
* अहं शालां गच्छामि ।
* अहं क्रीडनार्थं गच्छामि ।
* अहं शयनार्थं गच्छामि ।
* शुभरात्रिः ।

व्यवहारवाक्यानि

१. समये आगच्छतु ।

२. यथा इच्छति तथा करोतु ।

३. अद्य उष्णता / वर्षा / शैत्यम् अस्ति ।

४. भोजनम् अवशिष्टं मास्तु ।

५. हस्तौ प्रक्षालयतु ।

६. अद्य गृहकार्यम् अल्पं । अद्य गृहकार्यं बहु अस्ति ।

७. तूष्णीं भोजनं करोतु ।

८. द्विवारं दन्तधावनं कुर्वन्तु ।

९. कोलाहलः मास्तु ।

१०. परीक्षा समाप्ता ? कार्यम् समाप्तम् ?

११. संचिका न आनीता ।

१२. मम पिता .... अस्ति । (वैद्यः, अध्यापकः, वैज्ञानिकः)

१३. मम माता .... अस्ति । (अध्यापिका, वैद्या)

१४. शाके लवणं बहु अस्ति ।

१५. कार्यपत्रकाणि क्रमेण स्थापयन्तु ।

१६. श्वः विद्यालये विरामः / अवकाशः ।

१७. कुत्र वसति भवान् / भवती ?

१८. अहं न जानामि ।

१९. अद्य अहं नूतनं पाठं पठितवान् ।

२०. अहं एकलव्यविद्यालये पठामि ।

- **वृत्तिजीवनामानि क्रियापदानां योजनेन - भवन्ति ।**

  यथा - चालकः यानं चालयति ।

  वैद्यः उपचारं करोति ।

क्रियापदानि

चलामि	जानामि
करोमि	पृच्छामि
ददामि	स्थापयामि
उपविशामि	मिलामि
उतिष्ठामि	गृह्णामि

कक्षा- ४, सोपानम् - १

***पुनः स्मारणम्* – (तृतीयकक्षायां पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)**
– तृतीयकक्षायां पाठितः परिचयः पुनः स्मारणीयः ।

कक्षा- ४, सोपानम् – २

पुनः स्मारणम् *- (तृतीयकक्षायां पाठितानि क्रियापदानि वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*
- तृतीयकक्षायां पाठिता सङ्ख्या स्मारणीया ।

कक्षा- ४, सोपानम् - ३

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सूक्तयः ।।

(१) बुद्धिर्यस्य बलं तस्य ।

शारीरिकं बलं सर्वेषां कृते आवश्यकं वर्तते परंतु बुद्धिबलं सर्वेषां कृते परमावश्यकम् अस्ति । कारणं बलस्य उपयोगाय अपि बुद्धेः आवश्यकता भवति अन्यथा "पाषाणे वार्ता" भवति ।
एकः तृषितः काकः जलार्धभरितं घटं द्रष्टवा याति । किन्तु अन्यः तत्र पाषाणखण्डानि क्षिप्त्वा जलं पीत्वा च गच्छति ।

क्रियापदानि

चलामि

करोमि

ददामि

विशेषः *- छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं चलामि, अहं करोमि ।*

कक्षा- ४, सोपानम् - ४

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

पाठबिन्दुः

।। देववन्दनम् ।।

(१) शान्ताकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशम्
विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभांगम् ।
लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्ध्यानगम्यम्
वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकनाथम् ।।

विष्णोः वर्णनम् - शान्तः आकारः यस्य सः , यः भुजगे शयमानः , पद्मनाभः , सुरेशः, विश्वस्य पालकत्वेन आधाररूपः, गगनसदृशः अर्थात् सर्वत्रव्याप्तः । वारिदवर्णः, शुभाङ्गः, लक्ष्मीपतिः, नीरजनयनः, योगिनः ध्यानेनापि अगम्यः, भवभयहरः, सकललोकनाथः, सर्वव्याप्तः विष्णुः विद्यते । तम् अहं वन्दे ।

।। सप्तवासराः ।। (पुनः स्मारणम्)

(१) रविवासरः
(२) सोमवासरः
(३) मंगलवासरः
(४) बुधवासरः
(५) गुरुवासरः
(६) शुक्रवासरः
(७) शनिवासरः

* **अद्य - श्वः**

अद्य रविवासरः
श्वः सोमवासरः

* **अद्य - ह्यः**

अद्य सोमवासरः
ह्यः रविवासरः

कक्षा- ४, सोपानम् - ५

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। देववन्दनम् ।।

(१) शान्ताकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशम्
विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभांगम् ।
लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्ध्यानगम्यम्
वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकनाथम् ।।

विष्णोः वर्णनम् - शान्तः आकारः यस्य सः , यः भुजगे शयमानः , पद्मनाभः , सुरेशः, विश्वस्य पालकत्वेन आधाररूपः, गगनसदृशः अर्थात् सर्वत्रव्याप्तः । वारिदवर्णः, शुभाङ्गः, लक्ष्मीपतिः, नीरजनयनः, योगिनः ध्यानेनापि अगम्यः, भवभयहरः, सकललोकनाथः, सर्वव्याप्तः विष्णुः विद्यते । तम् अहं वन्दे ।

।। समयः ।। (पुनः स्मारणम्)

एकवादनम्	द्विवादनम्
त्रिवादनम्	चर्तुवादनम्
पंचवादनम्	षड्वादनम्
सप्तवादनम्	अष्टवादनम्
नववादनम्	दशवादनम्
एकादशवादनम्	द्वादशवादनम्

विशेषः *- घटीयन्त्रस्य उपयोगेन समयः पाठनीयः ।*

प्रयोगः **-** *छात्राः समयं वदेयुः ।*

कक्षा- ४, सोपानम् - ६

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। देववन्दनम् ।।

(१) शान्ताकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशम्
विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभांगम् ।
लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्ध्यानगम्यम्
वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकनाथम् ।।

विष्णोः वर्णनम् - शान्तः आकारः यस्य सः , यः भुजगे शयमानः , पद्मनाभः , सुरेशः, विश्वस्य पालकत्वेन आधाररूपः, गगनसदृशः अर्थात् सर्वत्रव्याप्तः । वारिदवर्णः, शुभाङ्गः, लक्ष्मीपतिः, नीरजनयनः, योगिनः ध्यानेनापि अगम्यः, भवभयहरः, सकललोकनाथः, सर्वव्याप्तः विष्णुः विद्यते । तम् अहं वन्दे ।

।। सम्भाषणम् ।।

* **सः - सा - तत्**
* एषः - एषा - एतत्

कक्षा- ४, सोपानम् - ७

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(१) **साहित्यसंगीतकलाविहीनः साक्षात्पशुपुच्छविषाणहीनः ।**
तृणं न खादन्नपि जीवमानः तद् भागधेयं परमं पशुनाम् ।।

यस्य साहित्यसंगीतकलादिनां ज्ञानं नास्ति सः स्वयं पुच्छविषाणविहीनः पशुः अस्ति । अन्तरं केवलं अस्ति यत् सः तृणं न खादति तथापि जीवति एतद् अपि पशूनां सौभाग्यम् अन्यथा तेषां खादितुं ग्रासम् अपि न स्यात् ।

।। सम्भाषणम् ।।

- **सः - सा - तत्**
- एषः - एषा - एतत्

कक्षा- ४, सोपानम् - ८

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(१) साहित्यसंगीतकलाविहीनः साक्षात्पशुपुच्छविषाणहीनः ।
तृणं न खादन्नपि जीवमानः तद् भागधेयं परमं पशुनाम् ।।

यस्य साहित्यसंगीतकलादिनां ज्ञानं नास्ति सः स्वयं पुच्छविषाणविहीनः पशुः अस्ति । अन्तरं केवलं अस्ति यत् सः तृणं न खादति तथापि जीवति एतद् अपि पशूनां सौभाग्यम् अन्यथा तेषां खादितुं ग्रासम् अपि न स्यात् ।

।। सप्तवासराः ।।

(१) रविवासरः
(२) सोमवासरः
(३) मंगलवासरः
(४) बुधवासरः
(५) गुरुवासरः
(६) शुक्रवासरः
(७) शनिवासरः

★ **अद्य - श्वः - परश्वः**

अद्य - सोमवासरः
श्वः - मंगलवासरः
परश्वः -बुधवासरः

कक्षा- ४, सोपानम् - ९

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(१) साहित्यसंगीतकलाविहीनः साक्षात्पशुपुच्छविषाणहीनः ।
तृणं न खादन्नपि जीवमानः तद् भागधेयं परमं पशुनाम् ।।

यस्य साहित्यसंगीतकलादिनां ज्ञानं नास्ति सः स्वयं पुच्छविषाणविहीनः पशुः अस्ति । अन्तरं केवलं अस्ति यत् सः तृणं न खादति तथापि जीवति एतद् अपि पशूनां सौभाग्यम् अन्यथा तेषां खादितुं ग्रासम् अपि न स्यात् ।

।। सप्तवासराः ।।

(१) रविवासरः
(२) सोमवासरः
(३) मंगलवासरः
(४) बुधवासरः
(५) गुरुवासरः
(६) शुक्रवासरः
(७) शनिवासरः

★ **अद्य - ह्यः - परह्यः**

अद्य - सोमवासरः
ह्यः - रविवासरः
परह्यः - शनिवासरः

कक्षा- ४, सोपानम् - १०

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। देववन्दनम् ।।

(२) आदित्यस्य नमस्कारान् ये कुर्वन्ति दिने दिने ।
जन्मान्तरसहस्रेषु दारिद्रयं नोपजायते ।।

सूर्योदयात् पूर्वम् उत्थानं कृत्वा नित्यं सूर्यनमस्कारान् ये कुर्वन्ति । तेषां स्वास्थ्यं सदैव सुष्ठु भवति । तेषां कदापि दारिद्र्यं वा अकल्याणं न भवति ।

।। सप्तवासराः ।।

(१) रविवासरः
(२) सोमवासरः
(३) मंगलवासरः
(४) बुधवासरः
(५) गुरुवासरः
(६) शुक्रवासरः
(७) शनिवासरः

★ अद्य - श्वः - परश्वः

अद्य - सोमवासरः
श्वः - मंगलवासरः
परश्वः -बुधवासरः

★ अद्य - ह्यः - परह्यः

अद्य - सोमवासरः
ह्यः - रविवासरः
परह्यः - शनिवासरः

कक्षा- ४, सोपानम् - ११

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। देववन्दनम् ।।

(२)   आदित्यस्य नमस्कारान् ये कुर्वन्ति दिने दिने ।
जन्मान्तरसहस्रेषु   दारिद्र्यं   नोपजायते ।।

सूर्योदयात् पूर्वम् उत्थानं कृत्वा नित्यं सूर्यनमस्कारान् ये कुर्वन्ति । तेषां स्वास्थ्यं सदैव सुष्ठु भवति । तेषां कदापि दारिद्र्यं वा अकल्याणं न भवति ।

।। सम्भाषणम् ।।

* हे मातः ! कृपया जलं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया भोजनं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया गणवेशं ददातु ।

कक्षा- ४, सोपानम् - १२

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। देववन्दनम् ।।

(२) आदित्यस्य नमस्कारान् ये कुर्वन्ति दिने दिने ।
जन्मान्तरसहस्रेषु दारिद्र्यं नोपजायते ।।

सूर्योदयात् पूर्वम् उत्थानं कृत्वा नित्यं सूर्यनमस्कारान् ये कुर्वन्ति । तेषां स्वास्थ्यं सदैव सुष्ठु भवति । तेषां कदापि दारिद्र्यं वा अकल्याणं न भवति ।

व्यवहारवाक्यानि

१. समये आगच्छतु ।

२. यथा इच्छति तथा करोतु ।

३. अद्य उष्णता / वर्षा / शैत्यम् अस्ति ।

४. भोजनम् अवशिष्टं मास्तु ।

५. हस्तौ प्रक्षालयतु ।

कक्षा- ४, सोपानम् - १३

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(२) काकचेष्टाबकोध्यानं श्वाननिद्रा तथैव च ।
अल्पाहारी गृहत्यागी विद्यार्थी पञ्चलक्षणम् ।।

विद्यार्थीनः पञ्चलक्षणानि - काकचेष्टा (चपलता) , बकोध्यानम् (सारग्रहणम्) , श्वाननिद्रा(सतर्कता), अल्पाहारीत्वम् , गृहत्यागीत्वम् ।

क्रियापदानि

चलामि
करोमि
ददामि
उपविशामि
उतिष्ठामि
जानामि

विशेषः *- छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं चलामि, अहं करोमि ।*

कक्षा- ४, सोपानम् - १४

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(२) **काकचेष्टाबकोध्यानं श्वाननिद्रा तथैव च ।**
अल्पाहारी गृहत्यागी विद्यार्थी पञ्चलक्षणम् ।।

विद्यार्थीनः पञ्चलक्षणानि - काकचेष्टा (चपलता) , बकोध्यानम् (सारग्रहणम्) , श्वाननिद्रा(सतर्कता), अल्पाहारीत्वम् , गृहत्यागीत्वम् ।

।। संख्या ।।

१ - एकम्
२ - द्वे
३ - त्रीणि
४ - चत्वारी
५ - पञ्च
६ - षट्
७ - सप्त
८ - अष्ट
९ - नव
१० - दश
११ - एकादश
१२ - द्वादश
१३ - त्रयोदश
१४ - चतुर्दश
१५ - पंचदश
१६ - षोडश
१७ - सप्तदश
१८ - अष्टादश
१९ - नवदश
२० - विंशतिः
२१ - एकविंशतिः
२२ - द्वाविंशतिः
२३ - त्रयोविंशतिः
२४ - चतुर्विंशतिः
२५ - पंचविंशतिः
२६ - षड्-विंशतिः
२७ - सप्तविंशतिः
२८ - अष्टाविंशतिः
२९ - नवविंशतिः
३० - त्रिंशत्
३१ - एकत्रिंशत्
३२ - द्वात्रिंशत्
३३ - त्रयस्त्रिंशत्
३४ - चतुस्त्रिंशत्
३५ - पंचत्रिंशत्
३६ - षट्-त्रिंशत्
३७ - सप्तत्रिंशत्
३८ - अष्टत्रिंशत्
३९ - एकोनचत्वारिंशत्
४० - चत्वारिंशत्
४१ - एकचत्वारिंशत्
४२ - द्विचत्वारिंशत्
४३ - त्रयश्चत्वारिंशत्
४४ - चतुश्चत्वारिंशत्
४५ - पंचचत्वारिंशत्
४६ - षट्-चत्वारिंशत्
४७ - सप्तचत्वारिंशत्
४८ - अष्टचत्वारिशत्
४९ - नवचत्वारिंशत्
५० - पंचाशत्
५१ - एकपंचाशत्
५२ - द्विपंचाशत्
५३ - त्रिपंचाशत्
५४ - चतुःपंचाशत्
५५ - पंचपंचाशत्
५६ - षट्पंचाशत्
५७ - सप्तपचाशत्
५८ - अष्टपंचाशत्
५९ - नवपचाशत्
६० - षष्टिः

कक्षा- ४, सोपानम् - १५

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(२) काकचेष्टाबकोध्यानं श्वाननिद्रा तथैव च ।
अल्पाहारी गृहत्यागी विद्यार्थी पञ्चलक्षणम् ।।

विद्यार्थीनः पञ्चलक्षणानि - काकचेष्टा (चपलता) , बकोध्यानम् (सारग्रहणम्) , श्वाननिद्रा(सतर्कता), अल्पाहारीत्वम् , गृहत्यागीत्वम् ।

।। समयः ।।

सपाद एकवादनम्   सार्ध एकवादनम्

विशेषः *- घटीयन्त्रस्य उपयोगेन समयः पाठनीयः ।*

प्रयोगः **-** *छात्राः समयं वदेयुः ।*

कक्षा- ४, सोपानम् - १६

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। देववन्दनम् ।।

(३) या कुन्देन्दुतुषारहारधवला या शुभ्रवस्त्रावृता
या वीणावरदण्डमण्डितकरा या श्वेतपद्मासना ।
या ब्रह्माच्युतशंकरप्रभृतिभिर्देवैस्सदा वन्दिता
सा मां पातु सरस्वती भगवती निःशेषजाड्यापहा ।।

देवी सरस्वती ज्ञानाधिष्ठात्री देवी । कवयः श्वेतवर्णबाहुल्येन तां वर्णयन्ति । कारणं श्वेतवर्णः प्रकाशस्वच्छताप्रतीकः अस्ति । अतः श्वेतवर्णः । या श्वेतवर्णा, धवलवस्त्रधृता, या वीणावरदण्डहस्ता ।
श्वेतपद्मासनस्थिता । यां बह्मादि देवाः सदा वन्दन्ते । सा देवी सरस्वती मां पातु च मम जडतां हरतु ।

।। समयः ।।

सपाद एकवादनम्   सार्ध एकवादनम्

विशेषः *- घटीयन्त्रस्य उपयोगेन समयः पाठनीयः ।*

प्रयोगः *- छात्राः समयं वदेयुः ।*

कक्षा- ४, सोपानम् - १७

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। देववन्दनम् ।।

(३) या कुन्देन्दुतुषारहारधवला या शुभ्रवस्त्रावृता
या वीणावरदण्डमण्डितकरा या श्वेतपद्मासना ।
या ब्रह्माच्युतशंकरप्रभृतिभिर्देवैस्सदा वन्दिता
सा मां पातु सरस्वती भगवती निःशेषजाड्यापहा ।।

देवी सरस्वती ज्ञानाधिष्ठात्री देवी । कवयः श्वेतवर्णबाहुल्येन तां वर्णयन्ति । कारणं श्वेतवर्णः प्रकाशस्वच्छताप्रतीकः अस्ति । अतः श्वेतवर्णः । या श्वेतवर्णा, धवलवस्त्रधृता, या वीणावरदण्डहस्ता ।
श्वेतपद्मासनस्थिता । यां बह्मादि देवाः सदा वन्दन्ते । सा देवी सरस्वती मां पातु च मम जडतां हरतु ।

क्रियापदानि

चलामि

करोमि

ददामि

उपविशामि

उतिष्ठामि

जानामि

पृच्छामि

विशेषः *- छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं चलामि, अहं करोमि ।*

कक्षा- ४, सोपानम् - १८

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। देववन्दनम् ।।

(३) या कुन्देन्दुतुषारहारधवला या शुभ्रवस्त्रावृता
या वीणावरदण्डमण्डितकरा या श्वेतपद्मासना ।
या ब्रह्माच्युतशंकरप्रभृतिभिर्देवैस्सदा वन्दिता
सा मां पातु सरस्वती भगवती निःशेषजाड्यापहा ।।

देवी सरस्वती ज्ञानाधिष्ठात्री देवी । कवयः श्वेतवर्णबाहुल्येन तां वर्णयन्ति । कारणं श्वेतवर्णः प्रकाशस्वच्छताप्रतीकः अस्ति । अतः श्वेतवर्णः । या श्वेतवर्णा, धवलवस्त्रधृता, या वीणावरदण्डहस्ता ।
श्वेतपद्मासनस्थिता । यां बह्मादि देवाः सदा वन्दन्ते । सा देवी सरस्वती मां पातु च मम जडतां हरतु ।

।। समयः ।।

सपाद एकवादनम्	सार्ध एकवादनम्
पादोन द्विवादनम्	सपादद्विवादनम्
सार्ध द्विवादनम्	पादोन त्रिवादनम्

विशेषः *- घटीयन्त्रस्य उपयोगेन समयः पाठनीयः ।*

प्रयोगः - *छात्राः समयं वदेयुः ।*

कक्षा- ४, सोपानम् - १९

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सूक्तयः ।।

(२) अविचार्य प्रियं कुर्यात् तन्मित्रं मित्रम् उच्यते ।

- अत्र मित्रलक्षणं प्रतिपादितम् अस्ति । मित्रं नित्यं मित्रमेव भवति । मित्रं मित्रं स्वार्थम् अविचिन्त्य स्वमित्रस्य प्रियं कल्याणं करोति । सः एव उत्तमं मित्रम् अस्ति । कृष्णसुदाम्नोः मित्रता चर्चितव्या ।

।। समयः ।।

सपाद एकवादनम्	सार्ध एकवादनम्
पादोन द्विवादनम्	सपादद्विवादनम्
सार्ध द्विवादनम्	पादोन त्रिवादनम्

विशेषः *- घटीयन्त्रस्य उपयोगेन समयः पाठनीयः ।*

प्रयोगः - *छात्राः समयं वदेयुः ।*

कक्षा- ४, सोपानम् - २०

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(३) पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि जलमन्नं सुभाषितम् ।
मूढैः पाषाणखण्डेषु रत्नसंज्ञा विधीयते ।।

भूमौ त्रीणि मुख्यानि रत्नानि सन्ति । जलं जनानां तोषणम्, अन्नं जनानां पोषणम् ,सुभाषितं ज्ञानदम् । अन्यानि रत्नानि व्यर्थाणि मूढाः तान् पाषाणखण्डान् "रत्नम् " इति व्याख्यायन्ते ।

क्रियापदानि

चलामि

करोमि

ददामि

उपविशामि

उतिष्ठामि

जानामि

पृच्छामि

स्थापयामि

विशेषः - *छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः। यथा अहं चलामि, अहं करोमि।*

कक्षा- ४, सोपानम् - २१

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(३) पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि जलमन्नं सुभाषितम् ।
मूढैः पाषाणखण्डेषु रत्नसंज्ञा विधीयते ।।

भूमौ त्रीणि मुख्यानि रत्नानि सन्ति । जलं जनानां तोषणम्, अन्नं जनानां पोषणम् ,सुभाषितं ज्ञानदम् । अन्यानि रत्नानि व्यर्थाणि मूढाः तान् पाषाणखण्डान् "रत्नम् " इति व्याख्यायन्ते ।

।। वृत्तिजीवि नामानि ।।

अध्यापकः
वैद्यः
आरक्षकः
अभियन्ता
नायकः
नृपः

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - वृत्तिजीवनामानि क्रियापदानां योजनेन - भवन्ति ।

यथा - चालकः यानं चालयति ।

वैद्यः उपचारं करोति ।

कक्षा- ४, सोपानम् - २२

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(३) पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि जलमन्नं सुभाषितम् ।
मूढैः पाषाणखण्डेषु रत्नसंज्ञा विधीयते ।।

भूमौ त्रीणि मुख्यानि रत्नानि सन्ति । जलं जनानां तोषणम्, अन्नं जनानां पोषणम् ,सुभाषितं ज्ञानदम् । अन्यानि रत्नानि व्यर्थाणि मूढाः तान् पाषाणखण्डान् "रत्नम् " इति व्याख्यायन्ते ।

।। सम्बन्धी वर्गः ।।

अग्रजः
अनुजः
पितामहः
मातामहः
मातुलः
आवुत्तः

प्रयोगः - *छात्राः अग्रजः खादाति । इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- ४, सोपानम् - २३

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। देववन्दनम् ।।

(४) माता च पार्वती देवी पिता देवो महेश्वरः ।
बान्धवाः शिवभक्ताश्च स्वदेशो भुवनत्रयम् ।।

यस्य माता पार्वती, पिता महेश्वरः देवः, बान्धवाः शिवभक्ताः, देशश्च भुवनत्रयं तस्य न काऽपि हानिः ।

।। संख्या ।।

१ - एकम्
२ - द्वे
३ - त्रीणि
४ - चत्वारी
५ - पञ्च
६ - षट्
७ - सप्त
८ - अष्ट
९ - नव
१० - दश
११ - एकादश
१२ - द्वादश
१३ - त्रयोदश
१४ - चतुर्दश
१५ - पंचदश
१६ - षोडश
१७ - सप्तदश
१८ - अष्टादश
१९ - नवदश
२० - विंशतिः
२१ - एकविंशतिः
२२ - द्वाविंशतिः
२३ - त्रयोविंशतिः
२४ - चतुर्विंशतिः
२५ - पंचविंशतिः
२६ - षड्-विंशतिः
२७ - सप्तविंशतिः
२८ - अष्टाविंशतिः
२९ - नवविंशतिः
३० - त्रिंशत्
३१ - एकत्रिंशत्
३२ - द्वात्रिंशत्
३३ - त्रयस्त्रिंशत्
३४ - चतुस्त्रिंशत्
३५ - पंचत्रिंशत्
३६ - षट्-त्रिंशत्
३७ - सप्तत्रिंशत्
३८ - अष्टत्रिंशत्
३९ - एकोनचत्वारिंशत्
४० - चत्वारिंशत्
४१ - एकचत्वारिंशत्
४२ - द्विचत्वारिंशत्
४३ - त्रयश्चत्वारिंशत्
४४ - चतुश्चत्वारिंशत्
४५ - पंचचत्वारिंशत्
४६ - षट्-चत्वारिंशत्
४७ - सप्तचत्वारिंशत्
४८ - अष्टचत्वारिशत्
४९ - नवचत्वारिंशत्
५० - पंचाशत्
५१ - एकपंचाशत्
५२ - द्विपंचाशत्
५३ - त्रिपंचाशत्
५४ - चतुःपंचाशत्
५५ - पंचपंचाशत्
५६ - षट्पंचाशत्
५७ - सप्तपचाशत्
५८ - अष्टपंचाशत्
५९ - नवपचाशत्
६० - षष्टिः
६१ - एकषष्टिः
६२ - द्विषष्टिः
६३ - त्रिषष्टिः
६४ - चतुःषष्टिः
६५ - पंचषष्टिः
६६ - षट्षष्टिः
६७ - सप्तषष्टिः
६८ - अष्टषष्टिः
६९ - नवषष्टिः
७० सप्ततिः

कक्षा- ४, सोपानम् - २४

पुनः स्मारणम् - (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)

पाठबिन्दुः

।। देववन्दनम् ।।

(४) माता च पार्वती देवी पिता देवो महेश्वरः ।
बान्धवाः शिवभक्ताश्च स्वदेशो भुवनत्रयम् ।।

यस्य माता पार्वती, पिता महेश्वरः देवः, बान्धवाः शिवभक्ताः, देशश्च भुवनत्रयं तस्य न काऽपि हानिः ।

।। सम्भाषणम् ।।

* हे मातः ! कृपया जलं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया भोजनं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया गणवेशं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया पुस्तकं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया क्रीडनकं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया चाकलेहं ददातु ।

कक्षा- ४, सोपानम् - २५

पुनः स्मारणम् - (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)

पाठबिन्दुः

।। देववन्दनम् ।।

(४) माता च पार्वती देवी पिता देवो महेश्वरः ।
बान्धवाः शिवभक्ताश्च स्वदेशो भुवनत्रयम् ।।

यस्य माता पार्वती, पिता महेश्वरः देवः, बान्धवाः शिवभक्ताः, देशश्च भुवनत्रयं तस्य न काऽपि हानिः ।

क्रियापदानि

चलामि

करोमि

ददामि

उपविशामि

उतिष्ठामि

जानामि

पृच्छामि

स्थापयामि

मिलामि

गृह्णामि

विशेषः - *छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं चलामि, अहं करोमि ।*

कक्षा- ४, सोपानम् - २६

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(४) अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः ।
चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुर्विद्यायशोबलम् ।।

यः नित्यं वृद्धान् नमति च तेषाम् उपसेवनं करोति तस्य चतुर्रीत्या वृद्धिः भवति । तस्य आयुः वर्धते कारणं वृद्धाः स्वानुभवेन आरोग्यान्तर्गताः सूचनाः दातुं समर्थाः। विद्याविषयेऽपि तेषाम् अनुभवः श्रेष्ठः।
तेषां आज्ञापालनेन अस्माकं ख्यातिः प्रसरति एव । अपरं च बलम् । वृद्धानां सेवनेन एतत् ज्ञातुं शक्नुमः यत् अस्माकं बलं कथं वर्धितव्यम् ।

।। समयः ।। (पुनः स्मारणम्)

सपाद एकवादनम्	सार्ध एकवादनम्
पादोन द्विवादनम्	सपादद्विवादनम्
सार्ध द्विवादनम्	पादोन त्रिवादनम्

विशेषः *– घटीयन्त्रस्य उपयोगेन समयः पाठनीयः ।*

प्रयोगः - *छात्राः समयं वदेयुः ।*

कक्षा- ४, सोपानम् - २७

पुनः स्मारणम् - *(पूर्व पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(४) अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः ।
चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुर्विद्यायशोबलम् ।।

यः नित्यं वृद्धान् नमति च तेषाम् उपसेवनं करोति तस्य चतुर्रीत्या वृद्धिः भवति । तस्य आयुः वर्धते कारणं वृद्धाः स्वानुभवेन आरोग्यान्तर्गताः सूचनाः दातुं समर्थाः। विद्याविषयेऽपि तेषाम् अनुभवः श्रेष्ठः।
तेषां आज्ञापालनेन अस्माकं ख्यातिः प्रसरति एव । अपरं च बलम् । वृद्धानां सेवनेन एतत् ज्ञातुं शक्नुमः यत् अस्माकं बलं कथं वर्धितव्यम् ।

।। सम्भाषणम् ।।

* हे मातः ! कृपया पुस्तकं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया क्रीडनकं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया चाकलेहं ददातु ।
* मम लेखनी कुत्र ?
* मम अंकनी कुत्र ?
* मम पुस्तकं कुत्र ?

कक्षा- ४, सोपानम् - २८

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(४) अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः ।
चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुर्विद्यायशोबलम् ।।

यः नित्यं वृद्धान् नमति च तेषाम् उपसेवनं करोति तस्य चतुर्रीत्या वृद्धिः भवति । तस्य आयुः वर्धते कारणं वृद्धाः स्वानुभवेन आरोग्यान्तर्गताः सूचनाः दातुं समर्थाः। विद्याविषयेऽपि तेषाम् अनुभवः श्रेष्ठः।
तेषां आज्ञापालनेन अस्माकं ख्यातिः प्रसरति एव । अपरं च बलम् । वृद्धानां सेवनेन एतत् ज्ञातुं शक्नुमः यत् अस्माकं बलं कथं वर्धितव्यम् ।

व्यवहारवाक्यानि

५. हस्तौ प्रक्षालयतु ।
६. अद्य गृहकार्यम् अल्पं । अद्य गृहकार्यं बहु अस्ति ।
७. तूष्णीं भोजनं करोतु ।
८. द्विवारं दन्तधावनं कुर्वन्तु ।
९. कोलाहलः मास्तु ।
१०. परीक्षा समाप्ता ? कार्यम् समाप्तम् ?

कक्षा- ४, सोपानम् - २९

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(४) अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः ।
चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुर्विद्यायशोबलम् ।।

यः नित्यं वृद्धान् नमति च तेषाम् उपसेवनं करोति तस्य चतुर्रीत्या वृद्धिः भवति । तस्य आयुः वर्धते कारणं वृद्धाः स्वानुभवेन आरोग्यान्तर्गताः सूचनाः दातुं समर्थाः। विद्याविषयेऽपि तेषाम् अनुभवः श्रेष्ठः।
तेषां आज्ञापालनेन अस्माकं ख्यातिः प्रसरति एव । अपरं च बलम् । वृद्धानां सेवनेन एतत् ज्ञातुं शक्नुमः यत् अस्माकं बलं कथं वर्धितव्यम् ।

।। नित्योपयोगिनी वस्तुनि ।

हारः
शाटिका
नथ्निका
पादरक्षा
मुद्रिका

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - *छात्राः वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- ४, सोपानम् - ३०

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। गीतम् ।।

एकः श्रृगालः
एकः श्रृगालः वनं गच्छति
पिपासा , तस्य बुभुक्षा
पिपासया बुभुक्षया वनं गच्छति
सः वनं गच्छति, सः वनं गच्छति

तत्र गच्छति , किमपि न लभते
इतोऽपि गच्छति , किमपि न लभते
श्रान्तः जायते, खिन्नः जायते
सः श्रान्तः जायते, खिन्नः जायते
किं च करोति ? सः किं च करोति ?

।। सम्भाषणम् ।। (पुनः स्मारणम्)

* हे मातः ! कृपया जलं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया भोजनं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया गणवेशं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया पुस्तकं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया क्रीडनकं ददातु ।
* हे मातः ! कृपया चाकलेहं ददातु ।
* मम लेखनी कुत्र ?
* मम अंकनी कुत्र ?
* मम पुस्तकं कुत्र ?

कक्षा- ४, सोपानम् - ३१

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। गीतम् ।।

एकः श्रृगालः
एकः श्रृगालः वनं गच्छति
पिपासा , तस्य बुभुक्षा
पिपासया बुभुक्षया वनं गच्छति
सः वनं गच्छति, सः वनं गच्छति
तत्र गच्छति , किमपि न लभते
इतोऽपि गच्छति , किमपि न लभते
श्रान्तः जायते, खिन्नः जायते
सः श्रान्तः जायते, खिन्नः जायते
किं च करोति ? सः किं च करोति ?
वामतः पश्यति, दक्षिणतः पश्यति
अग्रतः पश्यति , पृष्ठतः पश्यति
स्वेदः जायते , तृषा जायते
तस्य स्वेदः जायते तृषा जायते
किं च पश्यति ? सः किं च पश्यति ?
पश्यति द्राक्षालतां
सः पश्यति द्राक्षाफलम्
उपरि उपरि लतासु दृश्यते च तत्फलम्
अनुक्षणं तन्मुखे रसः जायते
किं च करोति ? सः किं च करोति ?

।। सप्तवासराः ।।

★ **अद्य - श्वः - परश्वः**

अद्य - सोमवासरः
श्वः - मंगलवासरः
परश्वः -बुधवासरः

★ **अद्य - ह्यः - परह्यः**

अद्य - सोमवासरः
ह्यः - रविवासरः
परह्यः - शनिवासरः

कक्षा- ४, सोपानम् - ३२

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। गीतम् ।।

एकः श्रृगालः
एकः श्रृगालः वनं गच्छति
पिपासा , तस्य बुभुक्षा
पिपासया बुभुक्षया वनं गच्छति
सः वनं गच्छति, सः वनं गच्छति

तत्र गच्छति , किमपि न लभते
इतोऽपि गच्छति , किमपि न लभते
श्रान्तः जायते, खिन्नः जायते
सः श्रान्तः जायते, खिन्नः जायते
किं च करोति ? सः किं च करोति ?

वामतः पश्यति, दक्षिणतः पश्यति
अग्रतः पश्यति , पृष्ठतः पश्यति
स्वेदः जायते , तृषा जायते
तस्य स्वेदः जायते तृषा जायते
किं च पश्यति ? सः किं च पश्यति ?

पश्यति द्राक्षालतां
सः पश्यति द्राक्षाफलम्
उपरि उपरि लतासु दृश्यते च तत्फलम्
अनुक्षणं तन्मुखे रसः जायते
किं च करोति ? सः किं च करोति ?

एकवारम् उत्पतति , द्विवारम् उत्पतति
त्रिवारम् उत्पतति , पुनः पुनः उत्पतति
स्वेदः जायते तस्य श्रमः जायते
किं कथयति ? सः किं कथयति ?

आम्लं द्राक्षाफलम्
आम्लं द्राक्षाफलम्
इत्येवं कथयति , पलायते
इत्येवं कथयति , पलाऽऽयते ।।

★ ।। **सम्भाषणम्** ।। ***(पुनः स्मारणम्)***

कक्षा- ४, सोपानम् - ३३

पुनः स्मारणम् - (*पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।*)

पाठबिन्दुः

।। गीतम् ।। (पुनः स्मारणम्)

एकः श्रृगालः
एकः श्रृगालः वनं गच्छति
पिपासा , तस्य बुभुक्षा
पिपासया बुभुक्षया वनं गच्छति
सः वनं गच्छति, सः वनं गच्छति

तत्र गच्छति , किमपि न लभते
इतोऽपि गच्छति , किमपि न लभते
श्रान्तः जायते, खिन्नः जायते
सः श्रान्तः जायते, खिन्नः जायते
किं च करोति ? सः किं च करोति ?

वामतः पश्यति, दक्षिणतः पश्यति
अग्रतः पश्यति , पृष्ठतः पश्यति
स्वेदः जायते , तृषा जायते
तस्य स्वेदः जायते तृषा जायते
किं च पश्यति ? सः किं च पश्यति ?

पश्यति द्राक्षालतां
सः पश्यति द्राक्षाफलम्
उपरि उपरि लतासु दृश्यते च तत्फलम्
अनुक्षणं तन्मुखे रसः जायते
किं च करोति ? सः किं च करोति ?

एकवारम् उत्पतति , द्विवारम् उत्पतति
त्रिवारम् उत्पतति , पुनः पुनः उत्पतति
स्वेदः जायते तस्य श्रमः जायते
किं कथयति ? सः किं कथयति ?

आम्लं द्राक्षाफलम्
आम्लं द्राक्षाफलम्
इत्येवं कथयति , पलायते
इत्येवं कथयति , पलाऽऽयते ।।

।। संख्या ।।

१ - एकम्
२ - द्वे
३ - त्रीणि
४ - चत्वारी
५ - पञ्च
६ - षट्
७ - सप्त
८ - अष्ट
९ - नव
१० - दश
११ - एकादश
१२ - द्वादश
१३ - त्रयोदश
१४ - चतुर्दश
१५ - पंचदश
१६ - षोडश
१७ - सप्तदश
१८ - अष्टादश
१९ - नवदश
२० - विंशतिः
२१ - एकविंशतिः
२२ - द्वाविंशतिः
२३ - त्रयोविंशतिः
२४ - चतुर्विंशतिः
२५ - पंचविंशतिः
२६ - षड्-विंशतिः
२७ - सप्तविंशतिः
२८ - अष्टाविंशतिः
२९ - नवविंशतिः
३० - त्रिंशत्
३१ - एकत्रिंशत्
३२ - द्वात्रिंशत्
३३ - त्रयस्त्रिंशत्
३४ - चतुस्त्रिंशत्
३५ - पंचत्रिंशत्
३६ - षट्-त्रिंशत्
३७ - सप्तत्रिंशत्
३८ - अष्टत्रिंशत्
३९ - एकोनचत्वारिंशत्
४० - चत्वारिंशत्
४१ - एकचत्वारिंशत्
४२ - द्विचत्वारिंशत्
४३ - त्रयश्चत्वारिंशत्
४४ - चतुश्चत्वारिंशत्
४५ - पंचचत्वारिंशत्
४६ - षट्-चत्वारिंशत्
४७ - सप्तचत्वारिंशत्
४८ - अष्टचत्वारिशत्
४९ - नवचत्वारिंशत्
५० - पंचाशत्
५१ - एकपंचाशत्
५२ - द्विपंचाशत्
५३ - त्रिपंचाशत्
५४ - चतुःपंचाशत्
५५ - पंचपंचाशत्
५६ - षट्पंचाशत्
५७ - सप्तपचाशत्
५८ - अष्टपंचाशत्
५९ - नवपचाशत्
६० - षष्टिः
६१ - एकषष्टिः
६२ - द्विषष्टिः
६३ - त्रिषष्टिः
६४ - चतुःषष्टिः
६५ - पंचषष्टिः
६६ - षट्षष्टिः
६७ - सप्तषष्टिः
६८ - अष्टषष्टिः
६९ - नवषष्टिः
७० - सप्ततिः
७१ - एकसप्ततिः
७२ - द्विसप्ततिः
७३ - त्रिसप्तति
७४ - चतुःसप्ततिः
७५ - पंचसप्ततिः
७६ - षड् सप्ततिः
७७ - सप्तसप्ततिः
७८ - अष्टसप्ततिः
७९ - नवसप्ततिः
८० - अशीतिः

कक्षा- ४, सोपानम् - ३४

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(५) उद्यमः साहसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः ।
षडेते यत्र वर्तन्ते तत्र देवः सहायकृत् ।।

यत्र यस्य समीपे उद्यमः (श्रमः) , साहसं (कार्येच्छा), धैर्यं (धीरता), बुद्धिः (कर्तव्याकर्तव्यज्ञानम्), शक्तिः (बलम्), पराक्रमः (आत्मविश्वासः)अस्ति, तत्र देवः अपि सहायकः भवति ।

व्यवहारवाक्यानि

११. संचिका न आनीता ।

१२. मम पिता .... अस्ति । (वैद्यः, अध्यापकः, वैज्ञानिकः)

१३. मम माता .... अस्ति । (अध्यापिका, वैद्या)

१४. शाके लवणं बहु अस्ति ।

१५. कार्यपत्रकाणि क्रमेण स्थापयन्तु ।

कक्षा- ४, सोपानम् - ३५

पुनः स्मारणम् - (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(५) उद्यमः साहसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः ।
षडेते यत्र वर्तन्ते तत्र देवः सहायकृत् ।।

यत्र यस्य समीपे उद्यमः (श्रमः) , साहसं (कार्येच्छा), धैर्यं (धीरता), बुद्धिः (कर्तव्याकर्तव्यज्ञानम्), शक्तिः (बलम्), पराक्रमः (आत्मविश्वासः)अस्ति, तत्र देवः अपि सहायकः भवति ।

।। वृत्तिजीवि नामानि ।।

सैनिकः
गोपालकः
अर्चकः
पाचकः
कृषकः
गायकः

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - वृत्तिजीवनामानि क्रियापदानां योजनेन - भवन्ति ।

यथा - चालकः यानं चालयति ।

वैद्यः उपचारं करोति ।

कक्षा- ४, सोपानम् - ३६

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(५) उद्यमः साहसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः ।
षडेते यत्र वर्तन्ते तत्र देवः सहायकृत् ।।

यत्र यस्य समीपे उद्यमः (श्रमः) , साहसं (कार्येच्छा), धैर्यं (धीरता), बुद्धिः (कर्तव्याकर्तव्यज्ञानम्), शक्तिः (बलम्), पराक्रमः (आत्मविश्वासः)अस्ति, तत्र देवः अपि सहायकः भवति ।

।। सम्बन्धी वर्गः ।।

पुत्रः
जनकः
जननी
अग्रजा
अनुजा
पौत्री

प्रयोगः - *छात्राः पुत्रः खादाति । इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- ४, सोपानम् - ३७

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सूक्तयः ।।

(३) बालानाम् अध्ययनं तपः ।

सर्वे जनाः येन - केन प्रकारेण तपः आचरन्ति । एकवारं बालकाः भगवतः समीपं गतवन्तः । ते भगवन्तं अपृच्छन् । हे भगवन् ! वयं किं तपः कुर्मः ? अस्मभ्यम् अपि एकं तपः सृजतु । ईश्वरः तान् औत्तरत् । दिनद्वयस्यान्नतरं कथयिष्यामि । ततः पुनः बालकाः दिनद्वयस्यान्नतरं प्रष्टुं गताः । ईश्वरः तान् अकथयत्
बालानाम् अध्ययनं तपः ।

।। वृत्तिजीवि नामानि ।।

कुम्भकारः
पत्रवाहकः
चालकः
लेखकः
न्यायाधीशः
रजकः

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - वृत्तिजीवनामानि क्रियापदानां योजनेन - भवन्ति ।

यथा - चालकः यानं चालयति ।

वैद्यः उपचारं करोति ।

कक्षा- ४, सोपानम् - ३८

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सूक्तयः ।।

(४) क्षमा वीरस्य भूषणम् ।

क्षमा वीरस्य आभरणम् अर्थात् विशिष्टः गुणः अस्ति । वीरः बलवान् बलाभिमानेन सर्वत्र सर्वैः सह कलहं न करोति । क्षमां धारयति ।

।। सम्बन्धी वर्गः ।।

भगिनी
पितामही
मातामही
पितृव्या
मातुलानी

प्रयोगः - *छात्राः भगिनी खादाति । इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- ४, सोपानम् - ३९

पुनः स्मारणम् - (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)

पाठबिन्दुः

।। सूक्तयः ।।

(५) हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः ।

जननी वारं -वारं पठितुं कथयति । जनकः संस्कारान् उपदिशति। अध्यापकः अपि शिक्षामूल्यं पाठयति। एतत् सर्वं हितकारकं विद्यते परन्तु एतानि वचनानि प्रायः अप्रियाणि भवन्ति । किन्तु सत्यं एतदेव अस्ति यत् हितकारकाणि वचनानि सदा प्रियाणि न भवन्ति तथापि अनुसरणीयानि भवन्ति ।

।। सम्बन्धी वर्गः ।।

भ्रातृजाया
पितृभगिनी
मातृभगिनी
पुत्री

प्रयोगः *- छात्राः भ्रातृजाया खादति। इत्यादिनि वाक्यानि वदेयुः।*

कक्षा- ४, सोपानम् - ४०

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि।)*

<u>पाठबिन्दुः</u>

।। सुभाषितानि ।।

(६) प्रदोषे दीपकः चन्द्रः प्रभाते दीपकः रविः ।
त्रैलोक्ये दीपकः धर्मः सुपुत्रः कुलदीपकः ।।

दीप्यते इति दीपः । प्रदोषे (अन्धकारे), चन्द्रः दीपकः भवति । प्रभाते रविः दीपकः भवति । त्रैलोक्ये धर्मः दीपकः भवति । सुपुत्रः तु कुलदीपकः भवति ।

।। संख्या ।।

१ - एकम्
२ - द्वे
३ - त्रीणि
४ - चत्वारी
५ - पञ्च
६ - षट्
७ - सप्त
८ - अष्ट
९ - नव
१० - दश
११ - एकादश
१२ - द्वादश
१३ - त्रयोदश
१४ - चतुर्दश
१५ - पंचदश
१६ - षोडश
१७ - सप्तदश
१८ - अष्टादश
१९ - नवदश
२० - विंशतिः
२१ - एकविंशतिः
२२ - द्वाविंशतिः
२३ - त्रयोविंशतिः
२४ - चतुर्विंशतिः
२५ - पंचविंशतिः
२६ - षड्-विंशतिः
२७ - सप्तविंशतिः
२८ - अष्टाविंशतिः
२९ - नवविंशतिः
३० - त्रिंशत्
३१ - एकत्रिंशत्
३२ - द्वात्रिंशत्
३३ - त्रयस्त्रिंशत्
३४ - चतुस्त्रिंशत्
३५ - पंचत्रिंशत्
३६ - षट्-त्रिंशत्
३७ - सप्तत्रिंशत्
३८ - अष्टत्रिंशत्
३९ - एकोनचत्वारिंशत्
४० - चत्वारिंशत्
४१ - एकचत्वारिंशत्
४२ - द्विचत्वारिंशत्
४३ - त्रयश्चत्वारिंशत्
४४ - चतुश्चत्वारिंशत्
४५ - पंचचत्वारिंशत्
४६ - षट्-चत्वारिंशत्
४७ - सप्तचत्वारिंशत्
४८ - अष्टचत्वारिशत्
४९ - नवचत्वारिंशत्
५० - पंचाशत्
५१ - एकपंचाशत्
५२ - द्विपंचाशत्
५३ - त्रिपंचाशत्
५४ - चतुःपंचाशत्
५५ - पंचपंचाशत्
५६ - षट्पंचाशत्
५७ - सप्तपचाशत्
५८ - अष्टपंचाशत्
५९ - नवपचाशत्
६० - षष्टिः
६१ - एकषष्टिः
६२ - द्विषष्टिः
६३ - त्रिषष्टिः
६४ - चतुःषष्टिः
६५ - पंचषष्टिः
६६ - षट्षष्टिः
६७ - सप्तषष्टिः
६८ - अष्टषष्टिः
६९ - नवषष्टिः
७० - सप्ततिः
७१ - एकसप्ततिः
७२ - द्विसप्ततिः
७३ - त्रिसप्तति
७४ - चतुःसप्ततिः
७५ - पंचसप्ततिः
७६ - षड् सप्ततिः
७७ - सप्तसप्ततिः
७८ - अष्टसप्ततिः
७९ - नवसप्ततिः
८० - अशीतिः
८१ - एकाशीतिः
८२ - द्वयाशीतिः
८३ -त्र्यशीतिः
८४ - चतुरशीतिः
८५ - पंचाशीतिः
८६ - षडाशीतिः
८७ - सप्ताशीतिः
८८ - अष्टाशीतिः
८९ - नवाशीतिः
९० - नवतिः

कक्षा- ४, सोपानम् - ४१

पुनः स्मारणम् - *(पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(६) प्रदोषे दीपकः चन्द्रः प्रभाते दीपकः रविः ।
त्रैलोक्ये दीपकः धर्मः सुपुत्रः कुलदीपकः ।।

दीप्यते इति दीपः । प्रदोषे (अन्धकारे), चन्द्रः दीपकः भवति । प्रभाते रविः दीपकः भवति । त्रैलोक्ये धर्मः दीपकः भवति । सुपुत्रः तु कुलदीपकः भवति ।

क्रियापदानि

चलामि

करोमि

ददामि

उपविशामि

उतिष्ठामि

जानामि

पृच्छामि

स्थापयामि

मिलामि

गृह्णामि

विशेषः - *छात्राः एतेषां क्रियापदाम् उपयोगं कृत्वा लघु वाक्यानि नित्यं वदेयुः । यथा अहं चलामि, अहं करोमि ।*

कक्षा- ४, सोपानम् - ४२

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(६) प्रदोषे दीपकः चन्द्रः प्रभाते दीपकः रविः ।
त्रैलोक्ये दीपकः धर्मः सुपुत्रः कुलदीपकः ।।

दीप्यते इति दीपः । प्रदोषे (अन्धकारे), चन्द्रः दीपकः भवति । प्रभाते रविः दीपकः भवति । त्रैलोक्ये धर्मः दीपकः भवति । सुपुत्रः तु कुलदीपकः भवति ।

।। वृत्तिजीवि नामानि ।।

अध्यापिका
वैद्या
नायिका
राज्ञी
सेविका

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - वृत्तिजीवनामानि क्रियापदानां योजनेन - भवन्ति ।

यथा - चालकः यानं चालयति ।

वैद्यः उपचारं करोति ।

कक्षा- ४, सोपानम् - ४३

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(७) यद्यदाचरति श्रेष्ठः तत्तदेवेतरो जनः ।
स यत् प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ।।

प्रत्येकः जनः येन केन प्रकारेण श्रेष्ठः अस्ति । जनाः तम् अनुसरन्ति । सः यत् प्रमाणं वा सिद्धिं प्राप्नोति तदेव जनाः अनुसरन्ति ।

।। वृत्तिजीवि नामानि ।।

पाचिका
गायिका
लेखिका
नृत्याङ्गना

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - वृत्तिजीवनामानि क्रियापदानां योजनेन - भवन्ति ।

यथा - चालकः यानं चालयति ।

वैद्यः उपचारं करोति ।

कक्षा- ४, सोपानम् - ४४

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(७) **यद्यदाचरति श्रेष्ठः तत्तदेवेतरो जनः ।**
स यत् प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ।।

प्रत्येकः जनः येन केन प्रकारेण श्रेष्ठः अस्ति । जनाः तम् अनुसरन्ति । सः यत् प्रमाणं वा सिद्धिं प्राप्नोति तदेव जनाः अनुसरन्ति ।

।। नित्योपयोगिनी वस्तुनि ।

उरुकम्
करांशुकम्
पादांशुकम्
करवस्त्रम्
धौतवस्त्रम्
कंकणम्
कुंडलम्
शिरस्त्राणम्

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः **-** *छात्राः वाक्यानि वदेयुः ।*

कक्षा- ४, सोपानम् - ४५

पुनः स्मारणम् *- (पूर्वं पाठिताः सूक्तयः, श्लोकाः, वाक्यानि च आदौ स्मारणीयानि ।)*

पाठबिन्दुः

।। सुभाषितानि ।।

(७) **यद्यदाचरति श्रेष्ठः तत्तदेवेतरो जनः ।**
स यत् प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ।।

प्रत्येकः जनः येन केन प्रकारेण श्रेष्ठः अस्ति । जनाः तम् अनुसरन्ति । सः यत् प्रमाणं वा सिद्धिं प्राप्नोति तदेव जनाः अनुसरन्ति ।

।। नित्योपयोगिनी वस्तुनि ।।

शिरस्त्राणम्
नूपुरम्
उपनेत्रम्
तिलकम्
पादकोषः

विशेषः *- शिक्षकः चित्राणि प्रदर्श्य पाठयेत् ।*

प्रयोगः - *छात्राः वाक्यानि वदेयुः ।*

व्यवहारवाक्यानि

१६. श्वः विद्यालये विरामः / अवकाशः ।

१७. कुत्र वसति भवान् / भवती ?

१८. अहं न जानामि ।

१९. अद्य अहं नूतनं पाठं पठितवान् ।

२०. अहं एकलव्यविद्यालये पठामि ।